

Ερευνητική Εργασία
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Πολυτεχνείου Κρήτης

Η δυναμική σχέση της κοινωνίας
και του αστικού χώρου,
υπό το πρίσμα του κοινωνικού διαχωρισμού

Θωμά Φωτεινή
Μακρή Ξανθίππη Μυρτώ

Επιβλέπων Καθηγητής: Τζομπανάκης Αλέξιος

Χανιά
Νοέμβριος 2016

Ευχαριστούμε τον επιβλέποντα καθηγητή μας
Αλέξιο Τζομπανάκη
για την πολύτιμη καθοδήγησή του, καθώς και τον
κύριο Μιχάλη Φραγκομιχελάκη
για την σημαντική βοήθεια του.

Περίληψη

Έπειτα από τη βιομηχανική επανάσταση, τους τελευταίους δύο αιώνες, βρίσκεται στο κοινωνικό προσκήνιο το φαινόμενο της αστικοποίησης. Ένα φαινόμενο που επηρεάστηκε από την αλλαγή της παραγωγικής βάσης της εποχής και ακολούθησε τις ανάγκες και απαιτήσεις της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η πόλη, το άστυ, να αλλάξει μορφή, δεδομένα και να ακολουθήσει και αυτή τις κοινωνικές καπιταλιστικές προσαγές. Η πόλη, έκτος από χρηματοπιστωτικό κέντρο και πηγή θέσεων εργασίας, έγινε και πρόσφορο έδαφος για κοινωνικές επαναστάσεις, για συνδιαλλαγή, αλληλεγγύη, αντίσταση, διαμάχη. Μέχρι και σήμερα ο αστικός δημόσιος χώρος αποτελεί έναν χώρο όπου αντικατοπτρίζεται η καθημερινή ζωή της κοινωνίας. Είναι ένας κόμβος συνάντησης όλων των κοινωνικών ομάδων, διαφορετικών χαρακτηριστικών και συμπεριφορών, διαφορετικών ταυτοτήτων, οι οποίες αποδίδουν και διαφορετικό χαρακτήρα στις περιοχές της πόλης. Αυτή, όμως, η ποικιλομορφία και η έννοια του διαφορετικού που έχει επιβληθεί, προκαλεί πολλές φορές το αίσθημα του φόβου, της αδιαφορίας και της ανάγκης για επιβολή προς το «έτερο». Ο κοινωνικός διαχωρισμός είναι μια φυσική απόρροια όλων των παραπάνω, και λόγω της σχέσης και αλληλεπίδρασης του αστικού χώρου με την κοινωνία, μεταφράζεται και χωρικά.

Το φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται και στην Ελλάδα. Παρ' όλο που η κοινωνική και ιστορική εξέλιξή της παρουσίασε αρκετές διαφορές από τις χώρες της Δύσης, σήμερα ακολουθεί τα ίδια κοινωνικά, οικονομικά, πολιτισμικά και πολιτικά μοντέλα ανάπτυξης. Μπορεί να μην παρατηρούνται φαινόμενα γκετοποίησης ως χωρικό επακόλουθο του κοινωνικού διαχωρισμού, το φαινόμενο όμως δεν παύει να υπάρχει και να καθορίζει αστικές συμπεριφορές. Ο κάθετος διαχωρισμός στις πολυκατοικίες της αντιπαροχής τις δεκαετίες του '50-'60, μέχρι και ο συνολικός χαρακτηρισμός περιοχών, γειτονιών, πλατειών ως «απαγορευμένες» για τους «ντόπιους», ή ακόμα και ο αποκλεισμός συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων από αυτές μέσω της διαδικασίας του ξευγενισμού, είναι δείγματα ύπαρξης του χωρικού κοινωνικού διαχωρισμού και στην Ελλάδα. Την Ελλάδα της κρίσης, στην οποία όλα τα κοινωνικά φαινόμενα, ενώ προϋπήρχαν, έχουν οξυνθεί και αυτό διαφαίνεται και στον δημόσιο, κοινόχρηστο, κοινωνικό χώρο κυρίως της πρωτεύουσας όπου και έχει συσσωρευτεί το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού.

Abstract

The last couple of centuries, in the post-industrial revolution era, the phenomenon of urbanization has emerged on the forefront of societies. The era's changes on the production base influenced urbanization which followed the necessities and requirements of the changing times. As a result, the urban environment, the city and its form, also changed to be in agreement with the social and capitalist dictations of the era. Not only was the city the absolute center of finances and the main source of employment, but it also became a conducive locus for social revolutions, for conciliation, solidarity, resistance, and conflict. Even nowadays, the public urban space still mirrors the daily life of society. It constitutes a meeting point of all social groups of different characteristics and behaviors, different identities, which provide urban space and its various locations with a diverse personality. Nevertheless, this imposed diversity often brings fear, indifference and even the need to dominate the "other." Social segregation is a natural consequence of all the above. Moreover, because of the interrelation of urban space and society, spatial segregation constitutes an after-effect of social segregation.

Such phenomena have occurred in Greece. Despite the fact that the social and historical evolution of the country followed a rather different route to that of other Western countries, nowadays Greece follows similar social, financial, cultural, and political development patterns to that of the West. The phenomenon of the ghetto might not have appeared as a spatial aftereffect of social segregation, it still, however, defines urban behaviors. Vertical division in contribution condominia of the 50s and 60s, the characterization of regions as "forbidden" to "locals," and the exclusion of certain social groups from specific regions through the procedure of gentrification, constitute testaments of spatial and social segregation in Greece. In the modern-day Greece of the financial crisis, such preexistent social phenomena have been augmented. This can be easily detected and observed in the public, communal, and social space of the Greek capital where the biggest percentage of the Greek population has accumulated.

Περιεχόμενα

1^ο Κεφάλαιο

Κοινωνία και Αστικός Ιστός	25
1.1 Το φαινόμενο της αστικοποίησης	26
1.2 Αλληλεπίδραση κοινωνίας και πόλης	33
1.3 Ο κοινωνικός διαχωρισμός και πως αποτυπώνεται στον αστικό χώρο	39
Ταξικοί διαχωρισμοί	50
Μειονότητες μεταναστευτικής προέλευσης	54
Σtereότυπα μεταξύ των δύο φύλων	60
Ομόφυλες σεξουαλικότητες	64
Τοξικομανείς και πρώην έγκλειστοι	66

2^ο Κεφάλαιο

Ο κοινωνικός διαχωρισμός στην σύγχρονη ελληνική πόλη	71
2.1 Σύγκριση ελληνικής πραγματικότητας με τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα	75
2.2 Ανακατατάξεις ελληνικών χωρικών δεδομένων από το 70' μέχρι τα χρόνια της κρίσης	90
2.3 Χωρικός διαχωρισμός στην Ελλάδα της κρίσης	116

Συμπεράσματα	139
--------------	-----

Βιβλιογραφία	147
--------------	-----

Γενικός προβληματισμός

Το αντικείμενο της αρχιτεκτονικής μπορεί να θεωρηθεί πως είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το κοινωνικό πλαίσιο κάθε εποχής. Ωστόσο, κατά πόσο αυτή η σχέση λειτουργεί έμπρακτα στην καθημερινή ζωή στην πόλη; Τα χαρακτηριστικά, οι απαιτήσεις, οι ανάγκες και οι συμπεριφορές της εκάστοτε κοινωνίας, όλα τα στοιχεία, δηλαδή, που συνθέτουν την κοινωνική δομή, καθορίζουν και επηρεάζουν την κοινωνική και βιωματική συμπεριφορά στην πόλη. Κατά πόσο, όμως, αυτή η διαδικασία λειτουργεί και αντίστροφα; Ο αστικός ιστός αποτελεί αναμφίβολα το σκηνικό στα γεγονότα που διαδραματίζονται σε αυτή, το ζήτημα όμως είναι αν μπορεί να τα διαμορφώσει. Στην προκείμενη εργασία θα εξεταστεί το φαινόμενο του κοινωνικού διαχωρισμού, ένα φαινόμενο άκρως πολιτικό και κοινωνικό που λαμβάνει χώρα μέσα στην πόλη, λόγω της ανάγκης των υποκειμένων να αποδώσουν συγκεκριμένες ταυτότητες τόσο στον εαυτό τους όσο και στους άλλους μέσα στα πλαίσια της καπιταλιστικής κοινωνίας. Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις που οξύνουν τον κοινωνικό διαχωρισμό διαφαίνονται και στην ελληνική κοινωνία, άρα ο προβληματισμός παραμένει στο πώς αποτυπώνονται στον ελλαδικό αστικό και κοινωνικό χώρο.

Μέθοδος

Σε επίπεδο μεθοδολογικής προσέγγισης, η εργασία διαιρείται σε δύο μέρη: πρώτον την θεωρητική προσέγγιση, μέσα από κυρίως διεθνή βιβλιογραφία, της αστικοποίησης και των κοινωνικών πλαισίων εντός των οποίων παρατηρείται το φαινόμενο του κοινωνικού διαχωρισμού. Δεύτερον την μελέτη και αναζήτηση των χωρικών στοιχείων του φαινομένου στην Ελλάδα, μέσω δευτερογενούς έρευνας, δημοσιογραφικό υλικό και ελληνική βιβλιογραφία.

Δομή

Σε πρώτο στάδιο, γίνεται μια προσπάθεια αναγνώρισης του φαινομένου της αστικοποίησης και πως αυτό επηρέασε την πολυμορφία της κοινωνίας. Ξεκινώντας με την ανάλυση του φαινομένου και τον ορισμό αυτού, γίνεται μια προσπάθεια σκιαγράφησης της κοινωνίας, μέσα από την εικόνα της πόλης, τόσο στην συμπεριφορά των υποκειμένων μέσα σε αυτή, όσο και χωρικά, στοιχεία που θα προσδώσουν μεγαλύτερη σαφήνεια στην περαιτέρω ανάλυση. Αυτό επιτυγχάνεται, αρχικά, μέσα από την παρατήρηση της αλληλεξαρτώμενης σχέσης κοινωνίας και πόλης, όπως διαμορφώθηκε μετά την βιομηχανική επανάσταση, με βασικό γνώμονα ότι η πόλη δεν είναι ένα ουδέτερο περιέχον, αντιθέτως ένα σύνολο αστικών σχημάτων και σχέσεων μεταξύ διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Ο χώρος, και κυρίως ο

δημόσιος και αστικός χώρος, δεν αποτελεί μόνο την σκηνή όπου διαδραματίζονται τα γεγονότα της πόλης, αλλά αντικατοπτρίζει την κοινωνική σύστασή της και τις σχέσεις μεταξύ των κατοίκων της. Στην πόλη, λοιπόν, βιώνουν, διαπραγματεύονται και συγκρούονται ποικίλες κοινωνικές ομάδες.

Το φαινόμενο που θα μας απασχολήσει είναι αυτό του κοινωνικού διαχωρισμού και πως αυτό αποτυπώνεται στον ιστό της πόλης. Αρχικά όμως θα οριστεί η ταυτότητα του κοινωνικού υποκειμένου, η οποία καθορίζεται από την κοινωνική τάξη, το φύλλο, την εθνότητα, την σεξουαλικότητα κλπ. Οι διαφοροποιήσεις των κοινωνικών ομάδων, σε συσχετισμό με την διαδικασία απόδοσης συγκεκριμένων ταυτοτήτων, θεμελιώνουν το φαινόμενο του κοινωνικού διαχωρισμού. Στη συνέχεια, αναλύθηκαν διάφορες μορφές διαχωρισμού ανάλογα με τις διαφορές των ταυτοτήτων των κοινωνικών υποκειμένων και ομάδων.

Σε επόμενο στάδιο, εξετάστηκε το φαινόμενο στην Ελλάδα, όπου παρόλο που βρίσκεται στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης και δρα πλέον με τα πρότυπα αυτής, αποτελούσε πάντα μια ειδοποιό διαφορά με τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Με την εξέλιξη των πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών στοιχείων των πόλεων της χώρας, αλλά και την πολυπλοκότητα τους, διαφαίνεται και μια άλλη μορφή του κοινωνικού διαχωρισμού, που εξελίσσεται στον κάθετο άξονα της πόλης, μέσα από το βασικότερο

χαρακτηριστικό αυτής την πολυκατοικία της αντιπαροχής. Στην Ελλάδα δεν παρατηρήθηκαν έντονα φαινόμενα γκετοποίησης των «έτερων» αλλά μια συγκατάβαση, σε ορισμένες περιοχές, για συνύπαρξη χωρίς αυτό βέβαια να αποκλείει το φαινόμενο της επιβολής των κυρίαρχων. Με την εμφάνιση της οικονομικής κρίσης, φαινόμενα όπως ο κοινωνικός διαχωρισμός οξύνθηκαν, παρόλο που προϋπήρχαν στον ελλαδικό χώρο. Αυτό συνέβη λόγω της γενικότερης κρίσης στην ελληνική κοινωνία, όχι μόνο της οικονομικής, αλλά και κοινωνικής, την κρίση του συστήματος, δημιουργώντας μεγάλα χάσματα μεταξύ των κοινωνικών και οικονομικών τάξεων.

Μέσα από την ανάλυση παραδειγμάτων στην Αθήνα διαφαίνεται η σύνδεση του διαχωρισμού, με φαινόμενα όπως ο εξευγενισμός και η επιβολή της εξουσίας. Η επιλογή της πρωτεύουσας έγινε, διότι λόγω της ποικιλομορφίας και των έντονων στοιχείων αστικοποίησης, ο φόβος και η έντονη τάση για καθορισμό και έλεγχο του διαφορετικού είναι πιο προφανής. Η διαδικασία δημιουργίας τόπων μέσα από χώρους είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την παραγωγή της διαφοράς. Τέλος έγινε η προσπάθεια εξαγωγής συμπερασμάτων, τόσο στο πως επηρεάζει η αρχιτεκτονική της πόλης την κοινωνία αλλά και πως επηρεάζεται από εκείνη.

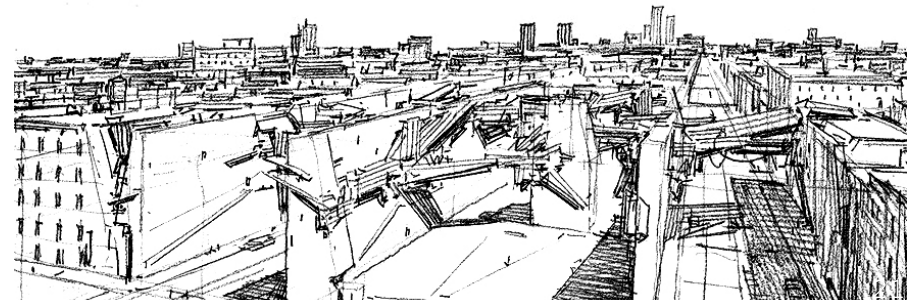
1

Κοινωνία και αστικός ιστός

Εισαγωγή

Εδώ και αρκετές δεκαετίες, ξεκινώντας λίγο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, λαμβάνει χώρα μια άνευ προηγουμένου επέκταση των πόλεων. Το φαινόμενο αυτό της αστικοποίησης διαφοροποιείται ανάλογα με τη χρονική περίοδο και την περιοχή στην οποία εξετάζεται, αποτελώντας όμως πάντα μια σταθερά στην εξέλιξη των εκάστοτε κοινωνιών. Αποτέλεσμα αυτού είναι η υπερσυσσώρευση ποικίλων κοινωνικών ομάδων στον αστικό χώρο, με πολλαπλές ταυτότητες, οι οποίες διαφοροποιούνται και συγκρούονται στην προσπάθεια τους για επιβίωση και αλληλεπίδραση. Η τάση για επιβολή και υπερίσχυση κοινωνικών υποσυνόλων εντείνει όλο και περισσότερο στοιχεία του φαινομένου του κοινωνικού διαχωρισμού, αποξενώνοντας είτε ολόκληρες κοινωνικές ομάδες, είτε ατομικότητες μέσα στον αστικό ιστό.

Εικόνα 1

1.1 Το φαινόμενο της αστικοποίησης

Η παγκόσμια αστικοποίηση αυξήθηκε με ταχείς ρυθμούς κατά τους τελευταίους δύο αιώνες με τη βιομηχανική επανάσταση. Σε εκείνη την περίοδο αποδίδονται και οι πιέσεις για ιδιωτικοποίηση και κατακερματισμό του δημόσιου χώρου, αλλά και η εμπορευματοποίηση των αγαθών, του τρόπου ζωής και των κοινωνικών σχέσεων, φαινόμενα που εμφανίζονται στις σύγχρονες πόλεις καθώς και σε όλες τις ανθρώπινες δραστηριότητες. Η αστικοποίηση είναι μια χωροταξική διαδικασία συσσώρευσης πληθυσμού στα αστικά κέντρα, που συμπεριλαμβάνει την αλλαγή των χρήσεων της γης και της «κατανάλωσης» της, μέσω της δημιουργίας υποδομών, και της ανάπτυξης των κατοικημένων περιοχών. Εξαστισμός είναι η αφομοίωση των αστικών προτύπων και αξιών, όσον αφορά τη δομή της οικογένειας, τις μορφές εργασίας, τη διαχείριση του νοικοκυριού και τον καταναλωτικό πολιτισμό από τους αγροτικούς πληθυσμούς. Σε συνδυασμό με την βιομηχανική επανάσταση παρατηρείται μία φθίνουσα πορεία του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής και ανάπτυξη του καπιταλιστικού-κεφαλαιοκρατικού. (Lefebvre, 2003) Έτσι, καθώς χάνεται ένα από τα βασικά κίνητρα του πληθυσμού για την παραμονή του στην ύπαιθρο, μεγάλο μέρος του μετακινείται στα τότε αστικά κέντρα προς αναζήτηση εργασίας για την κάλυψη των βιοτικών αναγκών του. Παράλληλα, την ίδια χρονική

περίοδο, οι πόλεις αποτελούν εύφορο έδαφος κοινωνικοπολιτικής δραστηριότητας και διεκδίκησης.

Πιο συγκεκριμένα, το φαινόμενο της αστικοποίησης μπορεί να αναλυθεί με βάση την πόλη ως γεωγραφική συγκέντρωση κοινωνικού υπερ-προϊόντος¹, ορίζοντάς την ως συσσώρευση μεγάλου μέρους του πληθυσμού σε πόλεις, μέσω της σχεδίασης αυτού κάτω από συνθήκες όπως ο μεγάλος συνολικός πληθυσμός, η δυνητική παραγωγικότητα και η εύκολη πρόσβαση και επικοινωνία. Οι καθιερωμένες κοινωνικές σχέσεις προβάλλουν μία όψη της αστικοποίησης, εκφράζοντας επιπλέον τους νόμους που δομούν, ρυθμίζουν και κατασκευάζουν τα αστικά φαινόμενα. Ο Harvey αντιλαμβάνεται την αστικοποίηση ως μία δομή, με ξεχωριστούς εσωτερικούς νόμους, συμπεριλαμβανόμενη σε μια γενικότερη υπερδομή. (Harvey, 2001) Αντίθετα, ο Lefebvre μιλάει για δύο στάδια αστικοποίησης: στην εμπορική και στην βιομηχανική πόλη. Η μεταβολή της «πολιτικής»

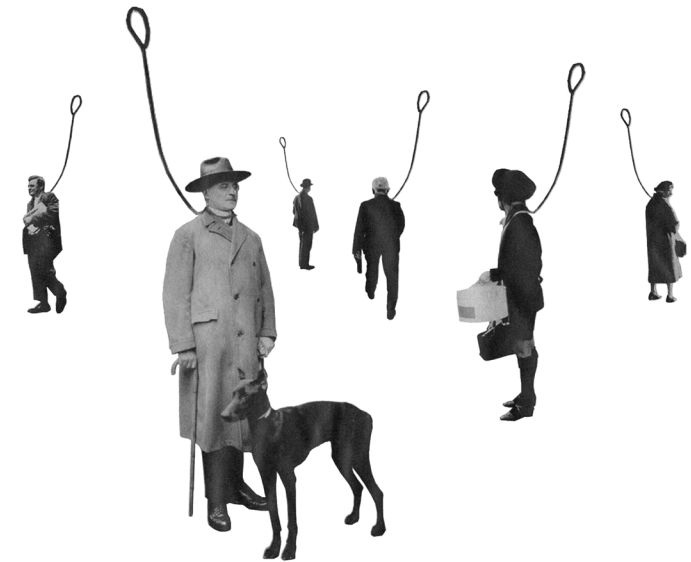
¹ Το αναγκαίο προϊόν εξασφαλίζει τη διατήρηση και την αναπαραγωγή της υπάρχουσας εργατικής δύναμης και των εργαλείων της. Το κοινωνικό υπερ-προϊόν περιλαμβάνει όλα τα από κοινού παραχθέντα αγαθά που δεν είναι απαραίτητα για την επιβίωση. Όσο το κοινωνικό υπερ-προϊόν είναι σημαντικό, η διαίρεση της κοινωνίας σε τάξεις είναι αναπόφευκτη. Το μέγεθος του κοινωνικού προϊόντος και άρα και του κοινωνικού υπερ-προϊόντος εξαρτάται από την κοινωνική παραγωγικότητα της εργασίας. Ernest Mandel, Η θέση του μαρξισμού στην ιστορία.

πόλης σε εμπορική μπορεί να ερμηνευθεί και ως εσωτερική μεταβολή της ίδιας της αστικοποίησης. Αρχικά η πόλη λειτουργούσε σαν πολιτική και ιδεολογική δύναμη, αλλά λόγω της αύξησης των αναγκών επέκτεινε την εμπορική της δραστηριότητα. Όσον αφορά τη βιομηχανική πόλη, η αστική μεταβολή που συνέβη κατά την βιομηχανική επανάσταση απορρόφησε παλαιότερες λειτουργίες της εμπορικής και πολιτικής πόλης λόγω των νέων τεχνολογικών μέσων. Ο Lefebvre χρησιμοποιώντας το έργο του Marx ερμηνεύει τη βιομηχανική κοινωνία σαν πρόδρομο αυτού που αποκαλεί αστακή επανάσταση και αναφέρει: «Όταν χρησιμοποιούμε τις λέξεις «αστική² επανάσταση» ορίζουμε το σύνολο των μετασχηματισμών που διατρέχουν την σύγχρονη κοινωνία και που στοχεύουν στην αλλαγή από μια περίοδο όπου κυριαρχούν τα ερωτήματα οικονομικής ανάπτυξης και βιομηχανοποίησης, σε μια περίοδο που η αστική προβληματική γίνεται αποφασιστική, όταν παίρνουν προτεραιότητα έρευνες σχετικές με λύσεις και μορφές κατάλληλες για την αστική

2| Στην κοινωνιολογία ο όρος «αστικός» αναφέρεται σε ότι εκφέρεται από την αστική τάξη, ενώ σε ότι αφορά την πόλη, το άστυ, χρησιμοποιείται ο όρος «αστακός». Με αρχιτεκτονικούς όρους η χρήση της λέξης «αστικός» συγχέει τις δύο έννοιες, δηλαδή ότι αφορά την πόλη και την κοινωνία και δεν χρησιμοποιείται ο κοινωνιολογικός όρος (στην παρούσα εργασία επομένως γίνεται η χρήση μόνον του ενός όρου). Για την κατανόηση των όρων θα συνέβαλε η χρήση της ξένης ορολογίας όπου η «αστακή επανάσταση» είναι «urban revolution» ενώ η «αστική επανάσταση» είναι «bourgeois revolution».

κοινωνία(…)η αστική προβληματική θέτει τον εαυτό της σε παγκόσμια κλίμακα. Μπορούν οι πραγματικότητες της αστυφιλίας να οριστούν ως «υπέρ-δομές» στο πλαίσιο μιας οικονομικής βάσης, είτε καπιταλιστικής είτε σοσιαλιστικής; Όχι. Η πραγματικότητα της αστυφιλίας τροποποιεί τις σχέσεις παραγωγής παρόλο που δεν θεωρείται ικανή να τις τροποποιήσει. Η αστυφιλία γίνεται δύναμη παραγωγής περισσότερο, παρά επιστήμη. Ο χώρος και η πολιτική οργάνωση του, εκφράζουν κοινωνικές σχέσεις αλλά επιδρούν και σε αυτές». (Lefebvre, 1970, 13, 25) Με την πρώτη «αστική επανάσταση» παρατηρείται η εμφάνιση μιας νέας τάξης.

Εικόνα 2

Ο Μαρξ θεωρούσε πως αυτή ήταν η πρώτη «αποκρυστάλλωση» μιας νέας αστικής δομής που έπαιρνε τη μορφή του ανταγωνισμού μεταξύ πόλης και υπαίθρου. Η αυτόνομη και ξεχωριστή δομή που αποκαλείται αστική, προέκυψε με την διαφοροποίηση της από ένα ομοιογενές οργανωμένο σύστημα κοινωνικών σχέσεων. Από την πλευρά του ο Weber αναφέρει ότι τα χαρακτηριστικά της πόλης, οχύρωση, αγορά, δικαστήριο με δικούς του νόμους, διακριτή μορφή συνεταιρισμών και μερική αυτονομία, αποτελούν τα «υπέρ-δομικά» χαρακτηριστικά της πρώιμης αστικοποίησης.

Οι «προ-βιομηχανικές πόλεις» πριν εμφανιστούν οι καπιταλιστικές οικονομίες τον 18ο αιώνα ήταν ουσιαστικά οικισμοί μικρής κλίμακας και αποστάσεων. Μικρές και σχετικά ομοιογενείς πληθυσμιακά συγκεντρώσεις περιλαμβάνουν άτομα που γνωρίζονται μεταξύ τους, έχουν παραπλήσιες μορφές απασχόλησης καθώς και συγκλίνοντα ενδιαφέροντα: σκέφτονται και συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο, αντανakλώντας το κοινά αποδεκτό σύστημα αξιών και κανόνων συμπεριφοράς. Αντίθετα, οι κάτοικοι των σύγχρονων πόλεων διαφοροποιούνται από αυτό το πρότυπο συνιστώντας ένα τμήμα «δυναμικής πυκνότητας» πληθυσμού, όπως αναφέρει ο Durkheim, λόγω του καταμερισμού εργασίας, της οικονομικής εξειδίκευσης, των καινοτομιών στις μεταφορές και τις τηλεπικοινωνίες. (Knox & Pinch, 2009, 278)

Η υποχώρηση του χάσματος μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου έχει εξελιχθεί με διαφορετικούς ρυθμούς σε διαφορετικά μέρη του κόσμου, ωστόσο δεν υπάρχει αμφιβολία ότι έχει πάρει την κατεύθυνση που προέβλεψε ο Lefebvre. Αναφέρει ότι από την αρχαία Ελλάδα μέχρι τον Μεσαίωνα, η πόλη ήταν μια οργανική ενότητα άμεσα συνδεδεμένη με την ύπαιθρο. Αυτοί οι δύο τομείς συνυπήρχαν σε μια λεπτή αλλά ουσιαστική συμβίωση. Τώρα αυτή η συμβίωση, αυτή η οργανική ενότητα δεν υφίσταται πλέον, η πόλη και η ύπαιθρος είναι θύματα της αδυσώπητης συσσώρευσης κεφαλαίου, καθοδηγούμενη από managers και εταιρείες του καπιταλιστικού συστήματος. Ο Lefebvre διαπίστωσε ότι

η σχέση μεταξύ αστικού και αγροτικού χώρου μετασχηματιζόταν ριζικά μετά την βιομηχανική επανάσταση, ότι οι παραδοσιακοί χωρικοί εξαφανίζονταν και ότι η ύπαιθρος είχε αρχίσει να αστικοποιείται, υιοθετώντας έτσι μια νέα καταναλωτική προσέγγιση στη σχέση με τη φύση και μια καπιταλιστική παραγωγιστική προσέγγιση στην τροφοδότηση των αγορών των πόλεων με αγροτικά προϊόντα, σε αντίθεση με την προγενέστερη, προκαπιταλιστική, αυτοσυντηρούμενη γεωργία της υπαίθρου. Η παραδοσιακή μορφή της πόλης απαλλοτριώθηκε από την καπιταλιστική ανάπτυξη, έγινε θύμα μιας ακατάπαυστης ανάγκης να απορροφηθεί το υπερσυσσωρευμένο κεφάλαιο στην ατέρμονα επέκταση της πόλης, ανεξάρτητα από κοινωνικές περιβαλλοντικές ή πολιτικές επιπτώσεις. (Merrifield, 2006, 62)

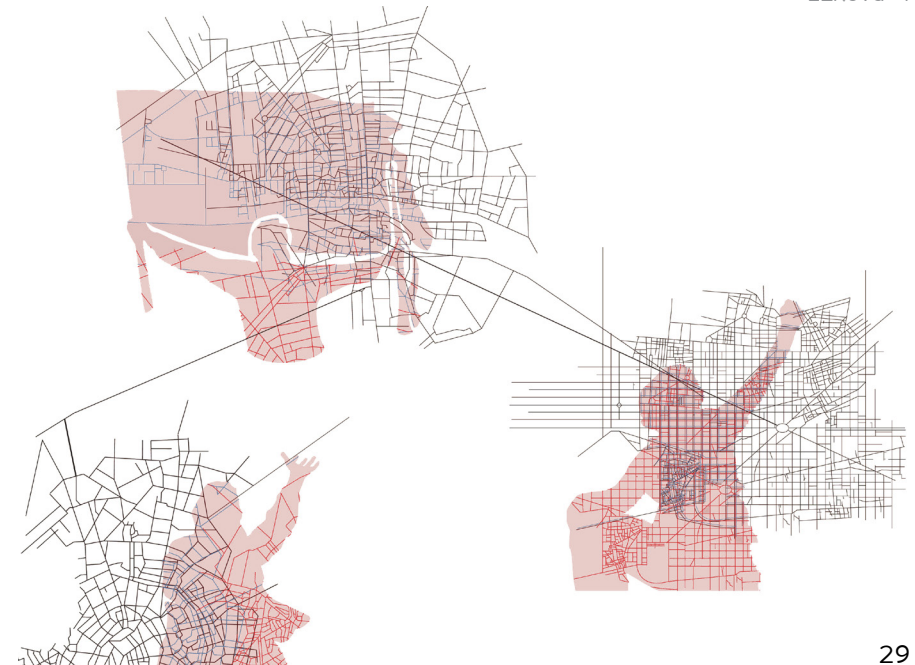
Στον 20ο αιώνα, η μεγάλη προσφορά εργασίας στην πόλη επέφερε υψηλή κινητικότητα της εργατικής δύναμης, παρασύροντας έτσι ανθρώπινες ζωές στην ελπίδα για ένα καλύτερο αύριο ή στην εξαθλίωση. Αποτέλεσμα της διαδικασίας αυτής ήταν οι νέοι κάτοικοι να θεωρούν τους εαυτούς τους φιλοξενούμενους στο νέο περιβάλλον και να αντιλαμβάνονται την πόλη γενικώς ως χώρο στον οποίο θα μπορούσαν απλώς να αποκτήσουν τα χρειώδη, παραμένοντας όμως αποστασιοποιημένοι από τον κοινωνικό χώρο. Συνέπεια αυτού είναι να προσπαθεί ο καθένας να δημιουργήσει τον δικό του κόσμο μέσα στην πόλη, ορίζοντας

διακριτά όρια και απορρίπτοντας ό,τι δεν βιώνουν σαν «δικό τους», ως οικείο. Αυτό συμβαίνει λόγω της υπερίσχυσης της ατομικής σφαίρας σε σχέση με τη δημόσια αλλά και επειδή ο φόβος για το αλλότριο τείνει να ενδυναμωθεί.

1.2 Αλληλεπίδραση κοινωνίας και πόλης. Ο ρόλος του δημόσιου χώρου.

«Κάθε γενική θεωρία για την πόλη πρέπει να σχετίζει τις κοινωνικές διαδικασίες με την χωρική μορφή που προσλαμβάνουν». Harvey

Εικόνα 4

Με την συσσώρευση ανθρώπινου δυναμικού στα αστικά κέντρα, που αναλύθηκε και παραπάνω, προκύπτει μια ενδιαφέρουσα πολυπλοκότητα στην πόλη εκφράζοντας άλλους περισσότερο και άλλους λιγότερο. Το διαφορετικό, το επίπλαστο, το τεχνητό, ο ατομισμός και η πολυμορφία του αστικού περιβάλλοντος θεωρούνται από πολλούς κοινωνικούς επιστήμονες παράγοντες που επηρεάζουν θεμελιωδώς την ανθρώπινη συμπεριφορά και την κοινωνική οργάνωση. Στο πλαίσιο αυτό, ο Lefebvre θεωρεί ότι η «καθημερινή ζωή» αποτελεί βασικό άξονα για την κατανόηση του κοινωνικού μηχανισμού, ο οποίος είναι αναπόσπαστος από τον αστικό χώρο. Για τους Knox & Pinch «ο χώρος δεν είναι απλώς ένα ουδέτερο περιέχον όπου εκφράζονται κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαδικασίες. Έχει σημασία και από μόνος του όσον αφορά τη συμβολή του τόσο στα σχήματα αστικής ανάπτυξης όσο και στη φύση των σχέσεων μεταξύ διάφορων κοινωνικών ομάδων μέσα στην πόλη». Δεν αποτελεί, λοιπόν, απλά ένα άθροισμα υλικών δεδομένων που εμποδίζουν ή διευκολύνουν κάποιες κοινωνικές δραστηριότητες. Παράλληλα, όμως, και η ίδια η κοινωνία προβάλλεται πάνω στον χώρο της, τον «παράγει». Ο υλικός μετασχηματισμός του περιβάλλοντος είναι μόνο ένα μέρος της παραγωγής του. Χώρος «παράγεται» και μέσα από την ερμηνεία, την επιλογή κέντρων προσοχής, την επένδυση κοινωνικών αξιών. Με άλλα λόγια «παράγεται» από τον τρόπο που

τον εννοεί και τον αξιοποιεί κάθε κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, είναι αντικειμενικό και περιγράψιμο με κοινά αποδεκτούς όρους πως αλλιώς το αντιλαμβάνονται και το βιώνουν τα μέλη μιας άλλης κοινωνίας με άλλες ανάγκες, άλλους στόχους και άλλα σχήματα ερμηνείας, έχοντας διαφορετικές προσλαμβάνουσες αλλά και προσωπικά οφέλη. (Σταυρίδης, 1990, 18)

Από τη δεκαετία του 1980 έχει αρχίσει να διερευνάται η αμφίδρομη σχέση μεταξύ κοινωνικού και χωρικού, η κοινωνικοχωρική διαλεκτική. Αναγνωρίζεται ότι το χωρικό δεν είναι απλώς το αποτέλεσμα κοινωνικών-πολιτισμικών νοημάτων και κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων αλλά επίσης και το μέσο, η προϋπόθεση της ύπαρξής τους. Με άλλα λόγια, το χωρικό κατασκευάζεται κοινωνικά αλλά και το κοινωνικό συγκροτείται επίσης χωρικά.

Η οπτική αυτή της διαλεκτικής σχέσης μεταξύ κοινωνίας και χώρου είχε ήδη τεθεί από τον Lefebvre στο έργο του «The production of space», όπου αναφέρει την κοινωνική παραγωγή του χώρου, σύμφωνα με την οποία ο χώρος δεν είναι απλώς η σκηνή πάνω στην οποία επιτελείται το «δράμα» της κοινωνικής ζωής, αλλά συγκροτεί και συγκροτείται από κοινωνικές σχέσεις. Δεν είναι ένα αδρανές ανθρωπογεωγραφικό υπόστρωμα ή ένας στατικός υποδοχέας ηγεμονικών μνημειακών αναπαραστάσεων, αλλά παράγοντας δυναμικών κοινωνικών σχέσεων

και αγωνιστικής διαπραγμάτευσης ανάμεσα σε κοινωνικά υποσύνολα με συγκρουόμενα συμφέροντα. Για παράδειγμα η αστική πλατεία είναι ο κατ' εξοχήν χώρος μετατροπής της θεσπισμένης εθνοτικής, ταξικής, έμφυλης και σεξουαλικής κανονικότητας σε δημόσιο θέαμα οικειότητας αλλά και σε δημόσια τελετουργία αποκλεισμού και αποξένωσης. Στην αστική πλατεία, πόσο μάλλον της πρωτεύουσας, ενσαρκώνονται υλικά που συνθέτουν τη συναίνεση της κοινής παράδοσης, ιστορίας, κληρονομιάς, μνήμης και αμνησίας. Είναι ο κατ' εξοχήν κοινός τόπος της εθνικής νεωτερικότητας, καθώς σκηνογραφούνται εκεί μνημειοτεχνικές εθνικών μύθων, παρελάσεις, πανηγυρικοί λόγοι, στιγμές συμπυκνωμένης εθνικής μνημόνευσης και εντατικοποίησης των ιεραρχιών της, τονίζοντας την πειθαρχημένη και εύρωστη ομοιομορφία των σωμάτων. Εκθέτουν εντάσεις, ασυμβατότητες, αντινομίες σε διάφορες εκδοχές και μορφές παράγοντας πολιτισμική μνήμη. Με την έννοια αυτή, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η πλατεία εκτός από κατ' εξοχήν κοινός τόπος του δημόσιου θεάματος, της επίσημης ιστορίας και του αρχιτεκτονικού φαντασιακού της πολιτισμικής οικειότητας, είναι ο κατ' εξοχήν πολυεδρικός, ετερόκλητος και ανοιχτός χώρος, ανοιχτός στην κοινότητα όσων δεν ανήκουν σε αυτήν και όσων δεν την αντέχουν, των αγνώστων δηλαδή, των ετερόδοξων, εκτοπισμένων, ξεριζωμένων, αλλόκοτων, ανοικείων, ξένων και

αποξενωμένων, ανοιχτός στις διαφορετικές χρήσεις, τις εναλλακτικές «αφηγήσεις», τις απρόβλεπτες συναντήσεις και τις απείθαρχες συσσωματώσεις. Όπως είπε και η Grosz «χώρος είναι η διαρκής δυνατότητα για μια διαφορετική ενοίκηση». (Γιαννακόπουλος, Γιαννιτσιώτης, 2010)

Η κοινωνική σύσταση της πόλης και των σχέσεων μεταξύ των κατοίκων της αντικατοπτρίζεται στο δημόσιο αστικό χώρο και στη μορφή του. Χαρακτηριστική είναι η άποψη της Zukin ότι «οι δημόσιοι χώροι αποτελούν ένα παράθυρο στην ψυχή της πόλης». Οι αντιλήψεις περί δημόσιου αστικού χώρου και ιδιωτικού διαφέρουν ανάλογα με τις κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές συνθήκες κάθε εποχής και διαμορφώνουν την εικόνα της πόλης και τον χαρακτήρα της. Αξιοσημείωτη είναι η σχέση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού που επέφερε ο βιομηχανικός καπιταλισμός του 19ου αιώνα, αλλάζοντας ριζικά τις πόλεις μετά τα μεταναστευτικά ρεύματα προς αυτές. Η διαφοροποίηση των γειτονιών και των κοινωνικών ομάδων που προκύπτει λόγω του ανταγωνισμού στο χώρο της οικονομίας και του καταμερισμού της εργασίας κατακερματίζουν την κοινωνική ζωή σε ξεχωριστές σφαίρες, κατά συνέπεια ο χρόνος και το ενδιαφέρον των ανθρώπων διαμερίζονται σε αυτόνομες και ασύνδετες μεταξύ τους δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικές περιοχές της πόλης και με διαφορετικούς ανθρώπους. Οι έννοιες

της ιδιωτικότητας και της σταθερότητας αρχίζουν να συνοδεύουν η μια την άλλη, ενώ ο δημόσιος χώρος τίθεται σε αμφισβήτηση ακόμα και χωρικά. Ως απόρροια των παραπάνω καλλιεργήθηκε και καλλιεργείται ακόμα η υπολειμματική αντίληψη για το χώρο εκτός της κατοικίας. Ο σύγχρονος άνθρωπος δεν οικειοποιείται τον δημόσιο χώρο γιατί θεωρεί οικείο και γνώριμο μόνο τον προορισμό του.

Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Lash στο βιβλίο του «Κουλτούρα του εγωισμού» όπου αναφέρεται στην αποστροφή από τις δεσμευτικές σχέσεις και στην αδυναμία αναγνώρισης του «ανήκειν» σε μια κοινωνική συλλογικότητα, οι οποίες καταλήγουν στην αποκοπή από την συλλογική ταυτότητα και από την συμμετοχική δράση. Αποτέλεσμα αυτού είναι η περίοδος που βιώνουμε σήμερα, μια περίοδος κατακερματισμού της δημόσιας ζωής με κοινωνικές αλλά και χωρικές συνέπειες. Η άρρηκτη σχέση μεταξύ δημόσιου χώρου και βίου υποβαθμίζεται, όσο υπάρχει αυτή η στροφή προς την ιδιωτική κατοίκηση. Οι πλατείες, οι δρόμοι, οι στοές, χάνουν τον χαρακτήρα τους και από χώροι αλληλεπίδρασης μετατρέπονται σε χώρους ατομικής χρήσης ή απλώς απαξιώνονται. Χαρακτηριστική είναι η φράση του Sennett «το δημόσιο ήταν η ανθρώπινη δημιουργία, το ιδιωτικό ήταν η ανθρώπινη κατάσταση».(Sennett, 1977)

1.3 Ο κοινωνικός διαχωρισμός και πως αποτυπώνεται στον αστικό χώρο.

«Όλες οι πόλεις (...) είναι τοποθεσίες σύγκρουσης και αμφισβήτησης καθώς και σκηνές της εφήμερης αναδιατύπωσης του νοήματος στους δρόμους». Robinson

Η ποικιλία αξιών στην κοινωνία εγείρει ζητήματα που αφορούν την ταυτότητα, όρο με τον οποίο εννοούμε την άποψη που οι άνθρωποι υιοθετούν για τον εαυτό τους ή που τους προσδίδεται από την κυρίαρχη ιδεολογία. Οι ταυτότητες είναι μοναδικές και διαμορφώνονται υπό την επίδραση πολλών παραγόντων όπως η τάξη, η ηλικία, το επάγγελμα, το φύλλο, η σεξουαλικότητα, η εθνότητα, το θρήσκευμα, ο τόπος καταγωγής και εγκατάστασης. Οι παράγοντες αυτοί αναπτύσσουν τα χαρακτηριστικά και οι δυνατότητες του υποκειμένου, επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται

Εικόνα 5

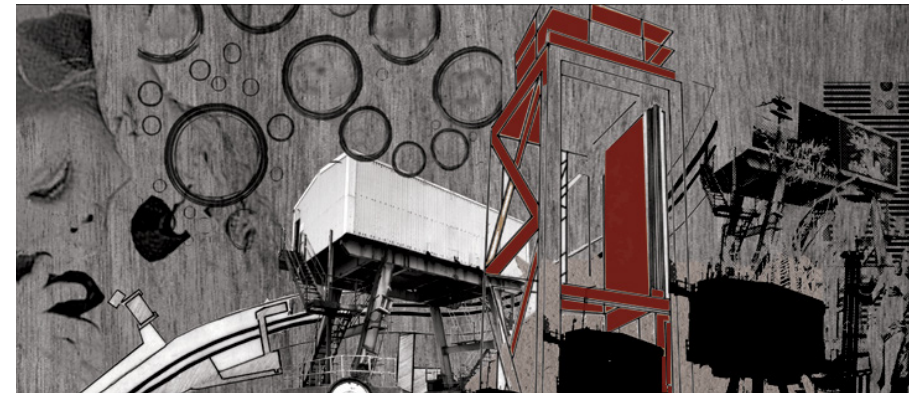

και το σύνολο αυτών αποκαλείται «θέση» αυτού. (Knox & Pinch, 2009) Ο κοινωνικός διαχωρισμός θεμελιώνεται μέσω των σχέσεων που διαφοροποιούν μια κοινωνική ομάδα από μία άλλη, και έτσι σχετίζεται άμεσα με μια διαδικασία απόδοσης συγκεκριμένων κοινωνικών ταυτοτήτων, δηλαδή με μια διαδικασία ταυτοποίησης του κοινωνικού συνόλου η οποία κατασκευάζει το θεμελιώδες δίπολο όμοιο-έτερο πάνω στο οποίο δομείται η σχέση ταυτότητας και ετερότητας. Παράλληλα αυτή η διαδικασία σηματοδοτεί σχέσεις κυριαρχίας και αποκλεισμού, οι οποίες αποτυπώνονται σε μια σειρά από αντίστοιχα δίπολα όπως, ντόπιος-ξένος, κεφαλαιοκράτης-εργάτης, αλλά και λευκός-μαύρος, χριστιανός-μουσουλμάνος, άντρας-γυναίκα. Ουσιαστικά, η σχέση ταυτότητας-ετερότητας είναι που συντηρεί αυτά τα δίπολα καθώς είναι συνυφασμένη με την διάκριση και τον καθαρό διαχωρισμό ατόμων και κοινωνικών ομάδων.

Η ποικιλομορφία που χαρακτηρίζει κάθε σύγχρονη πόλη γεννά το αίσθημα του φόβου στα υποσύνολα που αντιπαρατίθενται κάθε φορά, και κατά συνέπεια τον περιορισμό του ατόμου, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, στο χώρο της κατοικίας του. Σε συνδυασμό βέβαια με το γεγονός ότι ο δημόσιος χώρος της πόλης αποτελεί πυρήνα διάφορων διεργασιών, όπως λόγου χάρη εξεγέρσεων, στόχος της εκάστοτε εξουσίας είναι ο έλεγχος της κοινωνικής δράσης με την δημιουργία μιας

ψευδαίσθησης δημόσιου χώρου σε ιδιωτικούς θύλακες. Η ιδιωτικοποίηση του δημόσιου χώρου νοείται και με την επιβολή ελέγχου και επιτήρησης του δημόσιου βίου, την αύξηση της αστυνόμευσης, τον αποκλεισμό³ διαφόρων κοινωνικών ομάδων από τις κοινωνικές παροχές και τα δημόσια αγαθά, και την ταυτόχρονη εμπορευματοποίηση των τελευταίων. Ταυτόχρονα παρατηρείται μια εντεινόμενη τάση δημοσιοποίησης του ιδιωτικού βίου μέσω των υπερσύγχρονων τεχνολογικών συστημάτων και των μέσων μαζικής ενημέρωσης, μετατρέποντας την ιδιωτική σφαίρα σε λεία της εμπορευματοποίησης. (Debord, 2000)

Εικόνα 6

31 «Ο κοινωνικός αποκλεισμός συνιστά μια δυναμική διαδικασία αποκοπής απ' όλα τα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά και πολιτιστικά συστήματα, που καθορίζουν την ενσωμάτωση του ατόμου στην κοινωνία» Walker & Walker, 2004

Η «κοινωνία του θεάματος» φροντίζει επιμελώς να κρύβει την καθημερινότητα αναπαριστώντας την, διαχωρίζοντας έτσι την πραγματική ζωή από το θέαμα. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός και η αρχιτεκτονική του εντυπωσιασμού συχνά βοηθούν προς αυτή την κατεύθυνση. Οι κάτοικοι των πόλεων φαίνεται να εγκαταλείπουν το δρόμο, την περιπλάνηση, ως κάτι εχθρικό και ξένο. Ο δημόσιος χώρος δίνει τη θέση του σε εσωστρεφείς θύλακες και ο ιδιωτικός υπερτροφεί. Το συνεχές των θυλάκων και των γκέτο παρουσιάζει ορισμένα διακριτά χωρικά σχήματα. Ένα από αυτά είναι η προστασιοποίηση η οποία αντικατοπτρίζει μία γενική ανοδική μεταβολή του κοινωνικο-οικονομικού πλαισίου και συνοδεύεται από τη μεταφορά πολιτισμικών και θρησκευτικών θεσμών στα προάστια, ως αποτέλεσμα εκούσιου στεγαστικού διαχωρισμού. Ένα άλλο χωρικό σχήμα είναι η διακριτή έκφραση του συνεχούς με τη μορφή ομόκεντρων ζωνών από μειονοτικές γειτονιές γύρω από μία κεντρική επιχειρηματική περιοχή και τέλος μία μειονοτική ομάδα συνεχίζει να αυξάνεται αριθμητικά με την προϋπόθεση ότι ένας ικανοποιητικός αριθμός μελών είναι σε θέση να αποκτήσει καλύτερες κατοικίες. Σχετικά με την θυλακοποίηση ο Foucault εισάγει την έννοια της ετεροτοπίας, ένα χώρο ψευδαισθήσεων όπου η τάξη και η τελειότητα έρχονται σε αντίθεση με το χάος και τις ατέλειες της πραγματικότητας. (Foucault, 2012) Σε ένα ευρύτερο πλάνο ελέγχου

της κοινωνίας ο χώρος παίρνει τον ρόλο υπνωτηρίου και η χρήση του χώρου παραμένει αδρανής και απορροφημένη στο παιχνίδι της κατανάλωσης. Μία κοινωνία αποτελούμενη από τέτοια τεχνητά περιβάλλοντα δεν είναι ικανή να αντιδράσει, με αποτέλεσμα ο σύγχρονος αστικός πολιτισμός να επιτυγχάνει τον στόχο του από άποψη ελέγχου. Γενικότερα ο Foucault υποστηρίζει πως η εξουσία λειτουργεί δια μέσου λογοθετικών καθεστώτων, χωρικών ρυθμίσεων και κοινωνικών πρακτικών. Αναφέρει πως δεν αποτελεί πλέγμα θεσμικών δομών με προεγκαθιδρυμένες και καθορισμένες στοχεύσεις ούτε ένα σύνολο μηχανισμών επιβολής της τάξης «από τα πάνω», αλλά μια κοινωνική σχέση διαχυμένη σε όλους τους

χώρους. Οι σχέσεις εξουσίας υπάρχουν μόνο σε συνάρτηση με μία πολλαπλότητα σημείων αντίστασης, γεγονός που απορρέει από την αναγνώριση της εξουσίας ως μίας δύναμης κοινωνικών σχέσεων με μεταλλασσόμενη ικανότητα που της επιτρέπει να είναι ταυτόχρονα κυριαρχική και αντιστασιακή. Η διάχυση των αντιστασιακών σημείων υπάρχει σε όλο το εύρος του δικτύου και είναι ακανόνιστη και μεταβλητή σε σχέση με το χώρο και το χρόνο. (Foucault, 1978, 118-120) Ο χώρος κατέχει θέση κομβικής σημασίας στην κατανόηση της λειτουργίας, της γνώσης και της εξουσίας. (Foucault, 1987, 65) Οι πολλαπλές και πολυεπίπεδες εκφράσεις, ταξικές ή έμφυλες, οργανώνουν τον έλεγχο των υποκειμένων και των ομάδων μέσα από μία συστηματική άρθρωση των χώρων και των χρόνων της καθημερινότητας παγιώνοντας έτσι νοηματικά καθεστώτα. Στην «αδιάφορη», «συλλογική» και «ασυνείδητη» επαναληπτικότητα των χωροχρονικών συσχετίσεων η εξουσία είναι φυσικό επόμενο. (Γιαννακόπουλος, Γιαννιτσιώτης, 2010, 21)

Η ιδεολογική αυτή διαχείριση της κοινωνίας αφήνει ανοικτό έναν ευέλικτο χώρο για την ανάπτυξη της ατομικής δράσης. Η διαφοροποίηση, η πολυπλοκότητα και η ατομοποίηση καταγράφονται ως γεγονότα που χαρακτηρίζουν τον τρόπο λειτουργίας των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, στο πλαίσιο των οποίων το άτομο εμφανίζεται αποκομμένο από κάθε ουσιώδη ή υπερατομικό δεσμό.

Αρκετοί κοινωνιολόγοι τονίζουν με έμφαση την αδυναμία των κοινωνιών της ύστερης νεωτερικότητας να συγκροτήσουν την ενότητα τους, εξαιτίας της προϊούσας πολυπλοκότητας των επιμέρους στοιχείων που τις συνθέτουν.

Σε αυτό το πλαίσιο, η έννοια της δημόσιας σφαίρας συγκροτείται από περιβάλλοντα στα οποία οι άνθρωποι είναι άγνωστοι μεταξύ τους, και αυτό απαιτεί έμμεσα την υιοθέτηση επιφυλακτικής, προσεκτικής και διακριτικής στάσης και συμπεριφοράς. Οι άνθρωποι δηλαδή οφείλουν να είναι, ή τουλάχιστον να δείχνουν, αδιάφοροι για αυτά που συμβαίνουν γύρω τους. Ο Sennett υποστηρίζει ότι οι νεωτερικές κουλτούρες υφίστανται τις συνέπειες του σκόπιμου διαχωρισμού των υποκειμένων από τις κοινωνικές εμπειρίες. (Sennett, 1996) Ο αστικός μας χώρος έχει κατά κυριολεξία κατασκευαστεί για να συντηρεί αυτόν τον διαχωρισμό.

Διαφορετική είναι η εκτίμηση του Lofland, σύμφωνα με την οποία οι κάτοικοι της πόλης «δεν έχασαν την ικανότητα να συνάπτουν βαθιές, μακροχρόνιες και πολυεπίπεδες σχέσεις. Αντίθετα, κέρδισαν την ικανότητα να διαχειρίζονται επιφανειακές, εφήμερες, περιορισμένες σχέσεις» (Lofland, 1973, 178). Αντλώντας από αυτή τη διάκριση, ο Fischer υποστήριξε ότι η αποξένωση, η αλλοτρίωση και η έλλειψη εμπιστοσύνης που χαρακτηρίζουν την αστικότητα δεν αφορούν τους ανθρώπους σε επίπεδο γειτονιάς, αλλά

εμφανίζονται κυρίως στις συνδιαλλαγές τους με τους «άλλους» που απαρτίζουν την ευρύτερη κοινότητα. Με άλλα λόγια, «η αστικότητα γεννά φόβο και δυσπιστία απέναντι σε “ξένες” ομάδες στον δημόσιο χώρο, αλλά δεν επηρεάζει τους “ιδιωτικούς κοινωνικούς κόσμους”» (Fischer, 1981). Γενικά χρησιμοποιώντας την ορολογία του Wirth, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η αστικότητα εμπερικλείει τόσο την «ηθική τάξη» όσο και την κοινωνική «αποδιοργάνωση».

Η ασφάλεια, που αποζητάται στην περίπτωση κοινωνικής «αποδιοργάνωσης», γίνεται όλο και πιο σημαντικό στοιχείο της κοινωνικής διάρθρωσης του χώρου με όλο και πιο διακριτό τον διαχωρισμό ανάμεσα σε ασφαλείς και επικίνδυνους χώρους. (Walter Siebel, 2003, 93) Το αίσθημα του φόβου, το αντίθετο του αισθήματος ασφάλειας που θέλει ο σύγχρονος άνθρωπος να νιώθει, συμβάλλει στην ενίσχυση της αδυναμίας του ανθρώπου να βιώσει το δημόσιο χώρο και προέρχεται από τον φόβο του «εκθέτειν εαυτόν». Δεν είναι, πλέον, διατεθειμένος να εκθέσει δημόσια τις καθημερινές ιδιωτικές πρακτικές του. Προφασιζόμενος, προσωπική συγκέντρωση, ηρεμία ή και έλλειψη ενδιαφέροντος αποφεύγει την δημόσια έκθεση του εαυτού του. Η άρνηση αυτή οδηγεί τον κάτοικο στην απομόνωση διαμέσου της σιωπής, ακόμη και όταν βρίσκεται σε «δημόσιο περιβάλλον». Ο σύγχρονος κάτοικος χαρακτηρίζεται από έλλειψη αισθήματος οικειότητας για τον δημόσιο χώρο. Έπαψε

να «βγαίνει στα πάρκα» όταν αυτά έγιναν σημείο συνάντησης συγκεκριμένων ομάδων και μεταναστών. Γενικά οι δημόσιοι χώροι όπου υπάρχει έντονη παρουσία μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας αυτόματα αποκλείονται για όλους τους υπόλοιπους.

Σύμφωνα με τον Castells ο χώρος αποτελεί ένα άνισα κατανομημένο αγαθό και ασφαλώς ένα επίδικο αντικείμενο μεταξύ άνισων κοινωνικών υποκειμένων. Οι κάτοικοι της πόλης, και επομένως ο αστικός χώρος, διαχωρίζονται σε δύο ευρύτερες κατηγορίες. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι «ο χώρος των ανώτερων στρωμάτων που συνήθως συνδέεται με παγκόσμια επικοινωνιακά και χρηματιστικά δίκτυα, ανοιχτός σε μηνύματα και εμπειρίες που αγκαλιάζουν το σύνολο του πλανήτη. Στο άλλο άκρο του φάσματος, κατατετμημένα τοπικά δίκτυα, συνήθως εθνικού χαρακτήρα, βασίζονται στην ταυτότητά τους ως τον πολυτιμότερο πόρο προκειμένου να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους και εντέλει την ίδια τους την ύπαρξη». (Castells, 1989, 228)

Απο την πλευρά του ο Philo εκτιμά ότι ο ανταγωνισμός ανάμεσα σε κουλτούρες, στο πλαίσιο διαδικασιών κοινωνικοχωρικής διαφοροποίησης, και η σύγκρουση ανάμεσα σε «ηθικά συστήματα» είναι αποτελέσματα αλλά και παράγοντες της κοινωνικοχωρικής ιεραρχίας των «νικητών» και των «ηττημένων». (Philo, 1991, 19) Στην προσέγγιση αυτή

της διαφοροποίησης μεταξύ «νικητών» και «ηττημένων» αναδεικνύονται δύο χρήσιμες έννοιες. Η πρώτη είναι η «κοινωνική περιχαράκωση» του Parkin, όπου οι «νικητές», έχοντας την ικανότητα να ασκούν εξουσία στους «ηττημένους», αποκλείουν τις λιγότερο ισχυρές ομάδες από επιθυμητούς χώρους και πόρους. Η δεύτερη είναι ο ρατσισμός, μια κοινωνική κατασκευή η οποία, σύμφωνα με τον Jackson, βασίζεται στη συνειδητή ή ασυνείδητη υπόθεση ότι οι άνθρωποι μπορούν να διακριθούν σε διακριτές «φυλές» σύμφωνα με φυσικά, βιολογικά κριτήρια, ενώ παράλληλα μπορούν να προστεθούν και οι πολιτισμικές διαφορές για την περαιτέρω διεύρυνση του ορισμού αυτού. Εδώ θα πρέπει να τονισθεί ότι ο ρατσισμός δεν αποτελεί μια αμετάβλητη συνθήκη της ανθρώπινης φύσης, αλλά αντίθετα υπάρχουν πολλά είδη ρατσισμών στις σύγχρονες πόλεις, ανάλογα με τις υλικές συνθήκες της εκάστοτε κοινωνίας.

Εξίσου χρήσιμοι όροι για την μετέπειτα ανάπτυξη της παρούσας εργασίας είναι η «μειονοτική ομάδα» και η «κυρίαρχη ομάδα». Ο πρώτος περιγράφει κάθε ομάδα που ορίζεται ή χαρακτηρίζεται με βάση την τάξη, τη φυλή, τη θρησκεία, την εθνότητα ή την κουλτούρα. Η χρήση του όρου υπονοεί ότι η παρουσία μιας τέτοιας ομάδας στην πόλη προέρχεται από κάποιο παλιό ή συνεχιζόμενο μεταναστευτικό ρεύμα. Ο δεύτερος όρος περιγράφει την ομάδα που πάντοτε εμπεριέχεται μέσα στην κοινωνία υποδοχής, που είναι ομοιογενής ή

μη, και αντιπροσωπεύει τον κυρίαρχο πυρήνα μέσα στον οποίο κάθε νέα μειονοτική ομάδα εισάγεται. Ο βαθμός χωρικού διαχωρισμού των μειονοτικών ομάδων από την κυρίαρχη ποικίλει σημαντικά από πόλη σε πόλη, ανάλογα με την ομάδα που μας απασχολεί και το κοινωνικό πλαίσιο. (Harvey, 1990)

Η μεταμοντέρνα προσέγγιση, από την οποία προέρχονται οι δύο προαναφερθέντες όροι, παρόλη τη συνεισφορά της στην κατανόηση της κοινωνικής ανισότητας, δημιουργεί συχνά την ψευδαίσθηση ότι οι άνθρωποι που βρίσκονται στο περιθώριο της κοινωνίας αποτελούν μειοψηφίες (Eagleton, 2007, 28, Barry, 2002, 17). Στην πραγματικότητα οι ταξικές κοινωνίες ωθούν στο περιθώριο την πλειοψηφία των μελών τους. Η αποσύνδεση της έννοιας της ανισότητας από τα ταξικά της χαρακτηριστικά και η ευρεία και αποκλειστική χρήση του όρου «κοινωνικός αποκλεισμός» δρα συχνά αποπροσανατολιστικά όσον αφορά την προσπάθεια για την επίτευξη της κοινωνικής ισότητας. Εξατομικεύει και αποσυνδέει το φαινόμενο του κοινωνικού αποκλεισμού από το γενικότερο ζήτημα των κοινωνικών ανισοτήτων, με τρόπο που τελικά νομιμοποιεί την αναπαραγωγή και τη διεύρυνσή τους, μεταθέτοντας τα γενεσιουργά αίτιά του από το πεδίο της ταξικής σύγκρουσης στην ιδιωτική σφαίρα ή στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο. (Σιάνου, 1998, 624)

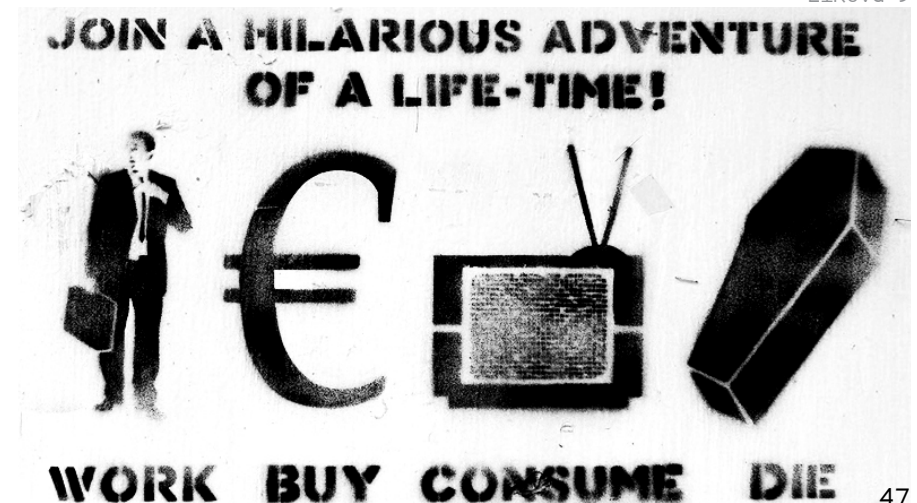
Ταξικοί διαχωρισμοί

Η κατασκευή του τόπου συνδέεται με την «κατασκευή» της τάξης, του κοινωνικού φύλου, της σεξουαλικότητας και της κουλτούρας. Οι υλικοί και κοινωνικοί κόσμοι πάντα μεσολαβούνται από σχέσεις εξουσίας. Κοινωνικά ζητήματα διάκρισης και πολιτισμικά ζητήματα αισθητικής δεν μπορούν να διαχωρίζονται από πολιτικά ζητήματα εξουσίας και ανισότητας ή από έμφυλα ζητήματα κυριαρχίας και καταπίεσης. Όπως αναφέρεται και στις χωρικές πρακτικές του Harvey, η κοινωνία δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ξεχωριστά από την οικονομία, την πολιτική την κουλτούρα ή τον τόπο⁴. Ο Jackson στο ίδιο πεδίο χρησιμοποιεί τον όρο «πολιτισμική πολιτική» και αναφέρει ότι υπάρχουν πολλές κουλτούρες, καθεμία εκ των οποίων ορίζεται ως συνολικός τρόπος ζωής, ότι οι ιδεολογίες έρχονται σε άμεση συνάρτηση με τα υλικά συμφέροντα τα οποία εξυπηρετούν και ότι οι ταξικές σχέσεις έχουν πολιτισμική και οικονομική διάσταση.

4| Το 1853 τίθεται επικεφαλής των δημόσιων έργων του Παρισιού ο Οσμάν. Διέλυσε τις παλιές εξασθλωμένες συνοικίες με υποτιθέμενο γνώμονα το δημόσιο όφελος, τη βελτίωση και την αναδόμηση της πόλης. Απομάκρυνε μεγάλο μέρος της εργατικής τάξης και άλλων απειθαρχών στοιχείων από το κέντρο, διότι συνιστούσαν απειλή για τη δημόσια τάξη και κυρίως την πολιτική εξουσία. Δημιούργησε μία δομή με επαρκή μέτρα επιτήρησης και στρατιωτικού ελέγχου ώστε να διασφαλισθεί ότι η στρατιωτική εξουσία θα κατάφερνε ανεμπόδιστη να πατάξει κάθε επαναστατικό κίνημα.

Η κατωτερότητα των ταξικά διαφοροποιημένων βασίστηκε σε ιμπεριαλιστικές συνθήκες που διατρέχουν τις «δυτικές» κοινωνίες. Εκείνες οι τάξεις που υπόκεινται σε αυτούς τους ηγεμονικούς λόγους, αποκαλούνται κατώτερες. Οι πληθυσμιακές κατηγορίες που εμφανίζουν εντονότερες τάσεις διαχωρισμού είναι οι ιδιαίτερα εύπορες και οι περισσότερο φτωχές, αυτές δηλαδή που κατέχουν τις πιο ξεκάθαρες θέσεις στην κοινωνικο-οικονομική ιεραρχία του καπιταλισμού. (Knox & Pinch, 2009)

Εικόνα 9

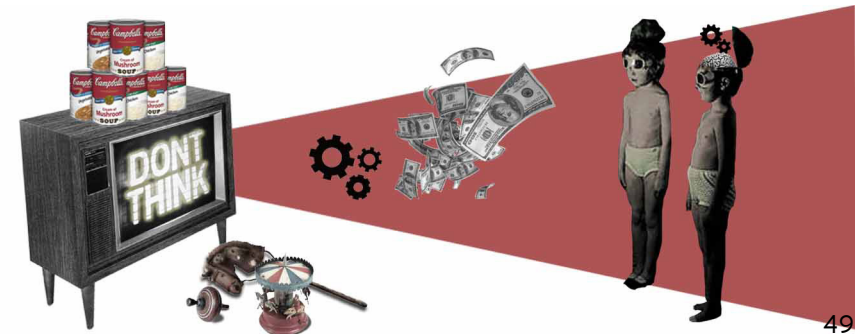

Ο Mandel θεμελιώνει την ουσία του καπιταλισμού στην άνιση και συνδυασμένη ανάπτυξη, είτε οργανώνοντας τον παγκόσμιο χώρο, είτε εκμεταλλευόμενος την εργασία στον ίδιο τόπο. Η ανάπτυξη και η από-ανάπτυξη είναι αμοιβαίες στιγμές της ίδιας της καπιταλιστικής συσσώρευσης, η οποία εκμεταλλεύεται τις γεωγραφικές διαφοροποιήσεις της παραγωγικότητας, του μέσου ποσοστού κέρδους, των ημερομισθίων, του κόστους των πρώτων υλών, της οργανικής σύνθεσης του κεφαλαίου, αλλά και του επιπέδου ανάπτυξης της ταξικής πάλης. Αυτό δηλαδή που θέτει ο Mandel είναι μία συνεχής διαδικασία ομογενοποίησης και διαφοροποίησης που εξελίσσεται στην βάση της ανταλλακτικής αξίας.

Ο καπιταλισμός διαφοροποιεί γειτονιές, τόπους, χώρες, σε όλες τις χωρικές κλίμακες, για να εκμεταλλευθεί τις παραπάνω διαφορές, μόνο για να τις ομογενοποιήσει εκφραζόμενες τις με όρους ανταλλακτικής αξίας. Η δομή της πόλης αποτελεί στην ουσία μια σύνθετη μορφή που παίρνουν οι κοινωνικές σχέσεις στο χώρο. Αφορά την οργάνωση ή το χάος που υπηρετεί την ανταλλαγή εμπορευμάτων, εννοώντας φυσικά την κυκλοφορία των αγαθών, των υπηρεσιών, των ατόμων και του χρήματος. Η δομή της πόλης αποτυπώνει τον κατεξοχήν τρόπο με τον οποίο η αστική τάξη οργανώνει την διευρυμένη αναπαραγωγή της υπεραξίας της, αλλά και την αναπαραγωγή της ίδιας ως κυρίαρχης τάξης. Για αυτό και πάνω στον

αστικό ιστό μπορούμε να αναγνώσουμε τόπους παραγωγής και εξόρυξης υπεραξίας, τόπους κατανάλωσης και διαμοιρασμού υπεραξίας, τόπους άσκησης της ηγεμονίας, τόπους ασφαλών καταφυγίων από τις «επικίνδυνες τάξεις», αλλά και τα αντίθετα όλων των παραπάνω, λεηλατημένους, εγκαταλελειμμένους αστικούς τόπους αμφισβήτησης της εξουσίας και εναλλακτικής οργάνωσης της ζωής, ή φυσικά τοπία.

Φυσικά κάθε αστική τάξη δεν αντλεί τα συμφέροντα της με τον ίδιο τρόπο και δεν οργανώνει και τον χώρο της αντίστοιχα. Άλλες απαιτήσεις αναμένεται να έχει μια βιομηχανική αστική τάξη, που πιέζει τις πολεοδομικές υπηρεσίες για τη δημιουργία υποδομών, τις κεντρικές τράπεζες για δάνεια προς τις επιχειρήσεις για επενδύσεις και άλλες απαιτήσεις αναμένεται να έχει μια αστική τάξη που ζει από τη μεσίτευση ακινήτων, την παροχή τουριστικών υπηρεσιών κλπ.

Μειονότητες μεταναστευτικής προέλευσης

Οι μειονοτικές ομάδες που γίνονται αντιληπτές από μέλη της κυρίαρχης ομάδας ως κοινωνικά ανεπιθύμητες θα γνωρίσουν κοινωνική απομόνωση μέσα από ποικίλους μηχανισμούς. Ένας από τους πλέον προφανείς και άμεσους είναι η στρατηγική του «μπλοκαρίσματος» που ασκείται από τους υπάρχοντες κατοίκους των συνοικιών της πόλης καθώς προσπαθούν να αντισταθούν στην «εισβολή» μειονοτικών ομάδων. Παράλληλα, όμως, συσσωματώσεις μειονοτήτων εδραιωμένων και με μεγάλη εσωτερική συνοχή τείνουν να προβάλλουν τη μεγαλύτερη αντίσταση στην εισβολή άλλων, υπερασπίζοντας ενεργά την περιοχή τους με ποικίλους τρόπους.

Πάντως η παραπάνω στρατηγική, της έντονης αντίθεσης και ρήξης, δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε περιπτώσεις όπου τα υποκείμενα της μειονοτικής ομάδας είναι πιο δραστήρια, κινητικά και με μεγαλύτερη πυκνότητα. Στην περίπτωση όπου κατέχουν μία διεκδικούμενη περιοχή, η κυρίαρχη ομάδα υιοθετεί συνήθως τη στρατηγική της «εξόδου». Δηλαδή, η εισβολή μειονοτικής ομάδας σε μια περιοχή προκαλεί γενικά εκροή κατοίκων που ανήκουν στην αντίστοιχη κυρίαρχη ομάδα. Η εκροή συνεχίζεται με σταθερό ρυθμό, όταν δε η αναλογία των οικογενειών της εισβάλλουσας ομάδας είναι αρκετά μεγάλη προκαλείται πιο γρήγορη έξοδος. Το σημείο αυτό είναι γνωστό ως «σημείο ανατροπής». Η αποχώρηση

των κατοίκων της κυρίαρχης ομάδας σε άλλες γειτονιές επιλύει αποτελεσματικά την εδαφική σύγκρουση ανάμεσα στις δύο ομάδες, αφήνοντας τη μειονοτική χωρικά απομονωμένη μέχρι την επόμενη εδαφική εξάπλωση.

Η χωρική απομόνωση των μειονοτικών ομάδων προκαλείται επίσης μέσα από διακρίσεις στην αγορά κατοικίας που περιορίζουν αυτές τις ομάδες σε μικρές νησίδες του αστικού ιστού. Η διάκριση αυτή είναι αποτέλεσμα εν μέρει των προϋποθέσεων στέγασης που διατυπώνονται στους κανόνες επιλεξιμότητας και εν μέρει των ηθελημένων προσωπικών προκαταλήψεων, όπως εκείνες των «εκλεκτών» υπαλλήλων των φορέων δημόσιας κατοικίας που κατανοούν

Εικόνα 10,11

λιγότερο ή καθόλου το πολιτισμικό υπόβαθρο και την οικογενειακή ζωή των μεταναστών. Οι επιπτώσεις αυτού του είδους διάκρισης εντείνονται εξαιτίας των πολιτικών που εφαρμόζουν οι πολεοδόμοι. Κατά ένα μέρος οι διακρίσεις θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αθέλητες, όταν παραγνωρίζονται οι μειονοτικές γειτονιές σε σχέδια ανάπτυξης και αναμόρφωσης κεντρικών περιοχών. Αλλά συχνά είναι εσκεμμένες, όπως στις περιπτώσεις μεθοδευμένης τροποποίησης των χρήσεων γης και των κανονισμών θυλακοποίησης με σκοπό να αποκλειστούν οι μειονότητες από προαστικές περιοχές κατοικίας στις πόλεις. Το γεγονός ότι η φθηνή κατοικία εντοπίζεται σε συγκεκριμένες περιοχές, κάτι που συχνά αποκαλείται «επίδραση του ιστού», είναι μια σημαντική παράμετρος της αστικής δομής η οποία τείνει να διαχωρίζει τις μειονοτικές ομάδες από τον υπόλοιπο πληθυσμό κατευθύνοντάς τις σε περιορισμένες νησίδες. Γι' αυτό το λόγο σε πολλές πόλεις η κατανομή των συσσωματώσεων των μειονοτήτων είναι στενά συνυφασμένη με την γεωγραφία του οικιστικού αποθέματος.

Πίσω από τις διακρίσεις στις οποίες επιδίδεται η κυρίαρχη ομάδα και τη συγκέντρωση των μειονοτικών ομάδων σε συγκεκριμένους θύλακες φτηνής κατοικίας βρίσκεται η θέση τους στη συνολική κοινωνική και οικονομική ιεραρχική δομή. Αποτέλεσμα του στεγαστικού διαχωρισμού και της απειλής που νιώθουν οι μειονότητες είναι η στροφή

προς την εσωτερική συνοχή της ομάδας, η συσπείρωση, ώστε να διατηρηθεί η κοινωνική και πολιτισμική συνεκτικότητά της. Έτσι, ο αμυντικός ρόλος των συσσωματώσεων αυτών είναι περισσότερο προφανής όταν οι διακρίσεις από την πλευρά της κυρίαρχης ομάδας είναι έντονες και διαδεδομένες. Η ύπαρξη μιας «εδαφικής ενδοχώρας» για μια μειονοτική ομάδα επιτρέπει στα μέλη της να αποτραβηχτούν από την εχθρότητα της ευρύτερης κοινωνίας.

Η χωρική έκφραση του στεγαστικού διαχωρισμού και της συσπείρωσης καθορίζεται, λοιπόν, από την αλληλεπίδραση των διακρίσεων, των διαρθρωτικών επιπτώσεων και της ισχύος της εσωτερικής συνοχής της ομάδας.

Εικόνα 12

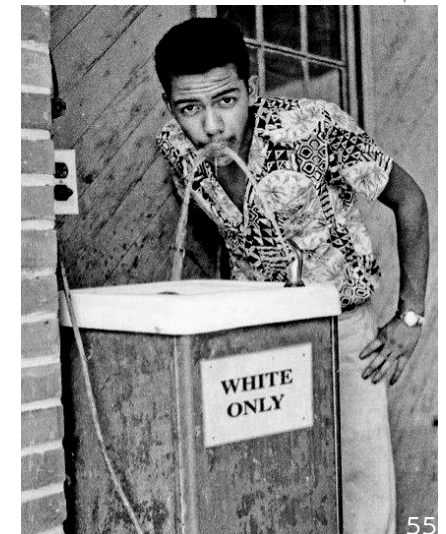
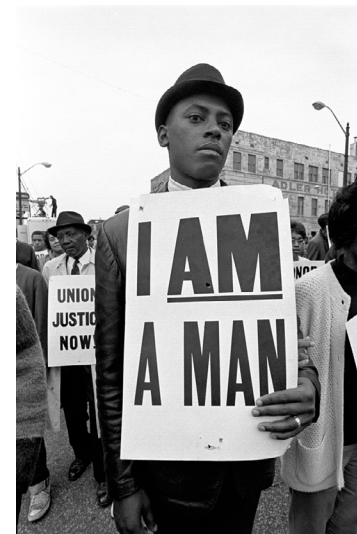

Οι μειονοτικές συσσωματώσεις που διατηρούνται μακροπρόθεσμα είναι συνήθως παράγωγα της διάδρασης διακρίσεων και εσωτερικής συνοχής. Όπου ο παράγοντας της συνοχής είναι κυρίαρχος, οι προκύπτουσες ενσωματώσεις μπορούν να ονομαστούν «θύλακες», όπου κυρίαρχοι είναι οι εξωτερικοί παράγοντες, οι συσσωματώσεις αναφέρονται γενικά ως γκέτο⁵. Ο στεγαστικός διαχωρισμός είναι πιθανό να καταλήξει σε ένα χωρικό σχήμα διαρθρωμένο σε τομείς, όπως για παράδειγμα η κατανομή των Αφροαμερικανών στη Βαλτιμόρη, στην οποία ο πληθυσμός έχει συγκεντρωθεί στο κέντρο με δύο ομάδες απογραφικών τομέων, μία στα βορειοδυτικά και μία στα βορειοανατολικά της κεντρικής επιχειρηματικής περιοχής. (Knox & Pinch, 2009)

51 Ο όρος «γκέτο» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία της Αναγέννησης για να περιγράψει την περιφέρεια όπου ήταν αναγκασμένοι να ζουν οι Εβραίοι. Η συνεισφορά της εβραϊκής κοινότητας, χάρη στις προσοδοφόρες δραστηριότητές της, ήταν καθοριστική στην ανάπτυξη της Βενετίας ως κέντρο συναλλαγών και εμπορίου. Ωστόσο αυτή η επιτυχία των Εβραίων επέφερε σταδιακά εχθρότητα απέναντί τους, και έτσι αναγκάστηκαν να περιοριστούν σε μια μικρή περιφέρεια της πόλης όπου κυριαρχούσαν νωρίτερα οι μεταλλουργικές δραστηριότητες. Μεγάλες πύλες στα άκρα της αυτής της γειτονιάς χρησιμοποιήθηκαν για να επιβάλλουν την απαγόρευση της κυκλοφορίας. Σήμερα, λόγω του περιορισμένου εβραϊκού πληθυσμού, η περιοχή είναι παρακμασμένη και παραμελημένη, ωστόσο γίνονται περιηγήσεις και υπάρχουν σχέδια για την συντήρηση και την ανανέωση της. Τα εβραϊκά γκέτο στις μεσαιωνικές ευρωπαϊκές πόλεις λειτούργησαν ως αμυντικές ενσωματώσεις.

Καθώς σχεδόν όλοι οι μετανάστες, που εισέρευσαν στις πόλεις των ανεπτυγμένων καπιταλιστικά χωρών, προσλήφθηκαν αρχικά σε θέσεις εργασίας χαμηλών προσόντων και χαμηλών αποδοχών, κατευθύνθηκαν αναπόφευκτα στις φθηνότερες κατοικίες και στις πιο υποβαθμισμένες περιοχές. Έτσι οι περισσότεροι τείνουν να εγκλωβίζονται στην χαμηλότερη βαθμίδα της οικονομικής ιεραρχίας, εξαιτίας συνδυασμού θεσμικών, κοινωνικών, και χωρικών διακρίσεων.

Εικόνα 13,14

Στερεότυπα μεταξύ των δύο φύλων

Ο όρος φύλο ή «κοινωνικό φύλο» (gender), όρος που εισήχθη τη δεκαετία του 1970, παραπέμπει στους ρόλους και στις σχέσεις ανδρικών και γυναικείων υποκειμένων. Στο πεδίο της κοινωνίας η ταυτότητα, η σεξουαλικότητα και οι αντίστοιχοι ρόλοι των ανθρώπων διαμορφώνονται με όρους κοινωνικούς, ιστορικούς και πολιτισμικούς. Τα χαρακτηριστικά του φύλου συγκροτούνται μέσα από πολλούς θεσμούς και κοινωνικές πρακτικές, όπως η οικογένεια, το σχολείο, τα μέσα ενημέρωσης, η αγορά εργασίας και οι διαπροσωπικές σχέσεις. Αποτελούν μέρος της κοινωνικοποίησης των υποκειμένων και έχουν σημαντικές επιπτώσεις σε όλα τα πεδία της καθημερινής ζωής. Στο πεδίο της φύσης θεωρούνται ήδη συντελεσμένοι, μέσα από βιολογικούς καθορισμούς και ιεραρχήσεις, που όμως πηγάζουν από την «ιστορικά προσδιορισμένη νοηματοδότηση των βιολογικών διαφορών». Ο όρος «βιολογικό φύλο» (sex) υποδηλώνει τις διαφορές μεταξύ αρσενικών και θηλυκών σωμάτων, όπου, σύμφωνα με ορισμένες θεωρητικούς, όλες οι σεξουαλικές δυνατότητες είναι διαθέσιμες, πριν κοινωνικοί καθορισμοί «σμιλεύσουν τη σεξουαλικότητα» και τις ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ υποκειμένων.

Προκαταλήψεις και συμπεριφορές που πηγάζουν από τη βίαιη και αυθαίρετη ιδεολογία περιανισότητας των φύλων, η οποία βασίζεται

στο διαχωρισμό τους σε αρσενικό και θηλυκό, στηρίζονται κυρίως στην τελευταία αυτή αντίληψη της βιολογικής διαφοράς των δύο φύλων. Έτσι το ένα εκ των δύο θεωρείται βιολογικά, ηθικά, διανοητικά και πνευματικά υποδεέστερο του άλλου, επιτρέποντας ή και θεσμοθετώντας τις εναντίον του συστηματικές διακρίσεις, αρνητικές ή φοβικές κρίσεις, φυσικούς περιορισμούς ή και εκδηλώσεις μίσους. Το πλαίσιο στο οποίο ανθούν αυτά τα στερεότυπα είναι αυτό της πατριαρχικής κοινωνίας, το είδος της κοινωνίας που στηρίζεται στην ιδέα της «φυσικής» ανωτερότητας του άνδρα, η οποία ιεραρχεί τις κοινωνικές, οικονομικές και ηθικές δομές της με γνώμονα

Εικόνα 15,16

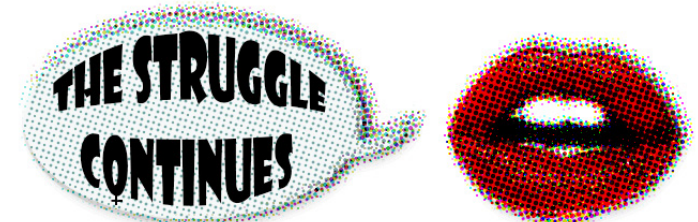
την πρωτοκαθεδρία του αρσενικού ενάντια στο θηλυκό και την ανδροκρατία της εξουσίας, όπως αυτή πραγματώνεται με διάφορες μορφές ανά τον κόσμο. Έτσι η γυναίκα θεωρείται το «ασθενές φύλο» σε διάφορους κοινωνικούς χώρους της καθημερινότητας. Στο σπίτι, με τον διαχωρισμό των ρόλων του άνδρα που εργάζεται για να φέρει έσοδα και της γυναίκα για τα οικοκυρικά. Στο χώρο εργασίας εις βάρος της γυναίκας, με διαφοροποίηση στους μισθούς, υψηλότερα ποσοστά ανεργίας και διακρίσεις στις προσλήψεις, άσκηση σεξουαλικών πιέσεων, απολύσεις ή διακρίσεις κατά των εγκύων και δυσκολίες στην πρόσβαση στα ανώτερα κλιμάκια της εργασιακής ιεραρχίας. Στη δημόσια ζωή, με ελλειμματική εκπροσώπηση των γυναικών στα διάφορα σώματα εξουσιών και αποσιώπηση των γυναικείων θεμάτων.

Μια προσέγγιση του χώρου μέσα από την οπτική του φύλου, επικαλείται τη φεμινιστική οπτική, που αφορά τις εμπειρίες των γυναικών στα πλαίσια της καθημερινής τους ζωής στην πόλη, οι οποίες επιδιώκουν την άρση των στεγανών μεταξύ ιδιωτικής και δημόσιας σφαίρας και αμφισβητούν ως ανεπαρκή τη διχοτομία μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου, για την προσέγγιση των σχετικών ζητημάτων. Όπως αναφέρεται και από την Βαίου, «από αυτή την άποψη, οι διχοτομίες αποτελούν φτωχή αναπαράσταση των εμπειριών των γυναικών στην πόλη, του συνεχούς αγώνα τους να ζήσουν στην πόλη

κρυμμένες και αποκλεισμένες, να επιβιώσουν πέρα από πραγματικούς και συμβολικούς περιορισμούς».

Μια σημαντική περίπτωση αποκλεισμού είναι αυτή των γυναικών με βρέφη, που περιορίζονται στον μητρικό θηλασμό στην κατοικία τους. Για το δικαίωμα του θηλασμού στο δημόσιο αστικό χώρο, έχουν πραγματοποιηθεί πολλές δράσεις τα τελευταία χρόνια με βασικότερο στόχο την κατάρριψη της γυναικείας εικόνας σαν αντικείμενο σεξουαλικού πόθου. Οι μητέρες που θηλάζουν δυσκολεύονται να εκτεθούν σε δημόσιο χώρο στα ενοχλητικά βλέμματα, με αποτέλεσμα πολλές φορές να στερούνται τη χρήση αυτού με τα παιδιά τους. Βέβαια σε αυτό συμβάλει και η έλλειψη προϋποθέσεων στους δημόσιους χώρους, καταστήματα και κρατικές υπηρεσίες που θα διευκόλυναν τέτοιου είδους διαδικασίες. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως ακόμη και αυτή η απολύτως φυσιολογική ανάγκη τους καθιστά αδύνατη την ισάξια αξιοποίηση των δημόσιων χώρων και τις περιορίζουν στην ιδιωτική σφαίρα.

Εικόνα 17

Ομόφυλες σεξουαλικότητες

Το ενδιαφέρον για την σχέση χώρου και σεξουαλικότητας συνδέεται με το ενδιαφέρον για το φύλο. Η μελέτη του χώρου όσον αφορά ζητήματα σεξουαλικότητας απασχόλησε ιδιαίτερα επιστήμονες με έρευνες στην αστική γεωγραφία και στην γεωγραφία που αναφέρεται στην ιδιότητα του πολίτη. Ο Binnie αναφέρει επιγραμματικά πως ο χώρος και ο τόπος έχουν μεγάλη σημασία στην έκφραση της σεξουαλικότητας. Ειδικά για ανθρώπους με ομοερωτικές επιλογές ο χώρος αποτελεί σημαντικό εννοιολογικό πλαίσιο.

Οι άνθρωποι με περιθωριοποιημένες ομοσεξουαλικότητες και ταυτότητες εκφράζουν τη δυσaréσκειά τους για την έλλειψη εναλλακτικών επιλογών που δε θα τους περιορίζουν, γιατί ο χώρος δεν πρέπει να είναι ποτέ μόνο ετερόφυλος. Η καταγγελία απαγόρευσης εκφράσεων, κινήσεων και σωματικών εκδηλώσεων που σχετίζονται με το φύλο και τη σεξουαλικότητα επισημαίνει τον αποκλεισμό ορισμένων κατηγοριών υποκειμένων από τις θεωρούμενες για άλλους δεδομένες χρήσεις του «δημόσιου» χώρου και συνδέει το θέμα της σεξουαλικότητας με τις έννοιες των δικαιωμάτων του πολίτη. Η «ιδιότητα του πολίτη με όρους σεξουαλικότητας» ή αλλιώς ο «σεξουαλικός πολίτης», που εισήγαγε ο Weeks, οδηγεί από την «ιδιότητα του πολίτη με όρους οικείων σχέσεων» σε ένα πεδίο

διεκδικήσεων με αναφορά το σώμα, τη σχέση και τη σεξουαλικότητα. Οι δημόσιοι χώροι που δημιουργούν την εντύπωση του κανονικού ή φυσιολογικού περιθωριοποιούν όσους δεν εγγράφονται σε μοντέλα ετεροκανονικότητας. (Γιαννακόπουλος, Γιαννιτσιώτης, 2010) Άρα, και από αυτήν την άποψη, ο δημόσιος χώρος, με τις διαφοροποιήσεις του, αποτελεί «υποδοχέα» των εν λόγω διαχωρισμών αλλά και ενεργό παράγοντα που συμβάλλει στην δημιουργία, την ενίσχυση τους ή την αποδυνάμωση τους.

Εικόνα 18

Τοξικομανείς και πρώην έγκλειστοι

«Το καθοριστικό είναι η χειρονομία που διαχώρισε την τρέλα, κι όχι η επιστήμη που καθιερώθηκε, όταν πια είχε συντελεστεί ο διαχωρισμός κι όταν η τάξη είχε αποκατασταθεί. Και πρώτιστη σε σημασία είναι η τομή που καθιέρωσε την απόσταση ανάμεσα στη λογική και στη μη-λογική, γιατί, ολοφάνερα, από εδώ ξεκινάει η καταδυνάστευση που ασκεί η λογική πάνω στη μη-λογική, και που στόχο της έχει να της στερήσει κάθε αλήθεια που μπορεί να κλείνει σαν τρέλα, σαν παράπτωμα ή σαν αρρώστια». Foucault

Η εκδίωξη των ανθρώπων που οι κοινωνικές αναπαραστάσεις θέτουν έξω από τα όρια του λογικού παραμένει υλική και χωρική. Μετά την πλήρη απομόνωση που επιβλήθηκε στους «τρελούς», «τους καθυστερημένους», τους εξαρτημένους, τους φυλακισμένους, είτε αυτή είχε τη μορφή του ιδρύματος είτε της ιδιωτικής φυλακής, του σπιτιού, φαίνεται πως είναι αδύνατο να αναγνωριστούν ως έγκυρα μέλη του κοινωνικού σώματος, σαν να φέρουν μια βαριά ιστορία που η κοινωνία αρνείται να τους συγχωρήσει. Οι χρόνιες προκαταλήψεις και τα στερεότυπα που διαμορφώθηκαν στην κοινωνία αποκλείουν τους «άλλους», τους επικίνδυνους κατά τα λεγόμενα, θεωρώντας ότι θα αναταράξουν τα ήσυχα νερά της φαινομενικής ειρηνικής συμβίωσης. Οι κατασταλτικές μέθοδοι απομόνωσης των «τρελών», των τοξικομανών,

των φυλακισμένων, όλων αυτών που προξενούσαν φόβο για «εξάπλωση της αρρώστιας», απλώς αλλάζουν τόπο, χώρο, χρόνο, πρόσωπα, αλλάζουν μορφή. «Η καταστολή αντικαθιστά τη συμπόνια. Τα πραγματικά ζητήματα παραβλέπονται προς όφελος μιας πολιτικής που ταυτίζεται με την πειθαρχία, τον περιορισμό, τον έλεγχο» (Giroux, 2002).

Οι άνθρωποι αυτοί βγαίνουν στην κοινωνία έπειτα από τον εγκλεισμό τους σε ιδρύματα, είτε σωφρονιστικά, είτε ψυχιατρικά, είτε κέντρων απεξάρτησης, έχοντας την ανάγκη για επιβίωση, κοινωνικοποίηση και σεβασμό. Χώροι μέσα στην πόλη που προορίζονται για την «υποτιθέμενη ομαλή» ένταξη αυτών των ατόμων, δεν είναι συνήθως αποδεκτοί από τον κοινωνικό περίγυρο και ιδιαίτερα από τους κατοίκους του κοντινού ή και ευρύτερου αστικού περιβάλλοντος. «Ο αποκλεισμός δεν είναι ούτε αυθαίρετος, ούτε τυχαίος. Προκύπτει από μία δημόσια διακηρυγμένη τάξη πραγμάτων, στηρίζεται σε κρίσεις και περνά από διαδικασίες, των οποίων η νομιμότητα είναι βεβαιωμένη και αναγνωρισμένη» (Castel, 1995). Ο «Άλλος», ο «ξένος», ο «διαφορετικός», αντιμετωπιζόταν πάντα από την κυρίαρχη εξουσία ως εν δυνάμει απειλή για το σύστημα και κατά συνέπεια ως εγκληματίας, ως «τέρας», ως μίasma που η θέση του ήταν εξ ορισμού στο περιθώριο.

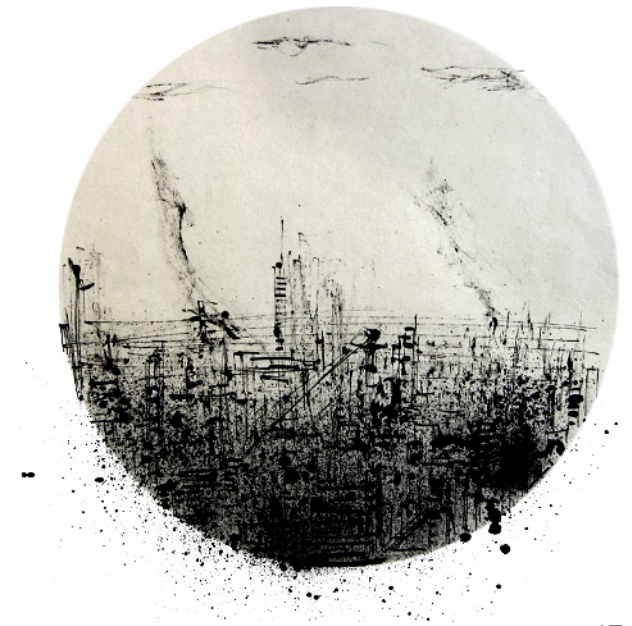
2

Ο κοινωνικός διαχωρισμός
στη σύγχρονη ελληνική πόλη

Εισαγωγή

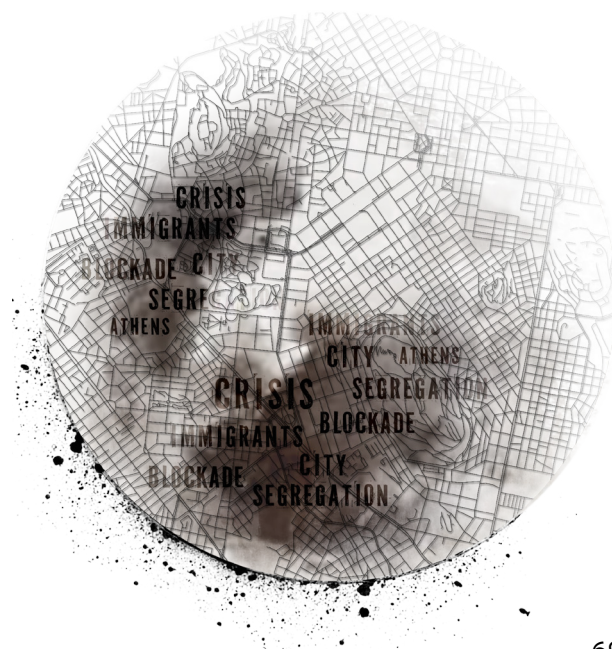
Μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα, το μοντέλο ανάπτυξης της Ελλάδας είχε περισσότερες ομοιότητες με τις βαλκανικές χώρες παρά με τις βορειοευρωπαϊκές. Βασικό διαφοροποιητικό παράγοντα σε αστικό επίπεδο αποτελούσε το γεγονός ότι, με την εμπορευματοποίηση του αστικού χώρου, στις πιο αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, ασχολούνταν το μεγάλο κεφάλαιο. Αντίθετα, στην Ελλάδα και τις γύρω χώρες, το μικρομεσαίο κεφάλαιο ήταν αυτό που κυρίως παρήγαγε, μέχρι τουλάχιστον τα τέλη του 20ου αιώνα, τον αστικό ιστό.

Εικόνα 19

Όσον αφορά την πόλη της Αθήνας, υπάρχουν σημαντικές διαφορές σε σχέση με τις αναπτυγμένες καπιταλιστικά πόλεις της βόρειας Ευρώπης και Αμερικής. Αρχικά η μετάβαση από το φεουδαρχικό στο καπιταλιστικό σύστημα πραγματοποιήθηκε με μη ομαλό τρόπο, πράγμα που αντικατοπτρίζεται στη δομή και τη μορφή της γαιοκτησίας, ενώ ταυτόχρονα το νεοελληνικό κράτος αναδύεται μέσα από μια πολιτειακή αστάθεια. Στα πλαίσια αυτά, η ατομική μικροϊδιοκτησία προκρίνεται ως η καταλληλότερη λύση για πολιτική σταθερότητα (Μαντουβάλου, 1988 και Μαντουβάλου & Μαυρίδου, 1993). Στις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες 1950-1980, έχουμε ένα αυταρχικό καθεστώς, που διαχειρίζεται μια κοινωνία εξαντλημένη από τον πόλεμο και διαιρεμένη από τον εμφύλιο, το οποίο καταφέρνει να αναπτύξει αναιμικά τόσο τη μεγάλη βιομηχανία όσο και το κράτος πρόνοιας. (Πουланτζάς, 1985) Αυτό γιατί στην προσπάθειά του να επιβιώσει, αποφεύγει την ανάπτυξη επενδύσεων μεγάλης κλίμακας και προοπτικής και επικεντρώνεται στην ικανοποίηση άμεσων αναγκών και επιδιώξεων. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύσσεται μια πελατειακή σχέση με τους πολίτες, μέσω της μεταβίβασης κοινωνικών πόρων με διάφορους τρόπους, μειώνοντας το κόστος ενσωμάτωσης στην κοινωνία της πόλης σε μια περίοδο έντονης αστικοποίησης. Διαμορφώνεται έτσι ένα πλαίσιο ανάπτυξης που εν τέλει συνδυάζει τη διάδοση της ανεξάρτητης και

μικρής κλίμακας οικονομικής δραστηριότητας με την κεφαλαιακή διακίνηση. (Μαλούτας, 2008) Έναν ενδιάμεσο ρόλο ανάμεσα στην αγορά εργασίας και το σύστημα κοινωνικής προστασίας έρχεται να παίξει την περίοδο αυτή και η κατοικία. Σε οικονομικό επίπεδο αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό ανάπτυξης της αγοράς εργασίας και προνομιακό χώρο επένδυσης, σε μια εποχή που απουσίαζαν οι εναλλακτικές επενδύσεις και οι ανταγωνιστικές καταναλωτικές δαπάνες ήταν περιορισμένες. (Οικονόμου, 1988)

Η νέα χωροκοινωνική κατάσταση που διαμορφώνεται στις ευρωπαϊκές πόλεις μετά τη δεκαετία του 1970 και χαρακτηρίζεται από την ανάδυση νέων μορφών φτώχειας και αποκλεισμού⁶. Παράλληλα με την ευρύτερη οικονομική αναδιάρθρωση και τη συγκέντρωση διεθνοποιημένων επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, διαφοροποιείται έντονα από την αντίστοιχη κατάσταση στις ελληνικές πόλεις. Αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετηθούν οι ιδιαιτερότητες της αστικοποίησης και της χωροκοινωνικής συγκρότησής της. Εκείνη την περίοδο πρωτοεμφανίζεται η μικροαστική τάξη στην Ελλάδα, με εμφανή επιρροή στον αστικό χώρο μέχρι και τις απαρχές της κοινωνικοοικονομικής κρίσης όπου παρατηρούνται μεγάλες αλλαγές σε πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και χωρικό επίπεδο.

⁶ Το 1989 χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά σε επίσημο κοινοτικό κείμενο ο όρος «κοινωνικός αποκλεισμός». Το φαινόμενο θεωρήθηκε ως απόρροια των πολιτικών οικονομικής και κοινωνικής αναδιάρθρωσης της περιόδου της ύφεσης. Συνδέθηκε με την ανεργία, τις ελαστικές μορφές εργασίας, τους χαμηλούς μισθούς, την κατάρρευση του κράτους πρόνοιας, τις μαζικές μεταναστεύσεις, την σύγχρονη κρίση. Σε κανένα, όμως, από τα θεωρητικά κείμενα της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν υπήρξαν αναλύσεις που να αποδίδουν το φαινόμενο στην ίδια τη φύση του καπιταλιστικού συστήματος. Η ασάφεια του όρου επέβλεπε στη συσκότιση των ταξικών ανισοτήτων που βρίσκονται στην αφετηρία του κοινωνικού αποκλεισμού, ενώ η ευθύνη για το φαινόμενο αυτό αποδιδόταν κυρίως στο άτομο και την αδυναμία του να προσαρμοσθεί στα δεδομένα της νέας κοινωνικής πραγματικότητας.

2.1 Σύγκριση της ελληνικής πραγματικότητας με τα δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα

Η Ελλάδα διατήρησε υψηλό ποσοστό αγροτικού πληθυσμού σε όλη την διάρκεια του 20 ου αιώνα, αποτελώντας, μαζί με τις περισσότερες από τις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης περιοχή ύστερης εκβιομηχάνισης. Η μεγέθυνση του αστικού πληθυσμού δεν συνδέθηκε τόσο με την ανάπτυξη της βιομηχανικής δραστηριότητας, όπως στις ανεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, όσο με συγκυριακές καταστάσεις, όπως το μαζικό κύμα προσφύγων από την Μικρά Ασία και την μετακίνηση πληθυσμού λόγω του εμφυλίου πολέμου, καθώς και με την αδυναμία της αγροτικής οικονομίας να συντηρήσει τον αυξανόμενο πληθυσμό της υπαίθρου.

Κατά την περίοδο μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, εντείνεται η αστικοποίηση στην Ελλάδα, παρόλο που η δυνατότητα των πόλεων να απορροφήσουν πληθυσμό ήταν μικρότερη της απώθησης του από τον αγροτικό χώρο. Μεγαλύτερη γεωγραφική κατανομή αστικού πληθυσμού εμφανίζεται στις περιοχές που χωροθετούνται πάνω στον κεντρικό οδικό άξονα Αθήνα-Θεσσαλονίκη. Στην αρχή της δεκαετίας του '90 παρατηρείται μεγαλύτερη διάχυση προς άλλες περιοχές δυτικά της χώρας, ωστόσο μέχρι τότε η πληθυσμιακή αύξηση παρατηρήθηκε κυρίως στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη. Με την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ το 1981, η ύπαιθρος ανέκαμψε και πληθυσμιακά, κάτι το οποίο συνδεόταν με

την διοχέτευση ευρωπαϊκών πόρων, και για πρώτη φορά παρατηρήθηκε μείωση του ποσοστού συγκέντρωσης πληθυσμού στην πρωτεύουσα, εφόσον οι εκροές υπερείχαν της φυσικής αύξησης, ενώ ιδιαίτερα σημαντικές ήταν οι εισροές στις γύρω περιοχές της Αττικής.

Από το 1980 αρχίζουν μια σειρά αλλαγών σε παγκόσμιο επίπεδο. Αν και η Ελλάδα αποτελούσε αυτήν την περίοδο και για αρκετά χρόνια την παρέκκλιση, σήμερα ακολουθεί το νεοφιλελεύθερο μοντέλο ανάπτυξης, τα ευρωπαϊκά πρότυπα και τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (Μαντουβάλου & Μπαλά, 2004)

Αποικιοκρατικές
τάσεις

Μια βασική διαφορά της σε σχέση με τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες είναι το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν αποτέλεσε ποτέ στην σύγχρονη ιστορία της μια ισχυρή αποικιοκρατική δύναμη. Όσον αφορά εκείνες τις χώρες, στα εδάφη που εγκαταστάθηκαν οι αποικιοκράτες μέτοικοι εφαρμόζαν τις διοικητικές και κοινωνικές δομές της «μητέρας – πατρίδας», και στην πλειοψηφία των περιπτώσεων οι σχέσεις της αποικίας με την μητρόπολη ήταν αδιατάρακτες. Επιβάλλεται ο εξωτερικός προσανατολισμός της οικονομίας των αποικιών, ένας προσανατολισμός πλήρους εξάρτησης από τις αγορές των μητροπόλεων και γενικότερα την ελεγχόμενη από αυτές παγκόσμια αγορά. Σε μια εποχή που το εθνικό συμφέρον μετριόταν με την ισχύ και το κύρος, η θέληση των κυβερνήσεων των

εν λόγω χωρών να οικοδομήσουν απέραντες αποικιακές αυτοκρατορίες ήταν ένας τρόπος να αυξήσουν τις «ζωτικές δυνάμεις» του έθνους, παρέχοντάς του στρατιώτες, βάσεις για το στόλο και πρώτες ύλες για τη βιομηχανία του. Ανατρέχοντας, λοιπόν, στην παγκόσμια ιστορία διαπιστώνουμε πως πάγια μέθοδος κάθε αποικιοκρατικής πολιτικής ήταν και παραμένει η οικονομική διείσδυση στις αποικιοκρατούμενες περιοχές, όπου κατά συνέπεια ο πλούτος τους λεηλατήθηκε, οι λαοί τους αντιμετωπίστηκαν ως κατώτεροι και οι πολιτισμοί τους υποβαθμίστηκαν σε σχέση με τους πολιτισμούς των επικυρίαρχων. Η αποικιακή πολιτική υπαγορευόταν, σε μεγάλο βαθμό, από τους αστούς, που ωφελούνταν περισσότερο από αυτήν. Υποστηριζόταν, όμως, και από άλλες κοινωνικές ομάδες, καθώς πολλοί έβλεπαν την οικονομική και κοινωνική τους θέση να ενισχύεται ως αποτέλεσμα της αποικιακής επέκτασης. Τα ευρωπαϊκά κράτη κατά των 17ο και 18ο αιώνα κατέλαβαν εδάφη στην Ασία, στην Αμερική και στην Αφρική. Η τελευταία μετατράπηκε, μέσα σε λίγα χρόνια, σε ένα σύνολο αποικιών. Η Μ. Βρετανία ήταν, αναμφισβήτητα, η ισχυρότερη αποικιακή δύναμη, μια τεράστια αποικιακή αυτοκρατορία. Κατείχε αποικίες με πληθυσμούς κυρίως λευκών μεταναστών (Καναδάς, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία), αποικίες με πληθυσμούς κυρίως ντόπιων (Ινδία, Πακιστάν, Αφγανιστάν, Νότια Αφρική κ.ά.), ενώ έλεγχε και διάφορα στρατηγικά σημεία

(Γιβραλτάρ, Μάλτα, Κύπρος κ.ά.). Η Γαλλία διέθετε αποικίες στην Αφρική (Τυνησία, Αλγερία, Μαρόκο, Σενεγάλη, Μαυριτανία κ.ά.) και στην Άπω Ανατολή (Ινδοκίνα: Βιετνάμ, Λάος, Καμπότζη). Άλλα ευρωπαϊκά κράτη, όπως το Βέλγιο, η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ολλανδία και η Γερμανία, διέθεταν μικρό αριθμό αποικιών. Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω κοινωνικοπολιτικά δεδομένα που χαρακτήρισαν τις ευρωπαϊκές χώρες μπορούμε να υποθέσουμε πως η ανάμειξη των πολιτισμών λόγω της αποικιοκρατίας θα μπορούσε να καταστήσει φυσιολογική την συνύπαρξη με μετανάστες για του κατοίκους τους. Ωστόσο, κάτι τέτοιο δεν υφίσταται σε αυτές τις περιπτώσεις, διότι η σχέση μητρόπολης-αποικίας βασιζόταν κατα κύριο λόγο σε σχέσεις εξουσίας και επιβολής των αποικιοκρατών στους αποικιοκρατούμενους, σχέση που ανάγεται και στους πληθυσμούς τους, σαν φυλετική υπεροχή.

Στην Ελλάδα, ωστόσο, δεν εφαρμόστηκαν άμεσα αποικιοκρατικές πολιτικές, καθώς δεν υπήρχε αυτή η δυνατότητα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο αριθμός των μεταναστών να είναι πολύ μικρότερος συγκριτικά με αυτόν των δυτικοευρωπαϊκών χωρών. Για το λόγο αυτό δεν παρατηρήθηκαν έντονα φαινόμενα κοινωνικού διαχωρισμού και κατ' επέκταση χωρικού, όπως παραδείγματα γκετοποίησης του εξωτερικού. Πάντως δείγματα αστικού διαχωρισμού μειονοτήτων θεωρούνται οι προσφυγικές συνοικίες σε πολλές πόλεις

της Ελλάδας που δημιουργήθηκαν με την μικρασιατική καταστροφή. Τις τελευταίες δεκαετίες, βέβαια, με την αύξηση των μεταναστών και προσφύγων κυρίως από τις ανατολικές χώρες, αυξήθηκαν αναμφίβολα τα προβλήματα ένταξής τους στην ελληνική κοινωνία και αντίστοιχα στον αστικό χώρο. Αυτή η μεγάλη εισροή αποδίδεται στους ιμπεριαλιστικούς πολέμους, με την Ελλάδα να αποτελεί «πύλη» της Ευρώπης, λόγω της γεωγραφικής της θέσης.

Η Ελλάδα είναι μία χώρα που δεν γνώρισε την εκβιομηχάνιση των κρατών του δυτικού κόσμου και συνεπώς δεν βίωσε τις συνέπειές του. Αναπτύχθηκαν διαφορετικοί μηχανισμοί ενσωμάτωσης των προσφύγων αλλά και αντιμετώπισης της έντονης αστικοποίησης. Μεταπολεμικά ο κοινωνικός διαχωρισμός στην Αθήνα και ιδιαίτερα στις περιοχές του ευρύτερου κέντρου της διαγράφηκε περισσότερο στο ύψος της πόλης, παρά στην έκτασή της. Αντί να δημιουργηθούν αυστηρά οριοθετημένες επικράτειες που να χαρακτηρίζονται από την παρουσία της μιας ή της άλλης κοινωνικής τάξης ή ομάδας, διαμορφώθηκαν κατά κύριο λόγο γειτονιές που συγκροτούνταν από ένα αρκετά ευρύ φάσμα κοινωνικών συσσωματώσεων. Οι μηχανισμοί αντιμετώπισης της οικιστικής έλλειψης ήταν αυτοί των αυθαιρέτων και της αντιπαροχής, σε συνδυασμό με την κρατική ανοχή. Έτσι μετά το 1950, ο τομέας της οικοδομής αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους

Το φαινόμενο της αντιπαροχής

παράγοντες που επηρέασαν όχι μόνο την οικονομία αλλά και την μορφή της σημερινής πόλης. Σταδιακά ενσωματώθηκαν οι περιοχές αυθαιρέτων εντασσόμενες στο σχέδιο πόλης, και μαζί με αυτές και οι κάτοικοί τους.

Είναι γεγονός ότι με την επινόηση της αντιπαροχής, την παράδοση της αυθαίρετης δόμησης και τις «εκ των υστέρων» ρυθμίσεις της πολιτείας, η μεταπολεμική Αθήνα ξανακτίστηκε σχεδόν χωρίς κεφάλαια, επεκτάθηκε σε ελάχιστο χρόνο και ήδη άρχισε να αναπλάθεται, έχοντας γλυτώσει κάποιους άγονους πειραματισμούς των νέων πόλεων της Δύσης και του τρίτου κόσμου λόγω της ετεροχρονισμένης ανάπτυξής της.

Ο ρόλος των πολεοδόμων και αρχιτεκτόνων στη διαμόρφωση της σύγχρονης Αθήνας και τον σχεδιασμό των σημαντικών της κτιρίων υπήρξε περιθωριακός. Αυτό ήταν ένας από τους λόγους της «άναρχης» δόμησης και της αισθητικής υποβάθμισης του αστικού της τοπίου. Γενικά, η μορφή της μεταπολεμικής Αθήνας δεν καθορίστηκε από τις γνώμες των ειδικών και τη θέληση του νομοθέτη. Πολύ σημαντικότερος υπήρξε ο ρόλος άλλων παραγόντων, όπως της μικροϊδιοκτησίας, των περιορισμένων οικονομικών δυνατοτήτων της πολιτείας, της μικρής κλίμακας των οικοδομικών επιχειρήσεων, αλλά και της ζωτικότητας του πληθυσμού, της κοινωνικής του κινητικότητας, των νοοτροπιών και συνθηθειών του.

Η μεταπολεμική Αθήνα λοιπόν άρχισε να ξανακτίζεται πάνω στον παλιό της ιστό και να αναπτύσσεται ασχεδίαστα, στο πλαίσιο μιας ιδιότυπης καπιταλιστικής εξέλιξης, με κινητήριες δυνάμεις την εμπορευματοποίηση της κατοικίας, το οικοπεδεμπόριο, αλλά και την παράδοση της αυθαίρετης δόμησης. Η περίοδος της «οικονομικής ανάρρωσης» ξεκινά με σημαντική καθυστέρηση και πραγματοποιείται σ' ένα κλίμα, με σκληρά βιώματα από την γερμανική κατοχή (1941-44) και την τραγωδία του εμφυλίου πολέμου (1946-1949). Η απόκλιση της πολεοδομικής και αρχιτεκτονικής της πορείας, από εκείνες των άλλων ευρωπαϊκών πόλεων, εντείνεται κατά την περίοδο 1950-80. Όπως προαναφέραμε, το κύριο βάρος της ανοικοδόμησης της Αθήνας αφέθηκε αφενός στην ιδιωτική επιχειρηματική πρωτοβουλία, η οποία απευθυνόταν κυρίως στα μεσαία στρώματα, και αφετέρου στην αυθαίρετη στέγαση. Από τότε η ανοικοδόμηση κατοικιών με το σύστημα της αντιπαροχής παίζει το ρόλο κινητήριας δύναμης της οικονομίας, ενώ η κρατική και δημοτική πρωτοβουλία αυτοπεριορίζονται σε μικρής κλίμακας έργα ή σε διορθωτικές παρεμβάσεις.

Αυτό οφείλεται κυρίως στην ιλιγγιώδη αύξηση του πληθυσμού της πρωτεύουσας κατά 220% από το 1950 έως το 1980 αλλά και στον περιορισμένο ρυθμιστικό ρόλο του κράτους. Τα κύματα των κατοίκων της επαρχίας που κατέκλυσαν τις πόλεις ανήκαν στα μεσαία και μικρομεσαία στρώματα, για τα οποία η απόκτηση ενός διαμερίσματος σε πολυκατοικία αποτελούσε κοινωνική καταξίωση. Παρά το γεγονός ότι μόνο το 2% των αθηναϊκών πολυκατοικιών ήταν σχεδιασμένες από αρχιτέκτονες, «το διαμέρισμα με επιπλώσεις παντός τύπου και ρυθμού σε συνδυασμό με τον καλό γάμο έγινε το όνειρο κάθε ανύπαντρης κοπέλας». (Εκδήλωση: Η πολυκατοικία της αντιπαροχής, Ομιλητές: Richard Woditsch, Πάνος Δραγώνας, Ιωάννα Θεοχαροπούλου, Θωμάς Μαλούτας)

Εικόνα 20

Έπεισα τον κυριο να δώσει το σπίτι, με τον όρο ότι θέλει 5 διαμερίσματα για προίκα στις αδερφούλες του και ένα μαγαζί, για να το κάνει κουρείο.

Η απουσία εγκεκριμένου ρυθμιστικού σχεδίου ενίσχυσε τους ρυθμούς αύξησης των αυθαίρετων κατοικιών στις παρυφές της πόλης από τους εσωτερικούς μετανάστες που, λόγω των χαμηλών εισοδημάτων, δεν είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν διαμερίσματα.

Τα «οικόπεδα προς αντιπαροχή» μπορεί να έχουν εκλείψει στην Αθήνα σήμερα, όμως οι πολυκατοικίες της αντιπαροχής που άρχισαν να χτίζονται κατά κόρον από τη δεκαετία του '50 κυριαρχούν ακόμη στην πρωτεύουσα. Επηρεάζουν τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των κατοίκων τους και το οικονομικό περιβάλλον της πόλης, εγκλωβίζουν τους πολιτικούς σε αδυναμία αποφάσεων, διαμορφώνουν το αστικό τοπίο. Ουσιαστικά, αποτελούν ένα μόνιμο «γκρίζο» για τη λειτουργία της Αθήνας, το οποίο είτε ξεχνιέται σε περιόδους οικονομικής ανάπτυξης, είτε επιβαρύνει τα προβλήματα σε περιόδους οικονομικής και κοινωνικής κρίσης. Γενικά, κάθε πόλη διαθέτει έναν ή περισσότερους τύπους κτιρίων κατοικίας, όπως για παράδειγμα οι ομοιόμορφες μονοκατοικίες στις σχεδιασμένες προαστιακές επεκτάσεις πόλεων της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής. Στην Αθήνα, η πολυκατοικία της αντιπαροχής αποτελεί αναμφισβήτητη έναν από τους κυρίαρχους τύπους κτιρίου κατοικίας, που αναπτύχθηκε μάλιστα μέσα σε μικρή χρονική περίοδο. Η αντιπαροχή έγινε σχεδόν η αποκλειστική συνθήκη κατασκευής κτιρίων, αφού δημιουργήθηκε γι' αυτήν ένα προνομιακό

φορολογικό καθεστώς, με αποτέλεσμα από τις περίπου 1.000 πολυκατοικίες που είχε η Αθήνα το 1950, να φτάσει τις 35.000 το 1980, όπως αναφέρεται και από τον Π.Δραγώνα στην εκδήλωση «Η πολυκατοικία της αντιπαροχής».

Η πολυκατοικία της αντιπαροχής συνέβαλε, επίσης, στην αναδιαμόρφωση της κοινωνικής γεωγραφίας της πόλης. Την περίοδο 1950-80 οι καινούργιες πολυκατοικίες φιλοξένησαν νέους κατοίκους στο ευρύτερο κέντρο της πόλης, πολλοί από τους οποίους έρχονταν από την επαρχία, αλλά και παλιούς, ιδιοκτήτες οικοπέδων που τα έδωσαν για αντιπαροχή. Όμως, μετά τη δεκαετία του '70 η κατάσταση αλλάζει. Η ελκυστικότητα του κέντρου υποχωρεί για τα μεσαία και υψηλά στρώματα, που κατευθύνονται προς τα προάστια. Το κενό που άφησαν πίσω τους το κάλυψαν ομάδες χαμηλότερου εισοδήματος και οι μετανάστες. Εμφανίζεται, έτσι, μια κοινωνική απόσταση ανάμεσα στους παλαιούς κατοίκους που παραμένουν στους υψηλότερους ορόφους πολυκατοικιών, κυρίως ηλικιωμένοι που παρέμειναν στο κέντρο αντί να ακολουθήσουν τα παιδιά τους στα προάστια, και τους νέους κατοίκους, συνήθως αλλοδαπούς, φοιτητές και, γενικότερα, άτομα με χαμηλά εισοδήματα. Η απόσταση αυτή μπορεί να μειονόταν συχνά από την καθημερινή πρακτική, αλλά συνέχιζε να υπάρχει. Όπως αναφέρει ο Μαλούτας «Η Αθήνα είναι ιδιαίτερη περίπτωση καθώς στις περισσότερες ευρωπαϊκές πόλεις, οι

νέοι κάτοικοι κατευθύνονται συνήθως στα προάστια, όπου συγκεντρώνονται τα μεγάλα συγκροτήματα εργατικής κατοικίας». Σύμφωνα με τον ίδιο «Στην Αθήνα δεν προστατεύθηκε το απόθεμα νεοκλασικών ή άλλων κτιρίων αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος. Η οικοδομή χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά ως μοχλός αναθέρμανσης της οικονομίας. Ωστόσο, η πολυκατοικία της αντιπαροχής είναι στοιχείο της πόλης. Εκτός από τα πολλά αρνητικά της, δίνει και δυνατότητες διαχείρισης των προβλημάτων της πόλης που δεν πρέπει να παραγνωρίζονται».

Εικόνα 21,22,23

Ο κάθετος διαχωρισμός οφείλεται στη διαφορετική ποιότητα χαρακτηριστικών που έχουν τα διαμερίσματα στους υψηλούς ορόφους, όπως μεγαλύτερο μέγεθος, καλύτερη θέα, λιγότερος θόρυβος, μεγαλύτερη φωτεινότητα, καλύτερος αερισμός, μπαλκόνια κλπ. Η διαφορά στην ποιότητα κατοίκησης ανάλογα με τον όροφο εντάθηκε με την αύξηση της πυκνότητας δόμησης.

Οι γειτονιές της πόλης που συγκεντρώνουν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία κάθετου διαχωρισμού είναι εκείνες όπου σημαντικό ποσοστό των κατοίκων τους βρίσκεται στις κοινωνικά «ακραίες» θέσεις των κτηρίων: σε υπόγεια, ισόγεια και σε υψηλούς ορόφους αντίστοιχα. Πρέπει να σημειώσουμε, ωστόσο, ότι όλες οι πολυκατοικίες της αντιπαροχής δεν προσφέρουν τις προϋποθέσεις αυτές: μόνο όσες κατασκευάστηκαν μέχρι το 1980 έχουν δομή και εσωτερική διαρρύθμιση που ευνοεί τον κάθετο κοινωνικό διαχωρισμό. Σε αυτές βρίσκουμε τα μικρά και υποβαθμισμένα διαμερίσματα στο ημιυπόγειο και ισόγειο, σε αντίθεση με τα προνομιούχα και μεγάλα στους υψηλούς ορόφους.

Με την αλλαγή του οικοδομικού κανονισμού, αλλάζει ριζικά η χρήση του υπογείου και ισογείου, με αποθήκες, πιλοτές, και εμπορικές χρήσεις και, παράλληλα, περιορίζονται οι ποιοτικές διαφοροποιήσεις μεταξύ ορόφων από τον 1ο και πάνω. Ωστόσο, εκείνες οι πολυκατοικίες που κατασκευάστηκαν κατά την

περίοδο ακμής της αντιπαροχής εξακολουθούν να στεγάζουν το μεγαλύτερο τμήμα όσων ζουν σε πολυκατοικίες το 75% του πληθυσμού του δήμου Αθηνών.

Χαρακτηριστικές περιοχές συγκέντρωσης πολυκατοικιών εκείνης της περιόδου περιλαμβάνουν κυρίως γειτονιές του Δήμου Αθηναίων όπως τα Πατήσια, οι Αχαρνές, η Κυψέλη, το Γκύζη, οι Αμπελόκηποι, το Παγκράτι, τα Εξάρχεια, τα Ιλίσια και ο Νέος Κόσμος, και δευτερευόντως γειτονιές σε δήμους όπως του Ζωγράφου, η Καλλιθέα, η Νέα Σμύρνη και το κέντρο του Πειραιά.

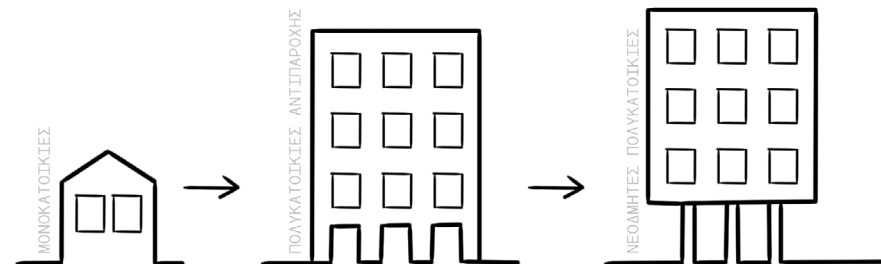
Σε αντίθεση με την κλασική μορφή του στεγαστικού διαχωρισμού, όπου αναδύεται η διαφορετική κοινωνική φυσιογνωμία οριζόντιων ενοτήτων, όπως δήμοι ή γειτονιές, ο κάθετος διαχωρισμός δεν έχει μέχρι τώρα αποτυπωθεί χαρτογραφικά. Η βασική πρόκληση στην προκειμένη περίπτωση είναι το πώς μπορεί να αποτυπωθεί ο διαχωρισμός όταν οι κοινωνικά ή εθνοτικά διαφορετικές ομάδες κατοικούν κυριολεκτικά «η μία πάνω στην άλλη» και όχι σε διαφορετικές γειτονιές. Εάν χρησιμοποιήσουμε τις πάγιες μεθόδους χαρτογράφησης του κοινωνικού διαχωρισμού, η κάθετη διαφοροποίηση δεν αναδεικνύεται, και απομένει μόνο μια εικόνα περισσότερο ή λιγότερο έντονης κοινωνικής ή εθνοτικής ανάμιξης.

Η περίπτωση της πολυκατοικίας της αντιπαροχής στην Αθήνα εικονογραφεί τρόπους με τους οποίους το κτισμένο περιβάλλον μπορεί να διαμεσολαβεί στη διαμόρφωση της κοινωνικής γεωγραφίας της πόλης με διαδικασίες που συνήθως δεν είναι ούτε προσχεδιασμένες, ούτε προβλέψιμες. Πάντως, ο κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός δεν αποτελεί αποκλειστικό χαρακτηριστικό της Αθήνας. Εμφανίζεται τον 19ο και στις αρχές του 20ου αιώνα στο Παρίσι και σε ορισμένες άλλες πόλεις της ηπειρωτικής Ευρώπης, με άλλη όμως λογική και αντίστροφη κοινωνική φορά: οι εύποροι στους κάτω ορόφους και οι φτωχότεροι στις στέγες. Τότε αφορούσε κτήρια χωρίς ανελκυστήρα, τα οποία στέγαζαν κυρίως μεσαία και υψηλά-μεσαία στρώματα. Τα ίχνη εκείνου του κάθετου διαχωρισμού έχουν πλέον σβήσει με τη σταδιακή αναβάθμιση των επάνω ορόφων, όπως ριζικές ανακαινίσεις και συνενώσεις μικρών διαμερισμάτων και προσθήκη ανελκυστήρων, και την αλλαγή της κοινωνικής φυσιογνωμίας των ενοίκων τους μέσα από διαδικασίες εκτοπισμού των παλαιών κατοίκων, δηλαδή το φαινόμενο του εξευγενισμού ή της σταδιακής εξάπλωσης των υψηλών-μεσαίων στρωμάτων σε γειτονικές προς τις παραδοσιακά «δικές» τους περιοχές.

Το εν λόγω χαρακτηριστικό διακρίνει την Αθήνα και από τις υπόλοιπες μεγάλες ελληνικές πόλεις, με εξαίρεση, ως ένα βαθμό τη Θεσσαλονίκη, κυρίως επειδή η αντιπαροχή αναπτύχθηκε σε αυτές με κάποια χρονική

υστέρηση, με αποτέλεσμα το ποσοστό τους που κατασκευάστηκε πριν από το 1980 να είναι μικρότερο.

Θετικό γεγονός, στην περίπτωση της Αθήνας, είναι ότι δημιουργήθηκαν περιοχές κοινωνικής συγκατοίκησης μέσω του κάθετου διαχωρισμού. Ωστόσο, όπως έδειξε και η συνέχεια, η κοινωνική και εθνοτική ανάμιξη δεν εγγυώνται από μόνες τους, ούτε την αρμονική συγκατοίκηση, ούτε τη σύγκλιση των τρόπων ζωής μεταξύ των διαφορετικών ομάδων που ζουν στους ίδιους χώρους.

2.2 Ανακατατάξεις των ελληνικών χωρικών δεδομένων από το 1970 μέχρι τα χρόνια της κρίσης.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου και την μεταπολεμική περίοδο μέχρι και τη δεκαετία του '70 υπήρξε κοινωνική αστάθεια. Η σχετική ευημερία των μεταπολεμικών χρόνων που συνδέεται και με τη γενιά της πληθυσμιακής έκρηξης, επέφερε την αλλαγή του τρόπου ζωής, με απώτερο σκοπό την άνθηση του καταναλωτισμού. Στην αναζήτηση του κέρδους και με την επήρεια του καπιταλισμού οι άνθρωποι στράφηκαν στο πεδίο της παραγωγής με αντικείμενο την εκμετάλλευση. Κεντρικές πτυχές αυτής της τάσης, από τη σκοπιά της αστικής κοινωνικής γεωγραφίας, υπήρξε η ζήτηση της ιδιοκατοίκησης και η συνεπαγόμενη έμφαση στη κατοικία που εκφράζει την προσωπική και κοινωνική ταυτότητα. Παράλληλα, οι ψηφιακές τηλεπικοινωνίες, οι νέες μορφές ηλεκτρονικής αναπαράστασης και η οικονομική παγκοσμιοποίηση διαμόρφωσαν και καθιέρωσαν ένα ομογενοποιημένο πολιτισμικό μόρφωμα στο πλαίσιο του οποίου η σημασία και ο διακριτός χαρακτήρας μεμονωμένων τόπων και κοινοτήτων έχουν απομονωθεί. Η εφαρμογή νεοφιλελεύθερων πολιτικών και η υιοθέτηση «αρχών» της ελεύθερης αγοράς γκρέμισαν μεγάλο μέρος του πλαισίου που αφορούσε την κατασκευή της πόλης και την ανάπτυξη της κοινότητας, με έναν τρόπο που οι δυτικές

κοινωνίες είχαν ήδη συνηθίσει. Οι ελεύθερες αγορές γέννησαν άνισες σχέσεις μεταξύ τόπων και περιφερειών με αναπόφευκτο αποτέλεσμα να ενταθεί η οικονομική ανισότητα σε όλες τις κλίμακες από τη γειτονιά έως το εθνικό κράτος. Η παγκοσμιοποίηση καθώς και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συνέβαλλαν στην ανάδυση μίας μεταμοντέρνας κουλτούρας στο πλαίσιο της οποίας οι συμβολικές ιδιότητες των τόπων και των υλικών περιουσιακών στοιχείων απέκτησαν μια άνευ προηγουμένου σημασία, με τους τόπους να γίνονται σημαντικά αντικείμενα κατανάλωσης. Το γεγονός αυτό δημιούργησε εύφορο έδαφος για την εμφάνιση του φαινομένου «gentrification», ή όπως μεταφράστηκε στα ελληνικά «εξευγενισμός». Όσον αφορά, όμως, τα ελληνικά δεδομένα, λόγω και των διαφορετικών κοινωνικών χαρακτηριστικών, δεν παρατηρείται ολική ανάπτυξη του φαινομένου αυτού αλλά μόνο κάποιων στοιχείων του, κυρίως σε μεγάλα αστικά κέντρα.

Εικόνα 24

Ο όρος *gentrification* επινοήθηκε το 1964 από τη βρετανίδα κοινωνιολόγο Glass, που επιχείρησε να περιγράψει τη διαδικασία που εξελίσσονταν στις εργατικές γειτονιές Docklands του Λονδίνου. Ο σχηματισμός του βασίζεται στη λέξη *gentry*, που σημαίνει «αριστοκρατία των γαιοκτημόνων» και αναφέρεται σε κατώτερους ευγενείς της αγγλικής υπαίθρου, προσπαθεί δε να περιγράψει τους σύγχρονους «ευγενείς» των πόλεων, που μεταλλάσσουν τις γειτονιές της εργατικής τάξης. Το φαινόμενο που σηματοδοτεί λοιπόν ο όρος *gentrification* διατυπώνεται από την Glass σαν μια διαδικασία κατά την οποία «μία μία, πολλές από τις εργατικές γειτονιές του Λονδίνου κυριεύθηκαν από τις μεσαίες τάξεις, ανώτερες και κατώτερες. Ήταν αυτή η διαδικασία «*gentrification*» ξεκινά σε μια περιοχή, συνεχίζει ταχέως μέχρις ότου όλοι ή οι περισσότεροι αρχικοί ένοικοι, μέλη της εργατικής τάξης, να μετατοπιστούν και να αλλάξει ο συνολικός κοινωνικός χαρακτήρας της περιοχής» (Glass, 1964, xviii).

Είκοσι χρόνια αργότερα, ο Αμερικανός γεωγράφος Smith θα αποδώσει με αυτόν τον όρο «τη διαδικασία κατά την οποία οι γειτονιές της εργατικής τάξης αναμορφώνονται από νέους αγοραστές κατοικιών, από ιδιοκτήτες γης και κατοικίας και από τους εκφραστές του κατασκευαστικού κεφαλαίου.» (Smith, 1982, 139)

Στα χρόνια που μεσολάβησαν ανάμεσα στους δύο ορισμούς, ο όρος καλείται να περιγράψει πιο σύνθετες διαδικασίες. Κατά τον Smith, στα χρόνια που ακολούθησαν, ο όρος μετασχηματίστηκε προσαρμοζόμενος στα πλαίσια της αμερικάνικης κοινωνίας, τα χαρακτηριστικά του παγιώθηκαν, ενώ το νόημά του έχει πλέον πάρει αρνητική χροιά σε ένα ευρύ σύνολο του πληθυσμού, αυτό βέβαια εκτός από τη φύση του φαινομένου στο Μανχάταν και τις κοινωνικές συγκρούσεις τη δεκαετία του '80. (Smith, 1996)

Την ίδια σχεδόν περίοδο ο Hamnett ορίζει το φαινόμενο ως «την εισβολή μεσαίων και ορισμένων υψηλών εισοδηματικών στρωμάτων σε εργατικές γειτονιές και την αντικατάσταση ή εκτοπισμό των προηγούμενων κατοίκων. Η διαδικασία αυτή περιλαμβάνει την ανακαίνιση-αναβάθμιση του υπάρχοντος οικιστικού αποθέματος, για να μπορέσει να καλύψει τις ανάγκες των νέων ιδιοκτητών. Κατά τη διαδικασία αυτή, το οικιστικό απόθεμα της περιοχής, είτε ανακαινιστεί είτε όχι, υφίσταται μια σημαντική ανατίμηση. (Hamnett, 1984, 284)

Το 1987, η Zukin θα ορίσει το φαινόμενο αυτό ως τη «μετατροπή ορισμένων κοινωνικά περιθωριακών εργατικών περιοχών του κέντρου της πόλης σε περιοχές κατοικίας των μεσαίων τάξεων». (Zukin, 1987, 129)

Το 1992, ο Peter Marcuse, θα το ορίσει ως την «αναβάθμιση μιας περιοχής κατοικίας εργατών και ατόμων χαμηλών εισοδημάτων, μέσα από μηχανισμούς αγοράς και αλλαγής της πληθυσμιακής της σύνθεσης» και θα υποστηρίξει ότι «η απομάκρυνση είναι στόχος του gentrification, όχι μια παρενέργεια.» (Marcuse, 1986)

Λόγω της αρνητικής χροιάς με την οποία έχει φορτιστεί η λέξη, επιχειρήθηκε η ανατροπή αυτής της φόρτισης από εφημερίδες, προπαγανδιστικά φυλλάδια αλλά και πολλούς θεωρητικούς, στοχεύοντας στην ωριοποίηση του φαινομένου.

Εικόνα 25

Αυτό δημιούργησε μια θεωρητική σύγχυση μέσα από τη χρήση όρων όπως revitalization, recycling, upgrading, renaissance κτλ. για την περιγραφή αυτών των διαδικασιών, οι οποίοι κατά τον Smith είναι άκρως προσβλητικοί. Αυτό άλλωστε παρατηρήθηκε και στη χώρα μας, με την ευρεία απόδοση του όρου ως «εξευγενισμός», «εξωραϊσμός» ή «εξυγίανση». Στη θεωρία του gentrification υπάρχουν δυο κυρίαρχες τάσεις που ερευνούν τα αίτια δημιουργίας του φαινομένου. Η θεωρία της προσφοράς⁷ με κύριο εκπρόσωπο τον Neil Smith και η θεωρία της ζήτησης⁸ με κύριο εκπρόσωπο τον David Ley.

7| Η θεωρία της προσφοράς θεωρεί απαραίτητο για την ύπαρξη φαινομένων gentrification εμπορικά και παραγωγικά συμφέροντα, με αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξή τους μεγάλα ποσοστά κερδοφορίας (rent gap) επί της γης και των χρήσεών της. Η επιστροφή στο κέντρο θεωρείται από τον Smith επιστροφή του κεφαλαίου και των επενδύσεων, αντί για επιστροφή ατόμων.

8| Η θεωρία της ζήτησης αναζητά τις πολιτισμικές πλευρές της προτίμησης της διαβίωσης στην πόλη, αναγνωρίζοντας τον καταναλωτισμό ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό της νέας αστικής κουλτούρας. Ο Ley δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο η κατανάλωση επηρεάζει την οργάνωση του χώρου. Θεωρεί ότι η αύξηση της απασχόλησης στις υπηρεσίες έναντι της δευτερογενούς παραγωγής στις μεταβιομηχανικές πόλεις, οδηγεί σε νέα πολιτισμικά πρότυπα, τα οποία δίνουν έμφαση στην κατανάλωση και την ψυχαγωγία. Επικεντρώνεται γύρω από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και τις καταναλωτικές προτιμήσεις των gentrifiers ως τα υποκείμενα υλοποίησης του gentrification, αντιμετωπίζοντάς το ως χωρική έκφραση της κατανάλωσης. Σε αντίθεση με τον Smith μετατοπίζει το επίκεντρο της έρευνας από τις οικονομικές δομές στην ανθρώπινη δραστηριότητα, ως παράγοντα επιρροής και κατεύθυνσης οικονομικών διαδικασιών.

Το πρώτο φαινόμενο, που ο Smith συνοψίζει στην ιδέα της «ρεβανσιστικής πόλης⁹», αφορά την τάση ανάκτησης και αξιοποίησης του κέντρου από τις κυρίαρχες τάξεις μέσα από στρατηγικές επέμβασης gentrification που στην Ελλάδα έχουν ονομαστεί «εξευγενισμός».

Σε αυτές τις στρατηγικές κρίσιμο ρόλο παίζει ο επανασχεδιασμός του δημόσιου χώρου και η ανάπτυξη έμμεσων ή άμεσων οδηγιών χρήσης του μέσα από τη διαμόρφωση μιας καινούργιας δημόσιας κουλτούρας. Αυτή η νέα δημόσια κουλτούρα καθιστά την πόλη εικόνα και τόπο επιβεβαίωσης μιας συλλογικής ταυτότητας που δεν ανέχεται στο εσωτερικό της ανταγωνισμούς και αντιπαλότητες, παρόλο που συχνά εμφανίζεται πλούσια σε διαφορές.

⁹Ο ρεβανσισμός αναμειγνύει την εκδίκηση με την αντίδραση. Αντιπροσωπεύει μια αντίδραση ενάντια στη βασική υπόθεση της φιλελεύθερης αστικής πολιτικής, δηλαδή στο ότι η κυβέρνηση φέρει κάποια ευθύνη για την εξασφάλιση του ελάχιστου αξιοπρεπούς επιπέδου καθημερινής ζωής για όλους. Αυτή η πολιτική υπόθεση αντικαθίσταται σε μεγάλο βαθμό από μία "βεντέτα" ενάντια στους εργαζόμενους και τη πρόνοια, τους μετανάστες και τους ομοφυλόφιλους, τους έγχρωμους και τους άστεγους, τους καταληψίες, και γενικότερα σε όποιον διαμαρτύρεται δημόσια. Η εγκληματικότητα θεωρείται λοιπόν πως αποκτά υπόσταση στον χώρο, στο βαθμό που οι ενδείξεις και τα κρούσματα της θεωρούνται το ίδιο πράγμα και ταυτίζεται με συγκεκριμένα είδη κοινωνικής παρουσίας μέσα στο αστικό τοπίο.

Η ποικιλία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των κατοίκων οριοθετούνται σαν ένα υπόδειγμα συλλογικής κουλτούρας της κατανάλωσης όπου η διαφορά στον τρόπο ζωής και τις αξίες αντικαθίσταται από διαφορές προτίμησης και γούστου. Τα όρια έτσι είναι σαφή και οι συμπεριφορές στον δημόσιο χώρο οφείλουν να ακολουθούν τους αναγνωρίσιμους κώδικες του μάρκετινγκ αποδεκτών τρόπων ζωής. Η διαφορά είναι μια επιτηρούμενη και «εξημερωμένη διαφορά» (Σταυρίδης 2002, 45).

Μεταξύ άλλων, η έμφαση στις πεζοδρομήσεις και στην ανάπτυξη δικτύων υπαίθριων δημόσιων χώρων, για τους πεζούς, χαρακτηρίζει αυτή τη λογική επέμβασης στις πόλεις. Ο κόσμος των πεζών όμως σχεδιάζεται και υλοποιείται ως ένας κόσμος χωρίς κινδύνους. Όπως στην προσομοίωση δημόσιου χώρου στο εσωτερικό των μεγάλων εμπορικών κέντρων τύπου mall, έτσι και στις περιοχές των αναπλάσεων επιβάλλονται κανόνες χρήσης που ταυτοποιούν τους χρήστες. Αποτρέπει η απρόβλεπτη ανάπτυξη μορφών κατοίκησης που διαρρηγνύουν την εικόνα μιας πολύχρωμης και ταυτόχρονα ομοιογενούς κοινότητας που καταναλώνει ειρηνικά τον ίδιο χώρο, ως ιστορική τοποθεσία, ως ενδιαφέρον τοπίο-αξιοθέατο, ως περιβάλλον αγοράς, ως περιβάλλον αναψυχής.

Όμως η λογική των πεζοδρομήσεων δεν είναι παρά η μια πλευρά της επέμβασης. Ο «εξευγενισμός» έχει στόχο τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος ασφαλούς κατανάλωσης, και η ασφάλεια επιτυγχάνεται με τη διαρκή επιτήρηση των χώρων. Δεν είναι μόνο οι διάφορες περιπολίες ή ο αποκαλυπτικός φωτισμός που καθιστούν τέτοια περιβάλλοντα «ασφαλή». Είναι και οι συχνές επιχειρήσεις ελέγχου και εκδίωξης των «ενοχλητικών», των μεταναστών, των μικροπωλητών, των νέων που δεν προσαρμόζονται στους κανόνες χρήσης του χώρου, των ζητιάνων. Η πολλαπλότητα των τρόπων χρήσης του χώρου καθίσταται έτσι μια πολλαπλότητα αναγνωρίσιμη σε διακριτούς τύπους αποδεκτής συμπεριφοράς, όπως αυτοί οργανώνονται σε ένα ρεπερτόριο αναγνωρίσιμων ρόλων. Η αναγνωρισιμότητα και η επανάληψη των συμπεριφορών κωδικοποιείται ακατάπαυστα από κάθε είδους μέσα «πληροφόρησης» που ανάγουν τις γνώμες σε προτιμήσεις και την αυτοπαρουσίαση σε στυλ.

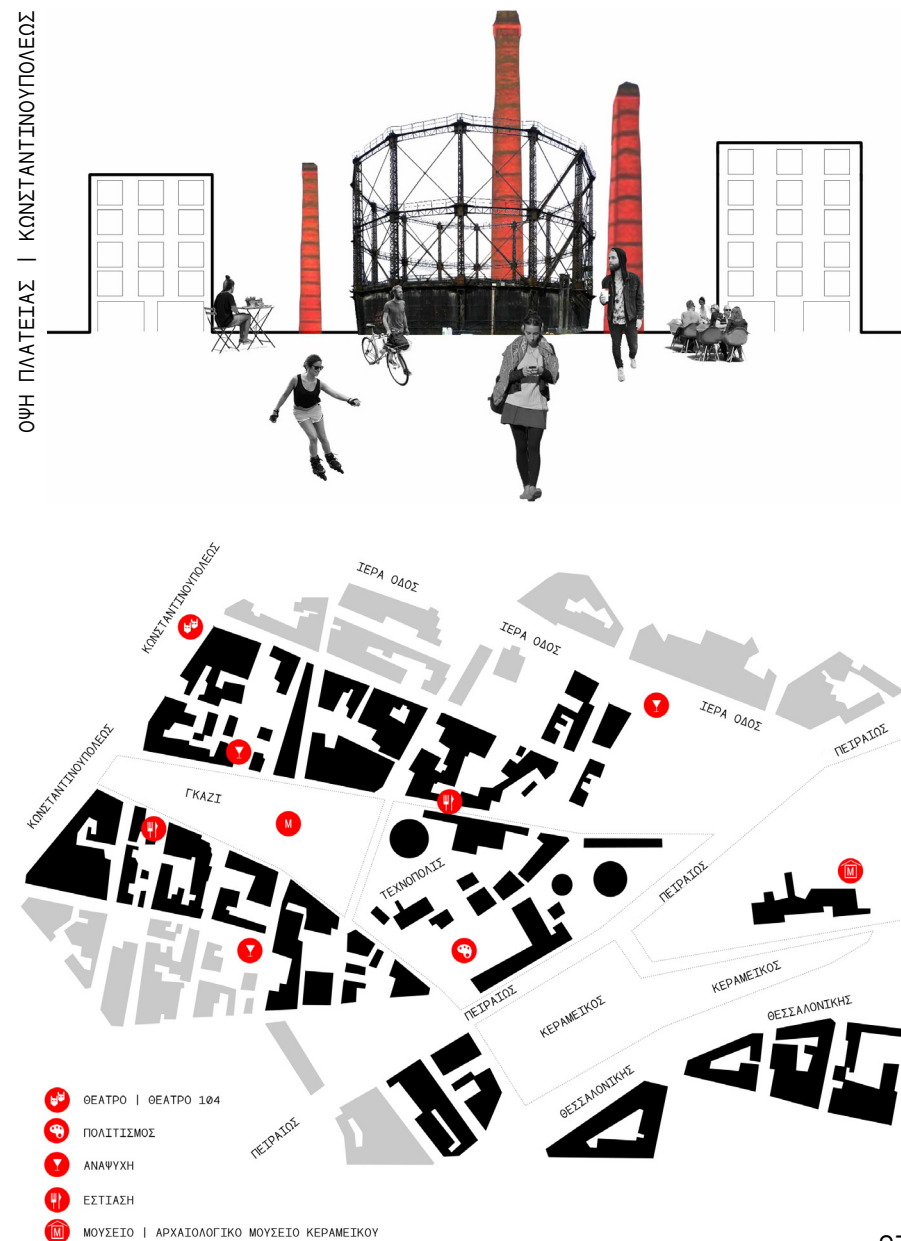
Ο τρόπος με τον οποίο ο χώρος οργανώνεται επηρεάζει την αντίληψη του άλλου είτε ως ξένου και απειλητικού είτε ως απλώς διαφορετικού. Ο τρόπος με τον οποίο τα δρώντα υποκείμενα ορθώνουν όρια στο χώρο σχετίζεται άμεσα με τους τρόπους οριοθέτησης και τελικά συγκρότησης του Εαυτού απέναντι στον Άλλον.

Για τη χωρική προσέγγιση της διαφοράς, ο Κεραμεικός και το Γκάζι παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον αφού στην περιοχή γίνεται φανερή η διαδικασία δημιουργίας τόπων μέσα από χώρους και ταυτόχρονα εκείνη της παραγωγής της διαφοράς. Κι αυτό διότι για αρκετούς κατοίκους η ταυτότητα και η διαφορά, ο Εαυτός και ο Άλλος, δεν θεωρούνται ως δεδομένοι, «φυσικά» εδραιωμένοι, ριζωμένοι σε έναν ορισμένο τόπο αλλά είναι υπό διαμόρφωση, υπό κατασκευή, αφού συγκροτούνται από μετακινούμενους, μετατοπιζόμενους ανθρώπους που βρίσκονται σε μια διαδικασία απεδαφικοποίησης και εδαφικοποίησης. Οι γειτονιές αυτές θεωρούνταν υποβαθμισμένες λόγω της συγκέντρωσης οίκων ανοχής, της ύπαρξης πολλών μηχανουργείων, συνεργείων, βαφείων και της λειτουργίας του εργοστασίου φωταερίου έως το 1984. Από την δεκαετία του '70 πολλοί παλαιότεροι κάτοικοι είχαν αρχίσει να εγκαταλείπουν την περιοχή, αν και εφόσον είχαν την οικονομική δυνατότητα να μετακινηθούν στα προάστια. Έτσι, η γειτονιά έχει πολλά άδεια, εγκαταλελειμμένα σπίτια, τα οποία σύμφωνα με τους παλιότερους εναπομείναντες κατοίκους ενισχύουν την υποβαθμισμένη εικόνα της περιοχής αφού, επιπλέον, σε αυτά εγκαθίστανται «περιθωριακοί» και μετανάστες.

Στην περιοχή έχουν εγκατασταθεί πολλοί μετανάστες κυρίως από την Ασία και την Αλβανία, καθώς και, ιδιαίτερα στο Γκάζι, μουσουλμάνοι από τη Θράκη. Ταυτόχρονα, η περιοχή, και ιδιαίτερα το Γκάζι, έχει γίνει τόπος εγκατάστασης μπαρ και εστιατορίων και καλλιτεχνικών δραστηριοτήτων, κυρίως εναλλακτικών, αλλά και πιο εμπορικών. Το Γκάζι αποκαλείται και gay χωριό, αφού τα περισσότερα gay μπαρ της Αθήνας έχουν μεταφερθεί εκεί.

Η εγκατάσταση των «νεοαστών» κατοίκων και των τύπων μιας κυρίως νεανικής διασκέδασης είναι χαρακτηριστική μιας διαδικασίας ανάπτυξης, «εξευγενισμού» των υποβαθμισμένων περιοχών του κέντρου των δυτικών μεγαλουπόλεων.

Η ανάπτυξη αυτή έχει αποτελέσει το επίκεντρο έντονης διαμάχης μεταξύ διάφορων κοινωνικών, πολιτιστικών και πολιτικών ομάδων που είναι εγκατεστημένες στην περιοχή ή συνδέονται με αυτές. Ενδεικτικά, αναφέρεται η πρόσφατη εκκένωση από αστυνομικές δυνάμεις του κτιρίου στην οδό Μυλλέρου, το οποίο είχε καταληφθεί από μια αντιεξουσιαστική ομάδα. Η αστυνομική επέμβαση πραγματοποιήθηκε με στόχο την εκκένωση του κτιρίου και τη μετατροπή του σε πινακοθήκη ή ψηφιακή βιβλιοθήκη. Επίσης, στα πλαίσια της συζήτησης την οποία προκάλεσε το καλλιτεχνικό πρόγραμμα Re-Map και που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή

το 2007, έντονη κριτική ασκήθηκε από αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες που ανήκουν στο «Δίκτυο Νομαδικής Αρχιτεκτονικής». Η κριτική αυτή αφορούσε κυρίως την εκδίωξη μεταναστών, οι οποίοι είχαν βρει στέγη σε εγκαταλελειμμένα σπίτια, προκειμένου να εγκατασταθούν στους χώρους αυτούς έργα του προγράμματος. Γενικότερα, οι διαμάχες περιστρέφονται γύρω από το ζήτημα των χρήσεων της γης, δηλαδή αν η περιοχή θα αποτελεί περιοχή αμιγούς κατοικίας ή όχι, και εκείνο της εν εξελίξει αποχώρησης των μεταναστών, κυρίως λόγω της ανόδου των τιμών των ενοικίων. Με άλλα λόγια, οι νεοαστοί, μολονότι κατακρίνουν την ηρεμία και την απομόνωση των βορείων προαστίων, ωστόσο διεκδικούν αυτή την ηρεμία και απομόνωση αλλά μόνο για το εσωτερικό των σπιτιών τους. Οι εθνικά και ταξικά διαφορετικοί αποτελούν αντικείμενα μιας αφ' υψηλού θέασης, παρατήρησης από τους «εναλλακτικούς» μεσοαστούς.

Η αδυναμία ανανέωσης και η συνεπαγόμενη υποβάθμιση του κτιριακού αποθέματος του κέντρου της Αθήνας οδήγησαν βαθμιαία στην εγκατάλειψη του κέντρου από τους γηγενείς κατοίκους του. Σύμφωνα με πρόσφατη καταμέτρηση της Περιφέρειας Αττικής, τα εγκαταλελειμμένα κτίρια του κέντρου αριθμούν περίπου 400, στα οποία βρίσκουν καταφύγιο μετανάστες και τοξικομανείς.

Η εδώ και χρόνια διακοπή προγραμμάτων κοινωνικής κατοικίας ή οι περικοπές κοινωνικών παροχών διαμορφώνουν τη βάση πάνω στην οποία κατασκευάζονται διάφορες κοινωνικές ταυτότητες, δαιμονοποιούνται αστικές περιοχές, και πολλές κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζονται επικίνδυνες.

Ο στιγματισμός αυτός διευκολύνει κοινωνικές και εθνοφυλετικές εκκαθαρίσεις που καλύπτονται πίσω από φαινομενικά ακίνδυνες λέξεις όπως αναζωογόνηση, ανάπτυξη ή εξευγενισμός και ουσιαστικά στοχεύουν στη μετατόπιση μειονοτικών ομάδων κυρίως από τα κεντρικά σημεία σε άλλα πιο απόμερα και συνήθως ακατάλληλα, επιτρέποντας το πρόσωπο της πόλης να παραμείνει «καθαρό», καθαρό είτε από μουσουλμάνους είτε από έγχρωμους είτε από ομοφυλόφιλους είτε από χαμηλόμισθους είτε από αναρχικούς κλπ. Ο εκτοπισμός αυτός εκλαμβάνεται από ορισμένους «ως παράπλευρη συνέπεια» του εξευγενισμού και από άλλους, όπως ο Marcuse, ως κυρίαρχος στόχος του. Φυσικά, εάν διαχωρίσουμε το σχεδιασμό από την πολιτική ή την ταξικότητα, καταλήγουμε να ασχολούμαστε με σχέδια αφήνοντας τον ανθρώπινο παράγοντα απ' έξω. Ένας τέτοιος κυνισμός, που είναι στα όρια του ρατσισμού, δεν τροφοδοτείται μονάχα από τους αρμόδιους επιστήμονες, αλλά υποκρύπτει και οικονομικά συμφέροντα που περιστρέφονται γύρω από εργολαβίες, προμήθειες και το real estate. Το κερδοσκοπικό-κατασκευαστικό κεφάλαιο σε τέτοιες περιπτώσεις λειτουργεί συνήθως

σύμφωνα με την οικονομική προσέγγιση του Smith. Η αποχώρηση μεσαίων στρωμάτων από το κέντρο προς αναζήτηση καλύτερης ποιότητας κατοίκησης, αλλά και η αποβιομηχάνιση ή το μαζικό κλείσιμο επιχειρήσεων υποβαθμίζει σταδιακά το κτιριακό απόθεμα, που σε βάθος χρόνου χάνει την αξία του. Τα ενοίκια αναγκαστικά πέφτουν και αυτό προσελκύει χαμηλότερα στρώματα, τα οποία με τη σειρά τους αδυνατούν να επενδύσουν στη συντήρηση των κτιρίων, έτσι η κατάσταση επιδεινώνεται. Η αυξανόμενη δυσκολία εκμετάλλευσης των ακινήτων προσελκύει κτηματομεσιτικούς επενδυτές που τότε αγοράζουν σε εξαιρετικά συμφέρουσες τιμές, η περιοχή εντάσσεται σε κάποιο πρόγραμμα εξευγενισμού-ανάπλασης και κατόπιν τα ακίνητα πωλούνται ή μισθώνονται σε πολλαπλάσια τιμή, επιτρέποντας σε κάποιους να καρπώνονται την υπεραξία. Τέτοιες περιοχές στην Αθήνα αποτελούν το Ψυρρή και το Γκάζι, ενδεικτικά παραδείγματα αντιμετώπισης του χώρου αποκλειστικά ως οικονομικού πόρου.

Συμπερασματικά, οι παράγοντες που προκαλούν εξευγενισμό είναι κυρίως η μετατροπή μιας περιοχής, που πριν κατοικούνταν από λιγότερο προνομιούχους, σε ζώνη κατοίκησης μεσοαστών με νέες κοινωνικές μορφολογίες, η ιλιγγιώδης αύξηση των ενοικίων και των τιμών αγοραπωλησίας των διαμερισμάτων, χάρη σε μια μαζική εισροή ιδιωτικών κεφαλαίων και η εκτενής κτιριακή αποκατάσταση. Στην όξυνση του φαινομένου

συμβάλλουν και οι αλλαγές χρήσεων με την άφιξη νέων εμπορικών δραστηριοτήτων ως σύμβολα μόδας και κοινωνικής ανέλιξης, η ζήτηση που δημιουργείται από πληθυσμιακές ομάδες όπως νέοι καλλιτέχνες και ελεύθεροι επαγγελματίες με υψηλό πολιτισμικό κεφάλαιο, γενίκοτερα η οικονομία του τριτογενούς τομέα που αλλάζει την όψη και τον χαρακτήρα συνοικιών.

Στην Ελλάδα ωστόσο οι ειδικοί σε θέματα πόλης προσεγγίζουν το ζήτημα της «υποβάθμισης» του κέντρου εστιάζοντας σε ζητήματα τεχνικά και άρα επιφανειακά, όπως η υπερδόμηση, η έλλειψη επαρκών ελεύθερων χώρων, η κακή συντήρηση και παλαιότητα του κτιριακού αποθέματος. Η λύση όμως δεν βρίσκεται στην ανάδειξη του αρχιτεκτονικού πλούτου της εκάστοτε περιοχής ούτε σε λανθασμένα μέτρα τύπου πεζοδρόμησης της Πανεπιστημίου και σε ανώδυνες δράσεις αστικού καλλωπισμού τύπου ελεγχόμενων graffiti, ενεργειακών κτιρίων και ποδηλατοδρόμων.

Αξιολογώντας το «Σχέδιο Δράσης για το Κέντρο της Αθήνας», με βάση τα άρθρα των καθηγητριών Βαΐου και Πορτάλιου, παρατηρούμε πώς η εξουσία επιλέγει συγκεκριμένη ταυτότητα και χαρακτήρα για το κέντρο της Αθήνας, στοχεύοντας στην αναθέρμανση της αγοράς των ακινήτων με όπλο τη γενικευμένη επιτήρηση και καταστολή. Οι αιτιάσεις περί ανομίας και ανασφάλειας παραπέμπουν σε παραδείγματα όπως της Νέας Υόρκης, όπου το 1998 υλοποιήθηκε η «εκδικητική πόλη» εφαρμόζοντας το δόγμα της μηδενικής ανοχής, ή στα προγράμματα «Safer Cities» της θάτσερ. Η αστυνόμευση και οι προσαγωγές μπορεί να «εκδικηθούν» τους μετανάστες εκτοπίζοντας τους, το μόνο όμως που θα επιτύχουν θα είναι να μεταθέσουν το πρόβλημα σε μια άλλη περιοχή. Βέβαια ο πρωταρχικός στόχος της εξουσίας θα έχει επιτευχθεί, το «πρόσωπο της πόλης» θα είναι καθαρό και πρόσφορο για ακόμα μεγαλύτερη κατανάλωση. Θα επιτευχθεί έτσι μια επιφανειακή ευκοσμία πίσω από την οποία θα συσσωρεύονται άνεργοι, μετανάστες και γενικά όσοι έχουν το χαρακτηρισμό «Άλλος».

Εικόνα 26,27,28

Μεταξουργείο

Μια άλλη ενδεικτική περίπτωση εξευγενισμού στην Αθήνα, όπως το Γκάζι, αποτελεί και το Μεταξουργείο. Από περιοχή λαϊκής και εργατικής συνοικίας, με χαρακτηριστικά που θεωρούνται στοιχεία υποβάθμισης, παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια μια τάση μετασχηματισμού και χαρακτηριστικά που ευνοούν την ανάπτυξη φαινομένων gentrification. Αυτά είναι η γεωγραφική θέση της περιοχής, στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας, οι τάσεις ή η πρόθεση, από κρατικούς φορείς, μετασχηματισμού των περιοχών με τις οποίες γειτνιάζει, το μεγάλο ποσοστό εγκαταλελειμμένου και απαξιωμένου κτιριακού αποθέματος, αλλά παράλληλα και η θέση του ως μέρος της ενοποίησης αρχαιολογικών χώρων.

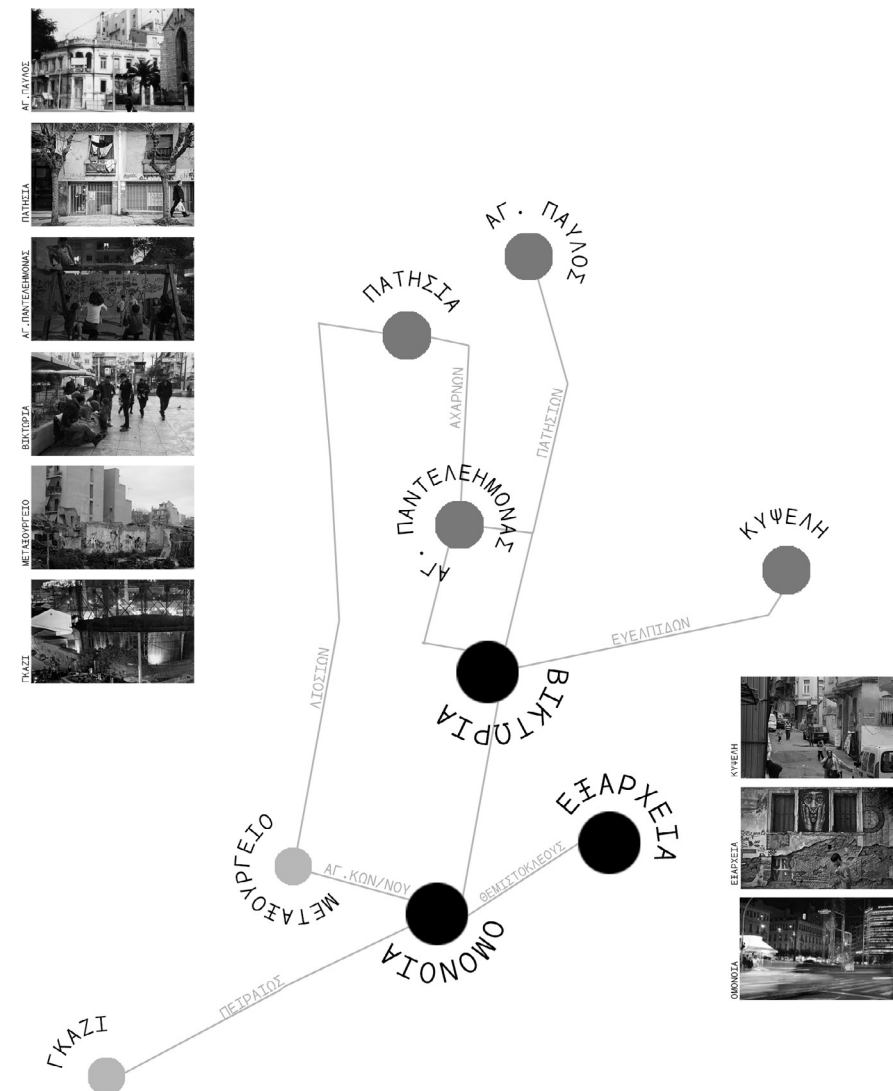
Ταυτόχρονα σημαντικά στοιχεία, σε σχέση με την νέα στρατηγική ανάπτυξης των πόλεων με βάση τον πολιτισμό, αποτελούν ο χαρακτήρας της ως περιοχή κατοικίας και ζώνης εμπορικών και πολιτιστικών χρήσεων, η χαμηλή δόμηση και η γραφικότητά της, η πολυπολιτισμικότητα και η ζωντάνια που έχει σαν περιοχή του κέντρου. Δεν αποτελεί περιοχή όπου έχει ολοκληρωθεί σε μεγάλο βαθμό μια διαδικασία, όπως στην Πλάκα και στου Ψυρρή, αλλά ήδη αρχίζουν να παρατηρούνται τα πρώτα δείγματα κοινωνικής αλλαγής και αλλαγής χρήσεων γης.

Εικόνα 29,30,31

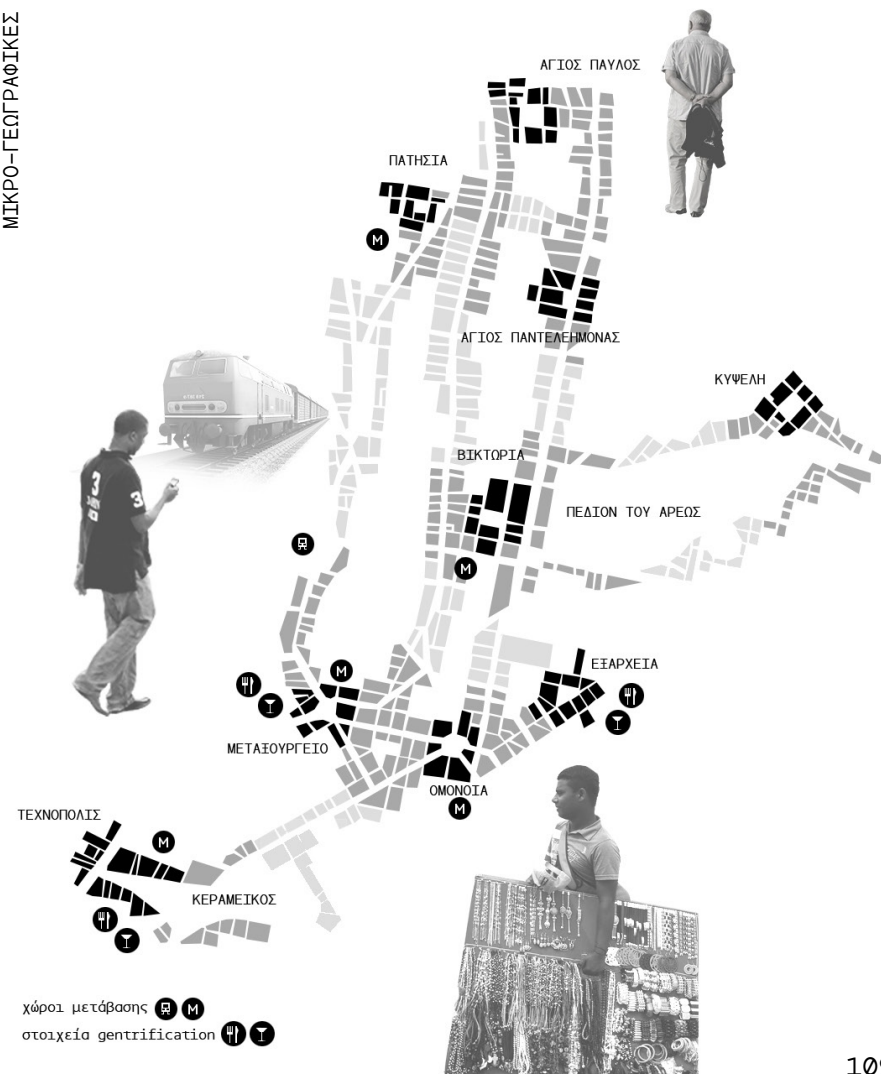
Τα τελευταία χρόνια έχει λοιπόν αρχίσει να ενεργοποιείται μια διαδικασία από τον κρατικό μηχανισμό και από ορισμένα κεφάλαια, για την αναμόρφωσή της. Ο μεταβαλλόμενος αυτός χαρακτήρας της, εκτός από ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τις διαδικασίες που συντελούνται στον αθηναϊκό αστικό χώρο και την κοινωνία, δίνει τη δυνατότητα ερμηνείας των αλλαγών αυτών και πρόβλεψης για το τι θα προκύψει μελλοντικά.

Όσον αφορά το ανθρωπογεωγραφικό στοιχείο στις πόλεις, η μετανάστευση στον ευρωπαϊκό νότο οδήγησε στη δημιουργία τύπων εγκατάστασης που συσχετίζονται με σημαντικούς κοινωνικοοικονομικούς, χωρικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς με επίπτωση στους τρόπους με τους οποίους διερευνάται η συγκρότηση και η εξέλιξη του αστικού χώρου. Στην Ελλάδα παρατηρείται μεγαλύτερη τάση μεταναστευτικής ροής που αναφέρεται κυρίως στην αριθμητικά σημαντική παρουσία αυτόνομης μετανάστευσης γυναικών τη δεκαετία του '90, λόγω της υψηλής ζήτησης, σε αστικές περιοχές για μια σειρά από «γυναικείες» δουλειές όπως οικιακή βοήθεια κλπ. Στο κέντρο της Αθήνας προσελκύεται ο μεγαλύτερος όγκος των μεταναστών, παρά τις ευκαιρίες απασχόλησης που προσφέρουν και άλλες περιοχές της χώρας, με ανεπτυγμένο αγροτικό τομέα και τουρισμό. Το 60% των μεταναστών εντοπίζεται κυρίως στους δύο κεντρικούς δήμους Αθηνών και Πειραιά και όχι σε απομακρυσμένες περιφέρειες.

Ο δήμος Αθηνών περιλαμβάνει μια πλούσια τυπολογία περιοχών-γειτονιών, οι οποίες στις αρχές της δεκαετίας του '90 και μέσα από ιδιαίτερες διαδρομές αστικής ανάπτυξης διέθεταν ένα οικιστικό απόθεμα που ήταν πρόσφορο για την εξασφάλιση κατοικίας του μεταναστευτικού πληθυσμού. Ήδη από την δεκαετία του 1980 παρατηρείται μετακίνηση υψηλών και μεσαίων στρωμάτων από το κέντρο προς τα προάστια, ιδιαίτερα νεότερων νοικοκυριών. Παράλληλα, η παραμονή ηλικιωμένων στις παλιές γειτονιές του κέντρου αποτυπώνεται στη γήρανση του πληθυσμού των κεντρικών δήμων. Πάντως, η εν λόγω μετακίνηση αυτή δεν έλαβε ποτέ διαστάσεις εξόδου όπως σε πολλές πόλεις της βόρειας Ευρώπης. Οδήγησε όμως σε διαδοχικές ανακατατάξεις στη χρήση του οικιστικού αποθέματος σε πολλές κεντρικές γειτονιές, με αποτέλεσμα τη διατήρηση χαμηλών τιμών στα ακίνητα, που τα έκαναν προσιτά σε φτωχότερες κοινωνικές ομάδες και, μετά το '90, στους μετανάστες.

Όπως αναφέραμε και στην ανάλυση του φαινομένου της αντιπαροχής, με την εγκατάσταση των μεταναστών στις πυκνοδομημένες περιοχές του κέντρου εντείνεται το φαινόμενο της κάθετης κοινωνικής διαφοροποίησης, καθώς αυτοί εγκαθίστανται σε υπόγεια και ισόγεια ενώ σε ανώτερους ορόφους παραμένουν εύπορα νοικοκυριά ντόπιων και ηλικιωμένων. Υπήρξε βέβαια και μια μεταβατική χρονική φάση, όπου πραγματοποιήθηκαν πολλά έργα αναβάθμισης,

κάνοντας ελκυστικότερες ορισμένες περιοχές για την αναζήτηση κατοικίας όπως και για επενδύσεις με ιδιωτική πρωτοβουλία, με αποτέλεσμα να αυξηθούν οι τιμές, κάτι που αναλύθηκε και παραπάνω στο φαινόμενο του εξευγενισμού. Η διερεύνηση στον χώρο της Αθήνας οδηγεί σε συμπεράσματα για τη μορφή συγκεκριμένων περιοχών και τυπολογιών εγκατάστασης. Διαμορφώνεται μεγάλος πυρήνας εγκατάστασης μεταναστών στις πλατείες Ομονοίας, Αγ. Κωνσταντίνου, Βάθης και Αγ. Παύλου έως και τα δυτικά της Ομονοίας μεταξύ της οδού Γ' Σεπτεμβρίου και των γραμμών του τρένου μέχρι το ύψος της Ιουλιανού. Αυτό οφείλεται, αφενός, στο ότι ορισμένοι μετανάστες επιλέγουν συνειδητά κατοικία κοντά σε χώρους μετάβασης λόγω της ρευστότητας της εργασιακής τους κατάστασης και, αφετέρου, στο ότι στους υπαίθριους δημόσιους χώρους και στις μεγάλες πλατείες του κέντρου της Αθήνας βρίσκονται πολλοί από τους τόπους συνάντησης και εύρεσης εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, οι τόποι εγκατάστασης των μεταναστών αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες τυπολογίες οικιστικού αποθέματος και αστικής ανάπτυξης με διαφορετικές συνθήκες κατοίκησης, άλλες φορές σε εγκαταλελειμμένα σπίτια ή μη επισκευασμένα διαμερίσματα προσφυγικών κατοικιών και άλλες φορές σε υπόγεια και σε ισόγεια διαμερισμάτων πολυκατοικιών της αντιπαροχής. Οι δύσκολες συνθήκες εγκατάστασης οδηγούν σε αναλύσεις που

προβάλλουν συνθήκες αποκλεισμού, εξαίρεσης και «ετεροτοπίας» μαζί με έντονες εκφράσεις ρατσισμού και ξενοφοβίας που αποτυπώνονται στις γνωστές επιχειρήσεις «σκούπα», τις εφόδους της αστυνομίας στα στέκια των μεταναστών, την ακραία εκμετάλλευση της εργασίας και τα δημοσιεύματα του τύπου.

Παρά το λόγο περί αποδιάρθρωσης και συνεχούς κινητικότητας, ο χώρος της γειτονιάς εξακολουθεί να αποτελεί σημαντική αναφορά στην καθημερινή ζωή διαφορετικών ανθρώπων και να επενδύεται με σημασίες και σχέσεις που εκτείνονται πέρα από τους χωρικούς της προσδιορισμούς. Πάντως οι μηχανισμοί αυτοί ένταξης μέσω της γειτονιάς, συχνά αλλά όχι πάντα άτυποι, παράλληλα με τη λεπτομερή μελέτη των γεωγραφιών εγκατάστασης μεταναστών στην Αθήνα, δεν μπορούν να οδηγήσουν σε συμπεράσματα περί χωρικού διαχωρισμού, τουλάχιστον με την έννοια της δημιουργίας χώρων «αποκλεισμού» και «εξαίρεσης». Μάλλον η διάχυση ή οι μικρο-γεωγραφικές συγκεντρώσεις είναι εκείνες που χαρακτηρίζουν τις χωρικές κατανομές των περισσότερων μεταναστευτικών ομάδων. Η συνύπαρξη με τον «ντόπιο» πληθυσμό, στις εξυπηρετήσεις της γειτονιάς, τους δημόσιους χώρους, ακόμη και στα ίδια κτίρια κατοικίας, λειτουργεί ως μηχανισμός αμοιβαίας εξοικείωσης, χωρίς βέβαια να απαλείφονται πλήρως οι εντάσεις.

2.3 Χωρικός διαχωρισμός στην Ελλάδα της κρίσης

Οι μεταβαλλόμενες μεταναστευτικές ροές και τα πολλαπλά χαρακτηριστικά διαφορετικών ομάδων, τόσο ως προς το φύλο και την οικογενειακή κατάσταση, όσο και ως προς τους τρόπους ένταξης, ενσωμάτωσης στις χώρες προορισμού έχουν αποτελέσει αντικείμενο έρευνας σε διαφορετικούς κλάδους και επιστημονικές περιοχές. Αυτό που έχει συζητηθεί λιγότερο, όμως, είναι οι χωρικές πλευρές των σύγχρονων μεταναστεύσεων και πιο συγκεκριμένα οι βαθιές επιπτώσεις τους στις νοτιοευρωπαϊκές πόλεις και ειδικά στις ελληνικές, που αποτελούν τον κατ'εξοχήν τόπο εγκατάστασης μεταναστών. Οι μετανάστες στις πόλεις του ευρωπαϊκού Νότου φτάνουν αριθμούς και τυπολογίες εγκατάστασης που οδηγούν σε σημαντικούς κοινωνικοοικονομικούς, χωρικούς και πολιτισμικούς μετασχηματισμούς και έχουν επιπτώσεις στους τρόπους με τους οποίους διερευνάται η συγκρότηση και εξέλιξη του αστικού χώρου. Η γρήγορη σχετικά βελτίωση των συνθηκών κατοικίας τους αποτελεί σημαντική παράμετρο κοινωνικής ένταξης, που έχει οδηγήσει ορισμένους ερευνητές να υποστηρίξουν ότι η ένταξη στην πόλη λαμβάνει χώρα πριν από την ένταξη στην κοινωνία.

Εικόνα 32

Εικόνα 33

Όπως χαρακτηριστικά διατύπωσε ο Π.Λέφας: «Σήμερα οι πόλεις δίνουν με την τεράστια έκτασή τους και την χαλαρή τους οργάνωση όχι αδίκως την εντύπωση ότι είναι οργανισμοί ευρύτεροι από την κοινωνία την οποία φιλοξενούν. Οι πληροφορίες βρίσκουν προνομιακές συνθήκες διακίνησης σε αυτές, οι νέες ιδέες, οι νέες συνήθειες, οι εσωτερικοί και οι ξένοι μετανάστες βρίσκουν ένα χώρο ύπαρξης τον οποίο η κοινωνία τους παραχωρεί μόνο μετά από πολύ χρόνο και πολλούς δισταγμούς.(...) Οι μετανάστες εγκαθίστανται στην πόλη και αναπτύσσουν τις πρώτες σχέσεις τους με αυτή, πριν καν η κοινωνία αντιληφθεί την ύπαρξή τους. Στις αστικές συγκοινωνίες στέκονται πλάι πλάι άνθρωποι με διαφορετικές αντιλήψεις και συνήθειες, ανεχόμενοι εκ των πραγμάτων ο ένας τον άλλον πολύ πριν οι ίδιοι διαμορφώσουν γνώμη για την συνύπαρξη αυτή. Θα έλεγε κανείς πως σε ότι αφορά στα πράγματα της πόλης, τώρα πια, η συνείδηση έπεται των γεγονότων, δεν προκαλεί τα γεγονότα. Οι πόλεις, λοιπόν, δέχονται τις νέες ιδέες, τους νέους ανθρώπους, τα νέα ήθη, παραχωρώντας τους μία θέση δίπλα στα υφιστάμενα και αφήνοντας την διαπλοκή τους με αυτά να αναπτυχθεί μόνη της στον χρόνο». (Λέφας, 2003) Η πόλη αναδεικνύεται σε ένα από τα προνομιακά πεδία για τη μελέτη των αλλαγών που συνδέονται με τις πρόσφατες μεταναστευτικές κινήσεις προς τον ευρωπαϊκό νότο και την Ελλάδα ειδικότερα.

Εικόνα 34

Εικόνα 35

Εδώ οι επιπτώσεις της κρίσης και των κυβερνητικών μέτρων κατανέμονται πολύ άνισα καθώς εγγράφονται σε ανισότητες που προϋπήρχαν της κρίσης. Ανισότητες μεταξύ περιοχών, μεταξύ γυναικών και ανδρών, ντόπιων και μεταναστών κατοίκων, μεγάλων και μικρών εργοδοτών, μόνιμων και επισφαλών εργαζομένων, με συνδυασμούς όλων αυτών. (Χατζιμιχάλης, 2011, Καραμεσίνη, 2011) Οι γυναίκες, οι νεοεισερχόμενοι στην αγορά εργασίας, τα χαμηλά και μεσαία στρώματα, οι επισφαλώς εργαζόμενοι και οι μετανάστες, ιδιαίτερα στις αστικές περιοχές, είναι εκείνοι που πλήττονται πρώτοι και με πιο έντονο τρόπο. Στην πόλη και τις γειτονιές της, οι μετανάστες επιχειρούν να διαμορφώσουν μια βιώσιμη καθημερινότητα. Επί πλέον, μετά από μια αρχική περίοδο «έκπληξης και ανησυχίας», συγκροτείται σταδιακά, από την πλευρά του κράτους, μια μεταναστευτική πολιτική, μέσα από την παραγωγή νομοθετημάτων, που στοχεύουν κυρίως στην αστυνόμευση και τον έλεγχο εισόδου, παρά στις συνθήκες υποδοχής και ένταξης των μεταναστών.

Εικόνα 36

Εικόνα 37

Αξίζει δε να υπογραμμιστεί ότι η περιοχή της πρωτεύουσας προσελκύει τον κύριο όγκο των μεταναστών, παρά τις ευκαιρίες απασχόλησης που προσφέρουν και άλλες περιοχές της χώρας, όπως για παράδειγμα στον αγροτικό τομέα ή στον τουρισμό. Σημαντικούς ερμηνευτικούς παράγοντες εδώ αποτελούν οι ποικίλες άτυπες δραστηριότητες, οι δυνατότητες εξασφάλισης στέγης σε προσιτές τιμές, η ύπαρξη οικογενειακών ή κοινωνικών δικτύων, η ανωνυμία της μεγάλης πόλης που βοηθάει σε περιπτώσεις που οι μετανάστες δεν διαθέτουν επίσημα χαρτιά.

Στον 21ο αιώνα η Αθήνα αποκτά σταδιακά τα χαρακτηριστικά μιας δυτικής μητρόπολης. Έχοντας διανύσει σχεδόν δύο δεκαετίες «εκσυγχρονισμού» της πόλης, φτάνουμε σήμερα στην Αθήνα της κρίσης, όπου παρατηρείται η όξυνση όλων των αντιθέσεων, σε όλα τα επίπεδα, από το κοινωνικό-ταξικό έως το πολιτισμικό και το χωρικό. Έχει ήδη διανυθεί μια περίοδο έντονων μεταβολών της ίδιας της χωρικής και κοινωνικής δομής της πόλης, γεγονός που σε μεγάλο βαθμό οφείλεται στην αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης του πληθυσμού της και στη μετατροπή της χώρας από αποστολέα σε δέκτη μεταναστών. Η Αθήνα δεν είναι απλά μια πόλη με μετανάστες αλλά μια πόλη που σε μεγάλο βαθμό καθορίζεται από την παρουσία των μεταναστών σε αυτήν. Η πόλη και ειδικά ο δημόσιος χώρος, αποτελούν κομβικά πεδία, όπου οι σχέσεις ταυτότητας-ετερότητας όχι

μόνο παράγονται και αναπαράγονται, αλλά τίθενται σε διαπραγμάτευση.

Οι οικονομικοί μετανάστες συγκροτούν μια νέα διακριτή κοινωνική ομάδα, η οποία έχει αρκετά ομοιογενή οικονομικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά και αποτελεί το πιο εξαθλιωμένο τμήμα της εργατικής τάξης. Καθώς λοιπόν η εγκατάστασή τους στην πόλη έγινε σε υφιστάμενες γειτονιές, ήρθε να παρακολουθήσει και να εντείνει την προϋπάρχουσα κοινωνική διαίρεση του αστικού χώρου.

Χαρακτηριστική είναι η περιοχή των Κάτω Πατησίων, η οποία έχει αποτελέσει βασικό πυρήνα εγκατάστασης μεταναστών ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Εκεί, όπως και σε άλλες περιοχές, αναπτύχθηκε μια άτυπη κοινωνική συγκατοίκηση. Τα αίτια θα πρέπει να αναζητηθούν στις διαδικασίες μέσα απ' τις οποίες παράχθηκε, πριν ή κατά την διάρκεια της εγκατάστασης των μεταναστών, το αστικό περιβάλλον. Προέκυψε, έτσι ένα υποβαθμισμένο οικιστικό απόθεμα, το οποίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση συνθηκών κοινωνικής, αλλά και πολιτισμικής ανάμιξης. Ό,τι δεν ανταποκρίνονταν πλέον στις στεγαστικές απαιτήσεις του ντόπιου πληθυσμού αποτέλεσε πρόσφορο έδαφος για την εγκατάσταση των μεταναστών, οι οποίοι ήρθαν να καλύψουν το αγοραστικό κενό που είχε δημιουργηθεί. Οι μετανάστες εντάχθηκαν λοιπόν σε αυτό το σύστημα άτυπης

Πατήσια

κοινωνικής «συγκατοίκησης», ανασυνθέτοντας τον κοινωνικό ιστό της ευρύτερης περιοχής Πατησίων και Κυψέλης και μεταβάλλοντας τα δεδομένα του κοινωνικού διαχωρισμού, όπου εντάθηκε η κοινωνική και εισήχθη η εθνοτική-πολιτισμική διαφοροποίηση. Το αποτέλεσμα είναι η συνύπαρξη στην ίδια γειτονιά ατόμων από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες και με διαφορετικές πολιτισμικές καταβολές, συνθέτοντας έτσι έναν κοινωνικό ιστό με ετερογενή κοινωνικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Το ζήτημα είναι λοιπόν εάν θα βρεθεί έδαφος για να εκφραστούν οι διαφορετικές πολιτισμικές τάσεις τόσο σε κοινωνικό όσο και σε χωρικό επίπεδο, και σε ποιόν βαθμό θα μπορέσουν να αναπτυχθούν συνθήκες δημιουργικής συνθετικής συνύπαρξης και όχι απομόνωσης ή αφομοίωσης. Αυτά τα ζητήματα σχετίζονται άμεσα με την πρακτική που αναπτύσσουν οι μεταναστευτικές ομάδες στον αστικό χώρο και ιδιαίτερα στον δημόσιο χώρο της περιοχής, ο οποίος αποτελεί και το πεδίο διαπλοκής των διαφορετικών καθημερινών πρακτικών.

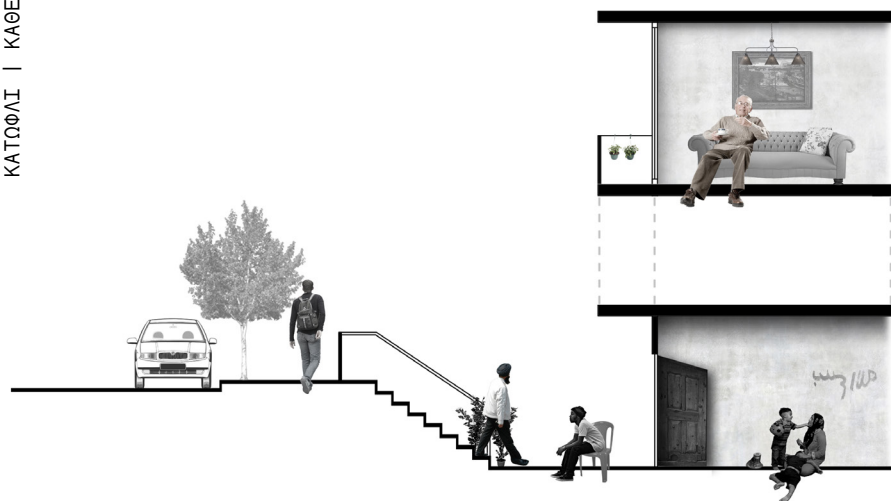
Ιδιαίτερη κατηγορία χρήσεων αποτελούν οι χώροι θρησκευτικής λατρείας, όπου εκφράζεται χαρακτηριστικά τόσο η πολιτισμική ταυτότητα της κάθε μεταναστευτικής ομάδας, όσο και η αντίστοιχη αποδοχή της από την ντόπια κοινωνία. Έτσι οι καθολικοί ανατολικοευρωπαίοι έχουν εκκλησίες σε ανάλογα διαμορφωμένα κτήρια, αν και συνήθως ακατάλληλα, όπως αυτό επί της οδού Μιχαήλ

Βόδα, που υπάγονται σε οργανωμένη καθολική αρχιεπισκοπή, οι χριστιανικές αιρέσεις, που είναι δημοφιλείς στους Αφρικανούς, έχουν μετατρέψει ισόγεια-πρώην καταστήματα σε θρησκευτικούς χώρους, ενώ οι μουσουλμάνοι συγκεντρώνονται σε υπόγεια που τίποτα στην πρόσοψη δεν αποκαλύπτει την χρήση τους. Παρατηρείται μια ιεραρχία ανάμεσα στους «άλλους», με τους μουσουλμάνους να βιώνουν ισχυρότερους κοινωνικούς αποκλεισμούς από τους χριστιανούς, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε άλλο κοινωνικό προσδιορισμό τους.

Αυτό που έχει σημασία εδώ, είναι πώς η ταυτότητα αυτή βγαίνει προς τα έξω και έρχεται σε επαφή με το δρόμο και το δημόσιο χώρο της πόλης. Οι μετανάστες οικειοποιούνται τα τμήματα του δρόμου μπροστά από τα καταστήματα όπου συγκεντρώνονται στήνοντας αυτοσχέδια καθιστικά. Έτσι οι εισοδοί των καταστημάτων μετατρέπονται σε «κατώφλια», δηλαδή ενδιάμεσους τόπους συνάντησης της ταυτότητας που διαμορφώνεται στον ημιδημόσιο χώρο και των ταυτοτήτων που τον κατοικούν ως δημόσιο.

Σημασία έχει επίσης η περίπτωση των διαμερισμάτων των μεταναστών, όπου λόγω της στενότητας χώρου και της έλλειψης υποδομών, οι ένοικοι αναγκάζονται να «βγάλουν» ένα τμήμα της ιδιωτικής τους ζωής στον δημόσιο χώρο για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Ιδιαίτερη και πιο χαρακτηριστική

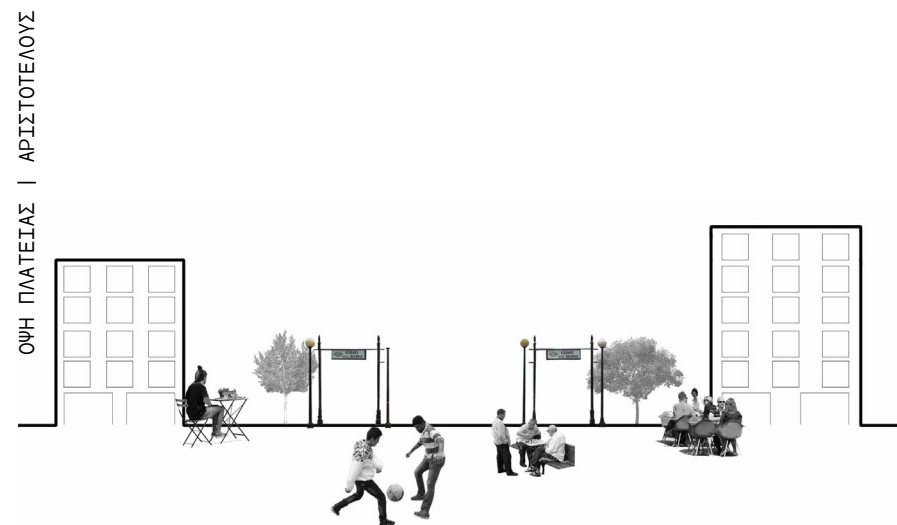
περίπτωση, αποτελούν τα ημιυπόγεια που έχουν μετατραπεί σε κατοικίες, όπου για λόγους ηλιασμού και αερισμού, οι ένοικοι είναι υποχρεωμένοι να ανοίγουν την πόρτα προς τον δρόμο, εκθέτοντας σε κοινή θέα το εσωτερικό τους. Αναδεικνύεται έτσι η είσοδος της κατοικίας ως «κατώφλι», δηλαδή τόπος διαπλοκής των δύο πλευρών του δίπολου δημόσιο-ιδιωτικό και των πρακτικών των αντίστοιχων κοινωνικών ταυτοτήτων με τις οποίες είναι συνυφασμένη η κάθε πλευρά. Γίνεται τελικά το «κατώφλι» ένας πορώδης δημόσιος χώρος, όπου γίνονται ρευστά τα όρια μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού δημιουργώντας μια περιοχή δυνητικών συναντήσεων με την ετερότητα.

Η Βικτώρια είναι μια από τις σημαντικότερες πλατείες της περιοχής των Πατησίων, αλλά και της Αθήνας γενικότερα, λόγω της κεντρικής θέσης και του σταθμού του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου. Η πλατεία αποτελεί χώρο στάσης και αναψυχής για τους κατοίκους της ευρύτερης περιοχής και ταυτόχρονα καθημερινό πέρασμα για σημαντικό τμήμα του πληθυσμού της πόλης. Διάφορα άτομα, μικρές και μεγάλες παρέες κάθε εθνότητας κατακλύζουν την πλατεία, κατά κύριο λόγο σε παρέες δύο έως τεσσάρων ατόμων, κυρίως ανδρών. Έντονη είναι και η παρουσία αθίγγανων, κυρίως γυναικών και των παιδιών τους. Γενικότερα πάντως στην πλατεία υπάρχει ένα πλήθος διάσπαρτων μικρό-ομάδων αλλά και μοναχικών ατόμων, αρκετά αυτόνομων μεταξύ τους. Εξαίρεση αποτελούν οι Πολωνοί που συγκεντρώνονται μαζικά σε μια συγκεκριμένη γωνία της πλατείας καθ' όλη την διάρκεια της μέρας, έχοντας οικειοποιηθεί ένα μικρό κομμάτι του δημόσιου χώρου. Μαζικό χαρακτήρα έχει και η παρουσία μικροπωλητών αφρικανικής και ασιατικής καταγωγής που στήνουν τους πάγκους τους έξω από τον σταθμό. Κατά τις απογευματινές ώρες στην πλατεία εμφανίζονται οικογένειες μεταναστών που φέρνουν τα παιδιά τους για παιχνίδι. Σε αντίθεση με την συμπεριφορά των μεταναστών, οι ντόπιοι συγκεντρώνονται στις καφετέριες και στα εστιατόρια που έχουν παραμείνει στην πλατεία ή απλώς διέρχονται βιαστικά.

Η Βικτώρια αποτελεί μάλλον έναν ενδιάμεσο χώρο διεκδίκησης του «ανήκειν», στο βαθμό που δεν συγκεντρώνει απλά ένα πλήθος, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί σχέσεις των ατόμων μεταξύ τους, όπως και με τον τόπο. Λειτουργεί, δηλαδή, ως δημόσιος χώρος, όπου οι μετανάστες της ευρύτερης περιοχής διαμορφώνουν μια προσωρινή πραγματικότητα, η οποία αμφισβητεί την κυρίαρχη κανονικότητα. Ωστόσο τα χαρακτηριστικά της κατοίκησης της πλατείας, δεν δίνουν στους μετανάστες την δυνατότητα να επαναπροσδιορίσουν την ταυτότητά τους με τους δικούς τους όρους, αλλά περιορίζονται στον ετεροκαθορισμό τους σε σχέση με τον κυρίαρχο «κανόνα», ως «άλλοι». Αντίστοιχα δεν δημιουργούνται συνθήκες όσμωσης, αφού η σχέση ταυτότητας-ετερότητας περιορίζεται κατά κύριο λόγο στο επίπεδο του ορατού.

Ακόμη, και παρά τα πρόσφατα συνεχή ρατσιστικά πογκρόμ που συνέβησαν στην γύρω περιοχή αλλά και στην ίδια την πλατεία, που μπορεί να άλλαξαν ριζικά το γενικότερο πολιτικό κλίμα, η ίδια η καθημερινότητα των μεταναστών στην περιοχή έχει την δική της δυναμική και τους δικούς της ρυθμούς και δεν επηρεάζεται με ευθύ και διαρκή τρόπο από τέτοια γεγονότα. Ακόμα και όταν είχε «παγώσει» ο υπερτοπικός χαρακτήρας της πλατείας επειδή ο σταθμός ήταν κλειστός λόγω έργων, η δραστηριότητα των μεταναστών εξακολουθούσε να είναι αντίστοιχη με πριν, χωρίς όμως αυτό να αναιρεί τον διαχωρισμό τους.

Εικόνα 38

Άγιος
Παντελεήμονας

Η πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα παρουσιάζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σχέση με την πλατεία Βικτωρίας. Σε σύγκριση με την τελευταία, η πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα αναφέρεται κατά κύριο λόγο στην τοπική κοινωνία παρά του ότι βρίσκεται επί της οδού Αχαρνών. Οι ρυθμοί είναι πιο χαλαροί καθώς το κύριο μέρος των διερχομένων είναι κάτοικοι της περιοχής ενώ οι γύρω χρήσεις απευθύνονται αποκλειστικά σε αυτούς. Κατά το απόγευμα η παρουσία του κόσμου γίνεται πιο έντονη με την πλατεία να γεμίζει από γονείς και παιδιά, κυρίως μετανάστες. Εκτός από αυτό το κομμάτι της πλατείας, υπάρχει και το πιο εσωστρεφές και πράσινο τμήμα, από την άλλη μεριά της εκκλησίας. Σ' αυτό το σημείο συγκεντρώνονται καθημερινά Αλβανοί, οι οποίοι σχηματίζουν μικρές παρέες με ορισμένους να παίζουν σκάκι ή ντόμινο και άλλους να παρακολουθούν. Έτσι από το μεσημέρι και μετά, αυτό το τμήμα της πλατείας μοιάζει με υπαίθρια σκακιστική λέσχη. Για τις ανάγκες τους χρησιμοποιούν καφάσια ως καθίσματα και τραπεζάκια, τα οποία παραμένουν σε κυκλικές διατάξεις, ακόμα και όταν δεν χρησιμοποιούνται. Στο ίδιο τμήμα της πλατείας μαζεύονται και κάτοικοι της περιοχής που πάνε βόλτα τα σκυλιά τους, συμπεριλαμβανομένων και κάποιων ξένων.

Εικόνα 39

Η πλατεία του Αγ. Παντελεήμονα αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση για την παρατήρηση των σχέσεων ταυτότητας-ετερότητας, των αντιθέσεών τους και τελικά των δυνατοτήτων σύνθεσης τους. Πολλές φορές, παράγουν ή εντείνουν την αίσθηση του φόβου και της απειλής. Εδώ υπεισέρχονται και άλλες κοινωνικές και ιδεολογικές μεταβλητές, όπως φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και εγκληματικότητας, αλλά και ρατσιστικά και εθνικιστικά ιδεολογήματα, και, αντιθέτως, αισθήματα σύμπνοιας και συνεργασίας λόγω κοινής οικονομικο-κοινωνικής κατάστασης και κοινών αναγκών και προβλημάτων.

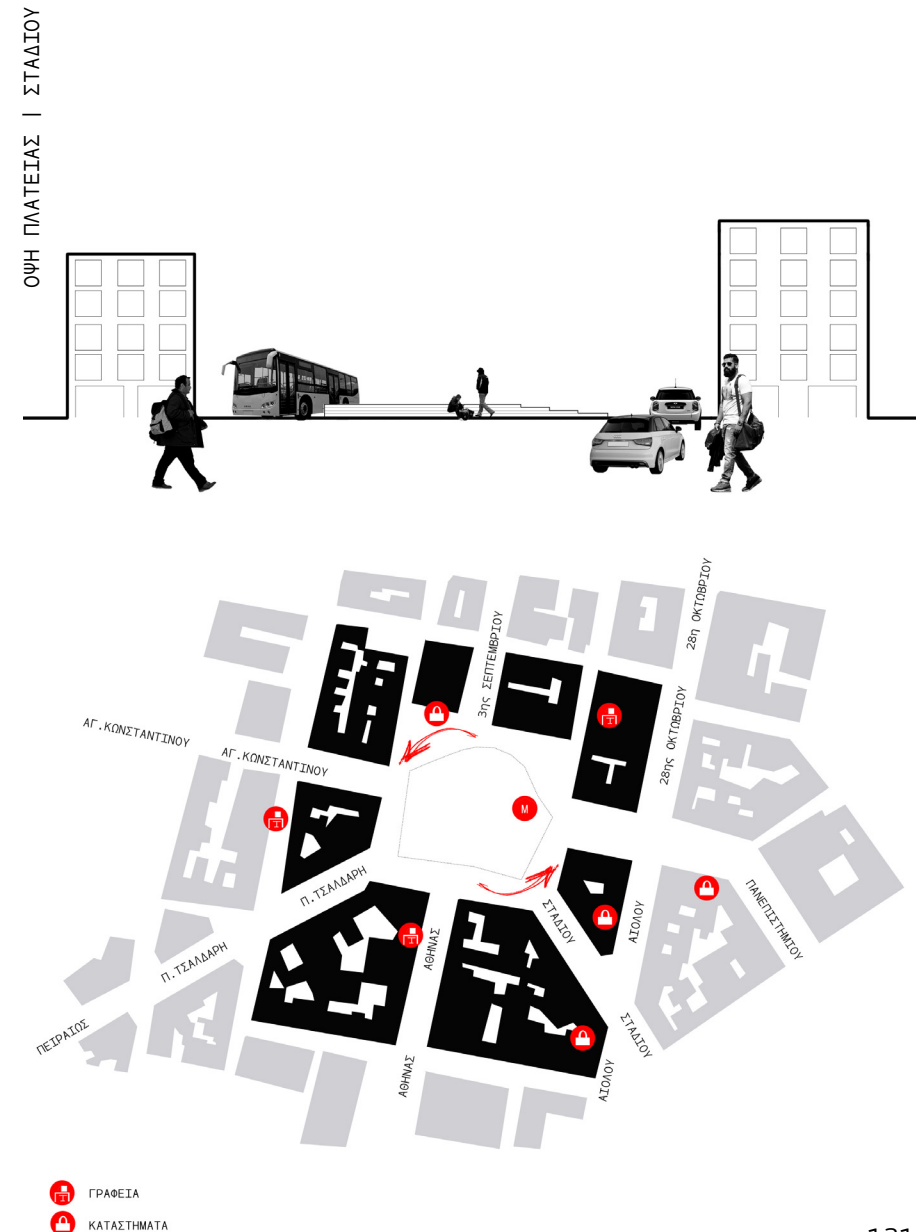
Εδώ πρέπει να αναφερθεί και η περίπτωση της πρωτοβουλίας «κατοίκων Αγίου Παντελεήμονα», η δράση της οποίας έλαβε μεγάλη δημοσιότητα και απασχόλησε για καιρό τον τύπο και τα κανάλια. Πρόκειται για μια συλλογική πρωτοβουλία με αναφορά στους κατοίκους της γειτονιάς που καλούνταν να αντιμετωπίσουν προβλήματα εγκληματικότητας και υποβάθμισης της περιοχής, ή τουλάχιστον κάπως έτσι υποτίθεται ότι ξεκίνησε, ενώ στην πραγματικότητα αποτέλεσε προπύργιο της Χρυσής Αυγής και άλλων ακροδεξιών οργανώσεων, καθώς στελέχη τους παρουσιάζονταν στα ΜΜΕ ως εκπρόσωποι της εν λόγω πρωτοβουλίας. Η παρουσία των «άλλων» στον δημόσιο χώρο της γειτονιάς θεωρήθηκε ως υποβάθμιση και ενεργοποίησε μικροαστικά αντανakλαστικά ενός μέρους της τοπικής κοινωνίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ταύτιση της έννοιας του

κατοίκου με τον «κανονικό» κάτοικο, δηλαδή τον ντόπιο. Αντίστοιχα οι ξένοι θεωρούνται ότι ταυτίζονται με την εγκληματικότητα και χαρακτηρίζονται σαν φορείς της υποβάθμισης. Πάντως η βασική αιχμή του λόγου τον οποίο ανέπτυξε αυτή η πρωτοβουλία ήταν η αλλοίωση του χαρακτήρα της γειτονιάς.

Μια από τις συμβολικές θα λέγαμε ενέργειες της πρωτοβουλίας ήταν ότι αποκλείστηκε ο χώρος παιχνιδιού των παιδιών των μεταναστών, θεωρούμενος σαν χώρος «αναπαραγωγής» του προβλήματος. Προφανώς μια τέτοια αντιμετώπιση βασίζεται πολύ περισσότερο στην εκπλήρωση της φαντασιακής συλλογικής προσωπικότητας του «Έλληνα», η οποία υποτίθεται ότι αλλοτριώνεται από την παρουσία των ξένων, παρά στηρίζεται στην πραγματική διασφάλιση των συμφερόντων των κατοίκων. Όπως αναφέρει ο Senett, η κοινότητα αυτού του είδους είναι εχθρική προς τους ξένους και ο ανταγωνισμός μεταξύ των μελών της είναι έντονος για το ποιος πραγματικά εκπληρώνει την συλλογική προσωπικότητα.

Θμόνοια

Μία άλλη περιοχή που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην Αθήνα είναι αυτή της Ομόνοιας και πιο συγκεκριμένα η πλατεία Ομοנוίας. Αποτελεί έναν κόμβο του κέντρου της πόλης όπου διασταυρώνονται τουρίστες, μετανάστες, μικροπωλητές, «παράνομοι» και μόνιμοι περαστικοί, ένας χώρος με πολιτισμική ποικιλομορφία, μία εικόνα της κοινωνικής «αταξίας», όπως αναφέρεται από πολλούς συγγραφείς. Μεταξύ αυτών και ο Siebel που λέει ότι κάτω από την Ομόνοια βασιλεύει η «σκοτεινή πλευρά του άστεως». Ανοίκει οι δρόμοι με πολλά παλιά εγκαταλελειμμένα κτίρια, που φιλοξενούν αστέγους, είναι η σημερινή εικόνα μιας περιοχής που παλιά φιλοξενούσε τη μεσοαστική ζωή στην πόλη. Αποτελεί πλέον ένα αστικό πεδίο συμπύκνωσης και διέλευσης όλων των κοινωνικών τάξεων, των φυλών και των ηλικιών, των μεταναστών, των τοξικομανών, των οίκων ανοχής. Αυτή η ετερογένεια φαίνεται τόσο στην πλατεία όσο και στους δρόμους που την περιβάλλουν, ενώ σε μικρή απόσταση υπάρχει μία άλλη Αθήνα με διαφορετική πολιτιστική και κοινωνική φυσιογνωμία, ένα διαφορετικό γεωγραφικό τοπίο, με χωρικές δομές του αστικού χώρου που συγκροτούν διαφορετικά κοινωνικά γεγονότα και μία διαφορετική καταναλωτική χρήση του χώρου.

Είναι προφανές το πώς λειτουργεί αυτή η περιγραφή του προβλήματος του κέντρου της Αθήνας. Αρχικά, δεν γίνεται κανένας λόγος για τις ουσιαστικές αιτίες της υποβάθμισης. Για την εγκληματικότητα δεν φταίει η φτώχεια, αλλά οι μετανάστες που ωθούνται στην παρανομία, για τις αρρώστιες δεν φταίει η βάρβαρη εκμετάλλευση των γυναικών, θυμάτων trafficking, και οι αντίστοιχες μαφίες, ούτε οι άθλιες συνθήκες κατοίκησης, αλλά οι ίδιες οι εκδιδόμενες και οι μετανάστες. Για τις κλειστές επιχειρήσεις, την πώση του τζίρου και του τουρισμού δεν φταίει η καπιταλιστική κρίση, αλλά οι απεργοί, οι διαδηλώσεις και οι ταραχές. Για την εικόνα της πόλης δε φταίει η αναστολή οποιασδήποτε πολιτικής πρόνοιας και η κατάρρευση των αντίστοιχων υπηρεσιών του Δήμου, αλλά οι άστεγοι. Από την άλλη, τα προβλήματα εμφανίζονται σαν καταστάσεις που είτε υπάρχουν εδώ και δεκαετίες είτε δεν αποτελούν πραγματικά προβλήματα. Έτσι, η «έξοδος» των κατοίκων από το κέντρο της πόλης είναι απλώς μια τέτοια «κατάσταση», όπως στο παράδειγμα της Ομόνοιας όπου η περιοχή έχει αδειάσει από κατοικία ήδη από τη δεκαετία του '70.

Εικόνα 40

Εικόνα 41

Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία έγινε μια προσπάθεια να ακολουθηθεί μία λογική σειρά παράθεσης θεωρίας και παραδειγμάτων, με απώτερο σκοπό την εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων όσον αφορά τη σχέση της κοινωνίας και των φαινομένων που αναπτύσσονται σε αυτή, με την αρχιτεκτονική και πιο συγκεκριμένα με την διαμόρφωση του αστικού χώρου, όπως επίσης να αναδειχθούν προβληματικές και θέματα προς συζήτηση για τον κοινωνικό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής.

Επικεντρωθήκαμε κυρίως στο φαινόμενο του κοινωνικού διαχωρισμού, ο οποίος καταλήγει πολλές φορές και σε κοινωνικό αποκλεισμό, θέλοντας έτσι να περιορίσουμε το ευρύ φάσμα των κοινωνικών προβληματικών υπό ένα συγκεκριμένο πρίσμα. Ξεκινώντας, θεωρήσαμε απαραίτητο να μελετήσουμε το φαινόμενο της αστικοποίησης. Ένα φαινόμενο το οποίο παρατηρείται σε συνδυασμό με τη βιομηχανική επανάσταση και την πτώση της φεουδαρχίας, ως συσσώρευση ανθρώπινου δυναμικού στις πόλεις, ενώ παράλληλα συντελούνταν αλλαγές στην παραγωγική βάση της εποχής η οποία προσαρμόστηκε στις απαιτήσεις των νέων κοινωνικών μοντέλων και προτύπων. Σήμερα, με την αλλαγή των κοινωνικών δεδομένων, η αστικοποίηση αποτελεί ένα βασικό χαρακτηριστικό της ποικιλόμορφης και πολυπολιτισμικής πλέον κοινωνίας, αλλά και παράγωγο των κοινωνικών κατεστημένων

και συμπεριφορών, αίτια της αποξένωσης, της αύξησης της ατομικότητας και της κοινωνικής αδιαφορίας και ανωνυμίας. Οι κάτοικοι μιας πόλης ζουν, βιώνουν τον αστικό χώρο και αλληλεπιδρούν με αυτόν, γεγονός που αποδίδει πολλές διαφορετικές ταυτότητες στις εκάστοτε γειτονιές, περιοχές, πλατείες ή και σε μεμονωμένα χωρικά στοιχεία εντός της. Πάντα, όμως, μέσα στα πλαίσια σχέσεων κοινωνικής και αστικής υπεροχής της κυρίαρχης τάξης, σχέσεων εξουσίας και επιβολής έναντι εκείνων που αποκλίνουν από την καθορισμένη και επιτρεπτή κοινωνική συμπεριφορά και από τα κυρίαρχα κοινωνικά χαρακτηριστικά, τα οποία καθορίζουν τη διαφορά ανάμεσα στο «όμοιο» και το «έτερο». Όσο επιβάλλεται στα κοινωνικά υποκείμενα αυτή η διαφορά του «Άλλου», τόσο περισσότερο εντείνονται τα αισθήματα του φόβου, της ανασφάλειας, της απαξίωσης αλλά και τις επιβολής προς το «έτερο», οξύνοντας έτσι φαινόμενα όπως αυτό του κοινωνικού διαχωρισμού.

Η κοινωνική και ταξική διαστρωμάτωση είναι τόσο βαθιά ριζωμένη στις ανθρώπινες κοινωνίες που καταλήγει συχνά να θεωρείται έμφυτο χαρακτηριστικό τους. Έτσι ο διαχωρισμός θεωρείται και αυτός απαραίτητο και έμφυτο στοιχείο μίας κοινωνίας υπό το πρίσμα ενός ανισότιμου καπιταλισμού. Με τον όρο «διαχωρισμός» εννοούμε μια κατάσταση που προκαλεί έλλειψη της δυνατότητας, για ένα κοινωνικά διαχωρισμένο-αποκλεισμένο

ατόμο ή κοινωνικό υποσύνολο, να είναι στην πράξη φορέας κοινωνικών δικαιωμάτων. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου ο διαχωρισμός φαντάζει σαν αποτέλεσμα επιλογής ή είναι μέσο αντίστασης στην κυρίαρχη κοινωνική ομάδα εκ μέρους των εν λόγω ατόμων ή υποσυνόλων στην πραγματικότητα δημιουργείται από την ίδια την δομή της κοινωνίας που αδυνατεί να ενσωματώσει το διαφορετικό και καταλήγει να το αποκλείει διασυνίζοντας την κοινωνική ανισότητα. Αποτέλεσμα αυτού είναι η δημιουργία θυλάκων μέσα στον αστικό ιστό, ένα σημαντικό εργαλείο του σύγχρονου πολεοδομικού σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής του εντυπωσιασμού, που συντελεί στον περιορισμό του ελεύθερου δημόσιου χώρου και στην εγκαθίδρυση επιθυμητών ανθρώπινων σχέσεων ελεγχόμενων και προβλέψιμων, μέσα σε ένα καθορισμένο, χωρικά και κοινωνικά, πλαίσιο.

Η θεωρητική ανάλυση που ακολουθήσαμε στο πρώτο μέρος της εργασίας βοήθησε να αντιληφθούμε κάποιους βασικούς όρους και το πώς ο αστικός χώρος είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την κοινωνία και τα στοιχεία που την καθορίζουν. Θέλοντας, όμως, να κατανοήσουμε καλύτερα και να ελέγξουμε την θεωρία, επιλέξαμε να αναλύσουμε το φαινόμενο του κοινωνικού διαχωρισμού στην ελληνική πόλη, παίρνοντας υπόψη τις διαφορές στην ιστορική της εξέλιξη σε σχέση με τις αντίστοιχες βορειοδυτικές. Πρόκειται για έναν χώρο οικείο και γνώριμο

σε εμάς, και κατά συνέπεια πρόσφορο για ανάλυση του κοινωνικού του πλαισίου, λόγω και σχετικών προσωπικών βιωμάτων.

Η Ελλάδα, λόγω της καπιταλιστικής παγκοσμιοποίησης, δεν αποτελεί ένα ξέχωρο κομμάτι της παγκόσμιας κατάστασης, αλλά επηρεάζει και, πολύ περισσότερο, επηρεάζεται από τα οικονομικά και κοινωνικο-πολιτικά δεδομένα που την χαρακτηρίζουν. Παράλληλα, όμως, δεν πρέπει να παραληφθεί η πολύπαθη ιστορία της, η οποία αποτέλεσε έναν από τους βασικούς παράγοντες που καθόρισαν την εξέλιξη της κοινωνίας και την διαφοροποίησή της από της υπόλοιπες. Μεταπολεμικά, έχοντας περάσει έναν αιματηρό εμφύλιο πόλεμο και δικτατορικά καθεστώτα, κύρια μέριμνα του κράτους αποτέλεσε η ανασυγκρότηση της χώρας για να μπορέσει να ακολουθήσει τα παγκόσμια οικονομικά, καπιταλιστικά πρότυπα. Σήμερα, την οικονομική και κοινωνική κρίση, που εμφανίστηκε από το 2008 και μετά, έρχονται να εντείνουν τα μεγάλα προσφυγικά κύματα προερχόμενα κυρίως από την Συρία, μία εμπόλεμη ζώνη όπου εκτός από τους ντόπιους αντιμαχόμενους εμπλέκονται ισχυρές ξένες δυνάμεις με μεγάλα κοινωνικο-οικονομικά, ιμπεριαλιστικά συμφέροντα.

Έχοντας υπόψην αυτά τα κοινωνικά δεδομένα και έχοντας μελετήσει τη θεωρία για τις κοινωνικές ταυτότητες και διαφορές, και για το πως αυτές καθορίζουν τον αστικό χώρο, ειδικά τον ελληνικό, εξετάσαμε πώς

ο κοινωνικός και χωρικός διαχωρισμός υφίσταται και τροποποιείται στη σύγχρονη πόλη και ειδικότερα στην Αθήνα.

Στην Ελλάδα παρατηρήθηκε ένα διαφορετικό μοντέλο χωρικού διαχωρισμού από αυτό της «γκετοποίησης» που γνωρίζουν άλλες χώρες. Υπήρξε και υπάρχει ο «κάθετος διαχωρισμός» που επιτρέπει τη μίξη και επαφή εντελώς διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Η γειτονιά και ο δημόσιος χώρος αποκτούν κεντρικό ρόλο τόσο στον εντοπισμό των διαφορετικών κοινωνικών πρακτικών που εκδηλώνονται από αυτές τις ομάδες, όσο και στην αναζήτηση της προοπτικής να αναδυθεί μια νέα πολυπολιτισμικότητα, δηλαδή της προοπτικής να συνυπάρξουν σε μια διαλεκτική συνδιαστική βάση οι διάφορες κοινωνικές ταυτότητες. Θα μπορούσε να πει κανείς πως αυτή η χωροταξική διαμόρφωση της πόλης εμφανίζει πολλά θετικά χαρακτηριστικά όσον αφορά τη χωρική αντιμετώπιση του φαινομένου του κοινωνικού διαχωρισμού. Παρατηρήθηκε, όμως, και μέσα από τις περπτώσεις που αναλύθηκαν στο δεύτερο μέρος της εργασίας, πως η κοινωνία μεταλλάσσεται με ταχύς ρυθμούς, με αποτέλεσμα τα χωρικά δεδομένα της πόλης να αλλάζουν μαζί της και να αποκτούν διαφορετική υπόσταση και χαρακτήρα από τα προβλεπόμενα. Επομένως, ο ρόλος της αρχιτεκτονικής είναι να αναγνωρίζει, να αφουγκράζεται και να κρίνει τα κοινωνικά ερεθίσματα, και με μια ευαίσθητη κοινωνική προσέγγιση να διαμορφώνει τον αστικό χώρο

προτείνοντας χώρους όχι μόνον λειτουργικούς, αλλά και χώρους που «σκηνογραφούν» τρόπους ζωής. Ο ρόλος αυτός έχει παραγκωνιστεί τα τελευταία χρόνια, ενώ η κοινωνική συμβίωση στο δημόσιο χώρο θα έπρεπε να είναι σημαντική επιδίωξη της αρχιτεκτονικής θεωρίας και πράξης. Διότι, όπως αναφέρει και ο Harvey στο βιβλίο του «Εξεγερμένες πόλεις», το δικαίωμα στην πόλη δεν προέρχεται από πνευματικά πάθη και μόδες, αλλά «γεννιέται βασικά στους δρόμους, στις γειτονίες, ως κραυγή καταπιεσμένων ανθρώπων για βοήθεια και επιβίωση». Στην εποχή που ο «άλλος» βιώνει την εξαθλίωση στο προσκήνιο της πόλης, η αρχιτεκτονική του εντυπωσιασμού και του εγωκεντρισμού συνεχίζει να διαμορφώνει χώρους ακριβούς και ανοικτούς στον άνθρωπο, και να αποτελεί αντικείμενο μελέτης σε σχολές, χωρίς κανένα κοινωνικό υπόβαθρο.

Καταλήγοντας, τίθενται το ερώτημα: ποιος είναι ο τρόπος που ευνοεί την αλληλέγγυα συμβίωση στο χώρο της πόλης; Είναι η περιθωριοποίηση των αδύναμων, η επιβολή της βούλησης της εξουσίας μέσα από πρακτικές όπως η αστυνόμευση και η αδιαφορία σε συνδυασμό με τον φόβο για τον «άλλον»; Και πώς μπορεί να απαντήσει η αρχιτεκτονική σε αυτό; Πρόκειται για ερωτήματα των οποίων οι απαντήσεις εξαρτώνται από την χρονική περίοδο και το κοινωνικό πλαίσιο της πόλης. Ποτέ όμως η κοινωνική συμπεριφορά δεν μπορεί να προβλεφτεί. Αυτό στο οποίο

μπορεί να συμβάλει η αρχιτεκτονική είναι να προτείνει χώρους και τρόπους που θα δρουν τα κοινωνικά υποκείμενα, και να εξελίσσεται μαζί με αυτά, με στόχο την κοινωνική συμβίωση και την διαπραγμάτευση.

Βιβλιογραφία

Ξένη βιβλιογραφία

Appadurai Arjun, Modernity At Large: Cultural Dimensions of Globalization, U of Minnesota Press, 1996

Benjamin Walter , The arcades project, Harvard University Press, 1999

Castells Manuel, The informational city, Blackwell, 1989

Lofland John, A world of strangers New York, Basic Books, 1973

Davis Mike, City of quartz, Verso Books, 2006

Debord Guy, Η κοινωνία του θεάματος, εκδόσεις Διεθνής Βιβλιοθήκη, 2010

De Certeau Michel, The practice of every day life, University of California Press, 1988

Ellin Nan, Architecture of fear, Princeton Architectural Press, 1997

Foucault Michel, Επιτήρηση και τιμωρία, εκδόσεις Πλέθρον, 2011

Foucault Michel, Εξουσία γνώση και ηθική, εκδόσεις Ύψιλον, 1987

Foucault Michel, Ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης, μτφρ. Γ.Ροζάκη, επιμέλεια Γ.Κρητικός, εκδόσεις Κέδρος, 1978

Harvey David, Εξεγερμένες πόλεις, εκδόσεις ΚΨΜ, 2013

Harvey David, The Condition of Postmodernity, Wiley, 1992

Harvey David, Spaces of Capital: Towards a Critical Geography, Taylor & Francis, 2001

Harvey David, The urban experience, Johns Hopkins University Press, 1989

Knox Paul, Pinch Steven, Κοινωνική γεωγραφία των πόλεων, εκδόσεις Σαββάλας, 2009

Lash Christopher, Η κουλτούρα του εγωισμού, Εναλλακτικές εκδόσεις, 2014

Lefebvre Henri, The Production of Space, Wiley, 1992

Lefebvre Henri , Δικαίωμα στην πόλη, εκδόσεις Κουκκίδα, 2007

Lefebvre Henri, The Urban Revolution, U of Minnesota Press, 2003

Marcuse Peter, Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space, Oxford University Press, 2002

Marcuse Peter, Abandonment, Gentrification and Displacement: The Linkages in New York City in Smith N. and Williams P. (eds.), Gentrification of the City, London: Unwin Hyman, 1986

Merrifield Andy, Henri Lefebvre: A Critical Introduction, Routledge, 2013

Philo Chris, Approaching Human Geography, Sage, 1991

Sennett Richard, Flesh and stone: the body and the city in western civilization

Sennett Richard, The Fall of Public Man, Knopf, 1977

Sharkey Patrick, Stuck in Place: Urban Neighborhoods and the End of Progress toward Racial Equality, University of Chicago Press, 2013

Glass Ruth, London : Aspects of Change, Edited by the Centre for Urban Studies

Hamnett Chris, Gentrification and residential location theory: a review and assessment, in Herbert, D.T. and Johnston, R.J. (eds.) Geography and the urban environment. Progress in research and applications, 1984, Vol. 6: 283-319 , 1984

Ley David, The New Middle Class and the Remaking of the Central City, Oxford: Oxford University Press, 1996

Saskia Sassen, Territory, Authority, Rights: From Medieval to Global Assemblages, Princeton University Press, 2008

Georg Simmel, Metropolis & Mental Life, University of Chicago Press

Smith Neil, Gentrification and Uneven Development, Economic geography, Vol. 58:139-155 , 1982

Smith Neil, New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City, London: Routledge , 1996

Zukin Sharon, Gentrification: Culture and Capital in the Urban Core, Annual Review of Sociology, Vol. 13: 129-47 , 1987

Ελληνική βιβλιογραφία

Γιαννακόπουλος Κώστας, Γιάννης Γιαννιτσιώτης, Αμφισβητούμενοι χώροι, στην πόλη. Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού, εκδόσεις Αλεξάνδρεια και Πανεπιστημίου Αιγαίου, 2010

Κονδύλης Παναγιώτης, Η παρακμή του αστικού πολιτισμού, εκδόσεις Θεμέλιο, 2007

Λέφας Παύλος, Siebel Walter, Jerome Binde, Αύριο οι πόλεις, εκδόσεις Πλέθρον, 2003

Μαλούτας Θωμάς, Κοινωνική κινητικότητα και στεγαστικός διαχωρισμός στην Αθήνα: Μορφές διαχωρισμού σε συνθήκες περιορισμένης στεγαστικής κινητικότητας, Κοινωνικοί και Χωρικοί Μετασχηματισμοί στην Αθήνα του 21ο Αιώνα, ΕΚΚΕ, 2008

Μαντουβάλου Μαρία, Μαρία Μαυρίδου, Αυθαίρετη δόμηση: Μονόδρομος σε αδιέξοδο;, Δελτίο του συλλόγου αρχιτεκτόνων, τεύχος 7, 1993

Νικολαΐδου Σήλια, Η κοινωνική οργάνωση στου αστικού χώρου, εκδόσεις Παπαζήση, 1993

Οικονόμου Δημήτρης, Συστήματα γης και κατοικίας, Προβλήματα ανάπτυξης του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα, εκδόσεις Ελληνικά γράμματα, 2003

Παναγιωτάτου Ελίζα, Συμβολή σε μια ενιαία θεώρηση του χώρου και σε μια άλλη σχεδιαστική πρακτική, Ε.Μ.Π Πανεπιστημιακές εκδόσεις, 1988

Πουланτζάς Νίκος, Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις, εκδόσεις Θεμέλιο, 1985

Σταυρίδης Σταύρος, Η συμβολική σχέση με το χώρο, εκδόσεις Κάλβος, 1990

Σταυρίδης Σταύρος, Μετέωροι χώροι της Ετερότητας, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 2010

Σταυρίδης Σταύρος, Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή, εκδόσεις Ελληνικά γράμματα, 2002

Ηλεκτρονικές πηγές & άρθρα

Η Πολιτική Οικονομία του Δημόσιου Χώρου του Ντέιβιντ Χάρβεϋ, <https://akea2011.com/2011/04/01/thepoliticaleconomyofpublicspace/#more-75>

Henri Lefebvre, Δικαίωμα στην πόλη <http://komprezer.espiivblogs.net/files/2011/04/David-Harvey-to-dikaioma-stin-poli.pdf>

Η σημασία των αγώνων για τον αστικό χώρο: Μια συνέντευξη του David Harvey <http://komprezer.espiivblogs.net/2014/06/06/d-harvey-i-simasia-twn-agenvn-ston-astiko-xwro-b/>

David Harvey – Οι αστεακές καταβολές των οικονομικών κρίσεων <https://komprezer.espiivblogs.net/2012/02/06/david-harvey>

M.O.U.T. – Στρατιωτικές Επιχειρήσεις σε Αστικοποιημένο Έδαφος: Η στρατιωτικοποίηση της αστυνόμευσης και της καταστολής στις δυτικές μητροπόλεις <https://komprezer.espiivblogs.net/2012/02/20>

Αργεντινή: μορφές αστικών κοινωνικών κινημάτων <http://komprezer.espiivblogs.net/2011/04/02/argentini-morfes-astikon-kinimaton/>

Το παράδειγμα και το υπόδειγμα- Αναχαιτίζοντας τη νεωτερικότητα| “αρχιτέκτονες” <http://www.sadas-pea.gr/to-paradigma-ke-to-ipodigma-anachetizontas-ti-neoterikotita-architektones/>

Η πολυκατοικία της αντιπαροχής και ο κάθετος κοινωνικός διαχωρισμός, των Θωμάς Μαλούτας, Σπύρος Σπυρέλλης, <http://www.athenssocialatlas.gr>

Η Αθήνα στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα. Πολεοδομική μεταμόρφωση & αρχιτεκτονική δημιουργία, της Ελένης Φεσσά, <http://www.greekarchitects.gr>

Η σύγχρονη αποικιοκρατία, του Τάσου Παππά, <http://www.efsyn.gr/arthro/i-syghroni-apoikiokratia>

Νέα αποικιοκρατία και καθεστώς εξαίρεσης, του Τάσου Τσακινόγλου, <http://www.efsyn.gr/arthro/nea-apoikiokratia-kai-kathestos-exairesis>

Η πολυκατοικία της αντιπαροχής, Re-think Athens: Αστικές προκλήσεις 2014-15, <http://www.sgt.gr/gre/SPG1044/>

Η αντιπαροχή καθορίζει την πρωτεύουσα, του Απόστολου Λακάσα, <http://www.kathimerini.gr/800942/article/epikairothta/el-lada/h-antiparoxh-ka8orizei-thn-prwteyoysa>

Αστικοποίηση και χώροι κοινωνικού αποκλεισμού, Γεωγραφίες Νο15 2009, του Χάρη Χριστοδούλου, http://geographies.gr/wp-content/uploads/2013/09/GE015_179-187.pdf

Τα εμπορικά κέντρα στην Ευρώπη και στην Ελλάδα, Γεωγραφίες Νο15 2009, του Παύλου-Μαρίνου Δελαδέτσιμα, http://geographies.gr/wp-content/uploads/2013/09/GE015_133-165.pdf

Μετανάστες στη Θεσσαλονίκη και αποκλεισμός, η πόλη και η πολυκατοικία, Γεωγραφίες Νο15 2009, των Ντίνα Μπασιάκου, Μαρία Ράσκου, Γιώργος Ρόκκος, http://geographies.gr/wp-content/uploads/2013/09/GE015_49-57.pdf

Φιλμογραφία

Ταινίες

Η ωραία του κουρέα, Δημόπουλος Ντίνος, 1969

Το σπιρτόκουτο, Οικονομίδης Γιάννης, 2002

Πλατεία Αμερικής, Σακαρίδης Γιάννης, 2016

Ντοκιμαντέρ

Το δικαίωμα στην πόλη, Aformi, 2010

Οι βροχοποιοί, εκδόσεις Διάδοση, 2015

Ερείπια, Μαυρουδή Ζωή, 2013

Φασισμός Α.Ε, Infowar productions, 2014

Πηγές εικόνων

Εικόνα 1 <http://www.sadas-pea.gr/i-architektoniki-to-politiko-ke-o-lebbeus-woods-architektones/>

Εικόνα 2 <http://socialpolicy.gr/2014/09>

Εικόνα 3 <http://andrewstokols.com/?p=826>

Εικόνα 4 <http://kompreser.espivblogs.net/exwfylla/>

Εικόνα 5 προσωπικό αρχείο

Εικόνα 6-8 <http://kompreser.espivblogs.net/exwfylla/>

Εικόνα 9 <https://www.foititelia.gr/blogs>

Εικόνα 10 <https://www.zazzle.co.uk/racism+posters>

Εικόνα 11 <https://maob70.wordpress.com/2013/04/03/one-race-human-race-one-blood-red-blood/>

Εικόνα 12 https://pro.magnumphotos.com/Miguel_Rio_Branco

Εικόνα 13 <https://blackthen.com/the-word-boy-as-a-derogatory-insult-towards-black-men-am-i-not-a-man/>

Εικόνα 14 <https://onsizzle.com/i/funny-twitter-photographer-cecil-williams-drinking-at-white-63623>

Εικόνα 15 <http://www.theartstory.org/blog/tag/amy-schumer/>

Εικόνα 16 <https://it.pinterest.com/pin/381891243386368928/>

Εικόνα 17 <https://gr.pinterest.com/cafesinner/transparent/>

Εικόνα 18 <https://gr.pinterest.com/pin/471259548491646142/>

Εικόνα 19 http://www.gallerialalinea.com/portfolio_category/francesco-barbieri/

Εικόνα 20 <http://finosfilm.com/gallery/movieGallery/127>

Εικόνα 21 <https://elliniadis.wordpress.com>

Εικόνα 22 <http://www.athensmagazine.gr/bestofathens/articles/athens-social-atlas-h-athna-apo-mia-enallaktikh-matia>

Εικόνα 23 <https://kompreser.espivblogs.net/2016/07/10/>

Εικόνα 24	https://actipedia.org/project/activists-and-residents-light-bushwick-anti-gentrification-signs
Εικόνα 25	https://colouringinculture.wordpress.com/tag/academic
Εικόνα 26	https://streetartnews.net/2013/10.html
Εικόνα 27	http://www.pentapostagma.gr/2013/07/h-palia-athina-fw-tografies.html
Εικόνα 28	https://www.google.gr/search?q=gazi+athens
Εικόνα 29	https://gr.pinterest.com/pin/381891243386369619/
Εικόνα 30	https://gr.pinterest.com/pin/381891243386369704/
Εικόνα 31	http://www.lifo.gr/team/mhulot/53877
Εικόνα 32-37	http://www.24h.com.cy/worldnews/
Εικόνα 38	http://www.tovima.gr/society/article/?aid=739480
Εικόνα 39	https://left.gr/news/agios-panteleimonas-epistrofi-ston-topo-toy-egklimatos
Εικόνα 40	https://usayno.wordpress.com/tag/
Εικόνα 41	http://www.freepen.gr/2013/11/blog-post_9647.html

Στις σελίδες 49, 69, 85, 97, 101, 103, 107, 109, 122, 125, 127 και 131 τα διαγράμματα και τα κολάζ είναι αποτέλεσμα προσωπικής επεξεργασίας.

